

ЕКОНОМИСТЪ

СПИСАНИЕ ЗА ОБЩОСТОПАНСКИ, ЧАСТНО
СТОПАНСКИ И СЧЕТОВОДНИ ВЪПРОСИ

ГЛАВЕНЪ РЕДАКТОРЪ: ПРОФ. СТАНЧО ЧОЛАКОВЪ
РЕДАКТОРИ: БОЙЧО БОЙЧЕВЪ и ИВАНЪ ПАНДОВЪ

ГОДИНА II

1 9 4 0

КНИГА 3

СЪДЪРЖАНИЕ НА ЧНИГА ТРЕТА

I. СТАТИИ	Стр.
Проф. Станчо Чолаковъ — Стопанскиятъ порядъкъ следъ войната	321
Д-ръ П. Лещовъ — Важни задачи на стопанската ни и финансова политика днесъ	340
Д-ръ Ив. Ранковъ — Предприемачътъ въ свѣтлината на стопанската система	355
Здр. М. Вѣндевъ — Желѣзници и автомобили въ България	376
Цвѣтанъ Стойновъ — Обектъ на науката за единичното стопанство	384
А. Стефановъ — Изъ лабиринта на конюнктурнитѣ статистики	404
Димо Миневъ — Наблюдения на Ж. А. Бланки върху българското стопанство преди 100 години	414
II. ВЪТРЕШЕНЪ СТОПАНСКИ ПРЕГЛЕДЪ	
Стопанското положение на България презъ първото полугодие на 1940 год.	419
Прегледъ на законодателството по прѣжитѣ данѣци презъ последната сесия на Народното събрание — К. К.	424
Военна организация на Българското народно стопанство — А. К.	430
Проблемата за вълната въ България — А. К.	432
Чуждестраннитѣ капитали въ България	433
Розопроизводството презъ 1940 година	436
Напоителни планове въ България	437
III. ВЪНШЕНЪ СТОПАНСКИ ПРЕГЛЕДЪ	
Външната търговия на Русия — проф. Ст. Чолаковъ	438
Международна економика и международната политика на Румъния — А. К.	444
Какво загуби Румъния съ откъсването на Бесарабия и Буковина? — А. К.	446
Сръдната продължителност на човѣшкия животъ въ свѣта и у насъ — д-ръ Д. П.	449
IV. КРИТИКА И РЕЦЕНЗИИ	
Христо Гандевъ — Ранно възраждане (1700—1860) рецензира Д. Миневъ	450
Крумъ Мутафовъ — Свѣтовната стопанска криза 1929—1933, рецензира Д-ръ Д. Т.	453
Gülich, Dr. W. — Die Bibliothek des Instituts für Weltwirtschaft, рецензира проф. Г. Свраковъ	454
Dr. Alain Barrère — Les variations du rendement des impôts en périodes de prospérité, de crise et de dépression, рецензира проф. Ст. Чолаковъ	455
Henry Delpech — Recherches sur le niveau de vie et les habitudes de consommation, рецензира Ас. Кемилевъ	456
Г. Япевъ — Нуждитѣ на занаятитѣ, рецензира Н. Г.	458
Райко Ошановъ — Колективниятъ трудовъ договоръ като правенъ институтъ, рецензира проф. Ст. Чолаковъ	459
Colin Clark — The conditions of economic progress, рецензира К-въ	460
V. КНИГОПИСЪ	426

УСЛОВИЯ ЗА СЪТРУДНИЧЕСТВО. „Економистъ“ защита свободата на сътрудниците си при изказванитѣ отъ тѣхъ мнения, смѣтайки, че само така се дава възможностъ за всестранно обсъждане на застъпванитѣ теми.

Въ списанието се помѣстватъ работи не по-дълги отъ 16 страници (въ двуколннитѣ отдѣли до 4 страници). Помѣстенитѣ статии се хоноруватъ. Хонораритѣ се опредѣлятъ отъ редакционния комитетъ и се изпращатъ на авторитѣ единъ месецъ следъ излизането на всѣкъ книжка. Максималниятъ хонораръ за всѣка помѣстена статия е 1500 лева.

АБОНАМЕНТИ. Списанието излиза тримесечно въ 10 печатни коли (40 коли годишно). Годишниятъ му абонаментъ е 200 лева, платими наведнѣжъ. Почетенъ абонаментъ 1000 лева.

ОБЯВЛЕНИЯ. Обявленията въ „Економистъ“ сѣ само цѣлогодишни, т. е. повтарятъ се въ всичкитѣ книги на една годишнина. Ценитѣ на обявленията сѣ: на първата и последната страница отъ рекламния отдѣлъ, както и на корицитѣ, 6000 лв. за цѣла страница, на другитѣ страници — 1800 лв. за половинъ страница и 1000 лв. за четвъртъ страница.

Рекламини за неполучени книги се приематъ до излизане на следващата книга.

Адресъ на редакцията и администрацията:

Съ. „Економистъ“, Варна, телефони: 22-65, 25-37, 29-45.

Пощенска чекова смѣтка № 4444, Варна.

СПИСАНИЕ НА Д-ВОТО НА ЗАВЪРШИЛИТѣ ВИСШЕТО ТЪРГ. У-ЩЕ—ВАРНА.

ЕКОНОМИСТЪ

СПИСАНИЕ ЗА ОБЩОСТОПАНСКИ, ЧАСТНО
СТОПАНСКИ И СЧЕТОВОДНИ ВЪПРОСИ

СТОПАНСКИЯТЪ ПОРЯДЪКЪ СЛЕДЪ ВОЙНАТА

отъ

Професоръ СТАНЧО ЧОЛАКОВЪ

I.

Свѣткавичното разгромяване на много армии и завладяването на много държави дава поводъ на мнозина да заговорятъ за приключване на войната, понеже се допуска, че сама останалата Великобритания не ще може да устои срещу Германия и Италия. Дали нѣщата ще се развиятъ тъкмо тъй е все още проблематично, въ всѣки случай, обаче, въпросътъ за бъдещия стопански порядъкъ става актуеленъ, макаръ че е още рано да се дадатъ точни отговори.

Отъ когато се помни човѣшката история, знае се, че между войната и стопанството сѣществуватъ сериозни отношения на причини и последици. Даже при първобитния човѣкъ войната и стопанството не само че сѣ били свързани въ взаимна причинна верига, но сѣ били едно и сѣщо нѣщо. Тогава орѣдята, съ които първобитниятъ човѣкъ е разполагалъ, сѣ били орѣдия и за войната и за стопанството. Лѣжкътъ и стрелата сѣ му били орѣжие изъ ежедневния животъ: съ тѣхъ е ходилъ на ловъ и съ тѣхъ е водилъ сражения. Постепенно, обаче, съ напредъка на човѣшката култура и съ усъвършенствуването на стопанството, полека-лека срѣдствата на войната се отдѣлятъ и обособяватъ отъ срѣдствата на стопанството: първитѣ оставатъ предимно като срѣдства на разрушението, а последнитѣ — като срѣдства на творчеството. Подобно раздвоение настѣпва и въ схващанията на хората: войната въ първобитнитѣ времена и изобщо войната между по-слабо културнитѣ народи е гледана като нѣщо обикновено, когато културнитѣ народи едва могатъ да понасятъ жестокоститѣ на войната и гледатъ на нея като на нѣщо нередно и временно. Въпрѣки това окончателно раздѣление и диференциране на техническитѣ срѣдства за войната и на техническитѣ срѣдства за стопанството и до днѣшнень сѣществуватъ едно дълбоко взаимно отношение между войната и стопанството. Първо, войната изисква едно колосално и повсемѣстно напрежение на стопанството, защото самата тя струва много пари и защото се води съ масови технически срѣдства и отъ това гледище войната зависи отъ стопанството; второ, стопанскитѣ опустошения на войната сѣ толкова голѣми, че указватъ влияние върху бъдещето развитие на стопанството и отъ това гледище стопанството зависи отъ войната. Съ други думи, стопанството обуславя воденето и резул-

татитѣ на войната, но и войната обуславя развоја на стопанството. На това обстоятелство, въ сжщност се дължатъ зачестилитѣ слухове за преустройството на свѣта подѣ влиянието на войната.

Наистина, проблемътъ за евентуалнитѣ коренни промѣни на обществено-стопанския порядъкъ, предизвикани отъ днешната война, е извънредно сериозенъ, защото отъ тѣхъ ще зависятъ условията за материалния и духовния животъ на народитѣ следъ сключването на мира. Ако войната се схваща отъ днешната ни култура като едно изключително и нередно явление, а само „мирното време“ се чувствува присъщо на съвременнитѣ човѣшки общества, тогава интересътъ къмъ отраженията и въздействията на войната върху очакваното мирновремено стопанство е повече отъ разбранъ. Какво би станало съ заварения стопански порядъкъ, какъ би изглеждало народното стопанство за себе си и какъ би изглеждало свѣтовното стопанство въ неговата размѣнна цѣлостъ — ето въпроситѣ, които постепенно се налагатъ на вниманието ни. Вѣрно е, че тѣзи въпроси още не сж стигнали до широкото общество, защото бързината на военнитѣ операции и грандиознитѣ закани на воюващитѣ страни задържатъ цѣлото внимание, но вѣрно е още, че тѣ постепенно слизатъ надолу, макаръ, че е още рано да имъ се даде единъ съвсемъ точенъ отговоръ.

II.

Въ началното време на войната се говорѣше за политическо преустройство на Европа, съ цель да се възстанови справедливостта; по-късно нѣкои голѣми хора заговориха за измѣнение на международнитѣ стопански отношения, съ цель да се дойде до едно справедливо разпредѣление на богатствата между народитѣ, а днесъ се говори вече и за преустройството на народни стопанства, вжтре въ самитѣ тѣхъ. Въ една своя речъ презъ зимата английскиятъ министъръ Идънъ каза, че сегашната война ще свърши съ едно по-справедливо разпредѣление на богатствата между народитѣ, но безъ да конкретизира тази справедливостъ, поради което би могло да се мисли, че става дума за запазването на завареното положение, още повече, че по-рано се е говорило тъкмо на тази тема. Малко по-късно, пакъ въ една речъ, германскиятъ министъръ Функъ сжщо говори, че днешната война ще трѣбва да свърши съ едно разпредѣление на колониалнитѣ богатства поне между голѣмитѣ държави. А въ една своя статия германскиятъ държавенъ съветникъ Валтеръ Шуманъ пише, че войната ще доведе германския социализъмъ до победа надъ интернационалния капитализъмъ. Сжщо и бившиятъ френски министъръ председателъ Рейно, въ качеството си на финансовъ министъръ, се занима съ тази тема и бѣше изказалъ убеждението, че войната ще възстанови стопанския либерализъмъ. Подобни пожелания се чуватъ и отъ американски мѣродавни срѣди. Днесъ въ Германия се говори за новъ регионаленъ порядъкъ въ Европа около идеята за нѣмското стопанско пространство. Между другитѣ, тази идея се застъпва и отъ държавния съветникъ. Wohlfarth, единъ отъ близкитѣ сътрудници на фелдмаршалъ Гьорингъ и главниятъ изпълнителъ на четиригодишния планъ.

Макаръ че всѣко едно отъ тѣзи схващания е по-скоро една военна парола, въ основата си всички биха били допустими, понеже

действително войната е въ състояние да предизвика дълбоки и разнообразни промѣни по всички посоки на човѣшкия животъ. Тя може да разклати семейния и общественя моралъ, може да разстрои образователната система, може да причини промѣна на държавния строй и пр., а може и да промѣни стопанската структура, за което впрочемъ ще бѣде дума въ тази статия, само че трудността възниква веднага, щомъ като се опитае да опредѣлимъ характера на стопанскитѣ промѣни подъ влиянието на войната. Въ всѣки случай тѣзи промѣни се отнасятъ както до външно-търговскитѣ размѣнни отношения между отдѣлнитѣ народни стопанства, тъй и до вътрешната структура на всѣко народно стопанство. Тѣзи два комплекса отъ въпроси сѣ фланкирани и отъ териториалнитѣ промѣни на държавитѣ, защото отъ вида и характера на загубенитѣ или на придобититѣ територии зависи разположението и разпредѣлението на продуктивнитѣ сили и на продоволствието въ самото народно стопанство, но отъ сѣщитѣ зависятъ и размѣритѣ на участието му въ свѣтовната размѣна. Това ние, въ България, най-добре разбираме, като имаме предвидъ стопанския характеръ на Добруджа или на Бѣломорска Тракия. Думата е, че войната ще предизвика нѣкакви промѣни въ стопанството, като се има предвидъ голѣмото стопанско напрежение и приготвяне, което сѣщата налага, но какви ще бѣдатъ тѣзи промѣни — ето спорниятъ въпросъ. На него не може да се отговаря съ положителностъ, защото многобройни и разнообразни обстоятелства играятъ и ще играятъ роля, но би могло да се говори за най-вѣроятнитѣ промѣни, доколкото тѣ сѣ подсказвани отъ общественно-стопанската логика. Началото на всѣко разсѣждение относително тѣзи структурни промѣни въ народнитѣ стопанства и следъ това относително структурнитѣ промѣни въ свѣтовната размѣна следва да започва отъ създаваната чрезъ войната обстановка.

III.

По своя обхватъ днешната война е сѣщо толкова голѣма, както миналата, а стопанскитѣ ѣ отражения сѣ много по-голѣми главно по две причини: първо, защото днешната война започна при една тежка стопанска криза и широка безработица, поради която домакинствата и предприятията нѣмаха нито спестявания, нито резерви, каквито ги имаха при избухването на миналата война, когато стопанството бѣше въ възходъ; второ, защото стопанското напрежение на днешната война е по-голѣмо поради тоталния ѣ характеръ и поради масовото ѣ механизирне и трето, макаръ външно само европейскиятъ континентъ да е обхванатъ отъ пожаритѣ на войната, отраженията на сѣщата отиватъ по цѣлия свѣтъ, понеже този континентъ заема кръгло $\frac{3}{4}$ отъ свѣтовната търговия и понеже всѣки отъ воюващитѣ лагери се стреми да използва неутралнитѣ страни за своитѣ военни цели и да не позволи на противника си сѣщото. Отъ това гледище би могло да се каже, че войната се води отчасти и за смѣтка на неутралнитѣ страни. На свой редъ и блокадата и транспортнитѣ затруднения увеличаватъ и рзширяватъ смущенията и за воюващитѣ и за неутралнитѣ страни. Въ края на краищата, всичкитѣ тѣзи обстоятелства сѣ отъ естество да причинятъ две сѣщветвени групи отъ социално-стопански последици: недостатъчностъ на стокитѣ и поскъпване на ценитѣ. И

дветъ групи последици налагатъ намѣсата на властѣта за смекчаване на крайноститѣ. Изобщо влиянието на днешната война върху стопанството е многолико и то би се отразило толкова по-дълбоко върху бъдещото омиротворено стопанство, колкото войната е по-трайна и по-интензивна и колкото по-дълбоко проникващи сж мѣрките, които военно-стопанската политика упражнява. Запознаването съ този родъ мѣрки се налага тъкмо отъ това гледище.

Преди всичко, както вече се спомена, нуждитѣ на войната изискватъ колосални суми пари. Тѣзи парични суми могатъ да се намѣрятъ по нѣколко начина. Първо, пари могатъ да се намѣрятъ подъ формата на външни или вътрешни заеми. Понеже външнитѣ заеми се опорочиха следъ миналата война, тъй като кредиторитѣ не можаха да получатъ пълната сума на вземанията си, главно поради понижаването курса на паритѣ въ всички страни, днесъ международнитѣ банкири се въздържатъ да даватъ заеми освенъ по чисто военно-политически съображения. Оставатъ вътрешнитѣ заеми: доброволни или принудителни. Опитътъ отъ миналата война показва, че и вътрешнитѣ доброволни заеми се компрометираха, макаръ да бѣха кръстени съ името патриотични заеми. Така че, ако стане нужда отъ вътрешни заеми, тѣ сигурно ще бждатъ принудителни. Но това е вече стѣсняване на либерализма, то е вече промѣна на стопанския порядъкъ презъ време на самата война.

Пакъ опитътъ отъ миналата война показва, че е по-целесъобразно да се увеличатъ нѣкои отъ заваренитѣ данъци или да се въвеждатъ нови данъци, главно върху тъй наричанитѣ военни печалби, понеже данъкътъ е сравнително най-малко опасното срдство за финансиране на войната. Въ това отношение Англия може да се посочи за примѣръ. Презъ миналата война Англия увеличи данъцитѣ си на срдно до 60% отъ доходитѣ на хората, като се ръководѣше отъ съображението, че много хора печелятъ повече тъкмо презъ войната, затова трѣбва да бждатъ облагани съ повече данъци. Иначе такива хора биха подобрявали своето благосъстояние върху почвата на общото бедствие, безъ да плащатъ нищо за държавата. Едно друго съображение въ полза на повишеното данъчно облагане, което бѣше мѣродавно за Англия презъ миналата война, бѣше тезата на Лойдъ Жоржъ, че данъцитѣ могатъ да се събиратъ тъкмо презъ време на войната, защото тъкмо тогава хората живѣятъ съ мисълта, че отъ тѣхъ се изискватъ жертви: отъ единъ човѣкъ се иска жертвата да отиде на фронта съ съзнанието, че ще умре, а отъ другъ човѣкъ се иска да жертвува частъ отъ доходитѣ си подъ формата на данъци. Сжщитѣ съображения сж мѣродавни и за днешната английска политика. По сжщия пътъ днесъ върви и Германия: нейното общо данъчно бремe е увеличено отъ кръгло 6½ на кръгло 17 милиарда марки. Но увеличеното данъчно бремe не е нищо друго, освенъ по-голѣмо вмѣшательство на държавата въ „либералното“ разпредѣление на доходитѣ, тъй че и отъ това гледище стопанскиятъ порядъкъ изпитва единъ натискъ къмъ завой.

Но даже и при едно увеличение на данъцитѣ 2-3 и повече пъти, сигурно всичкитѣ нужди на войната не ще бждатъ напълно покривани, тъкмо защото сж голѣми, затова може да се допуска, че воюващитѣ страни, а даже и нѣкои неутрални, ще прибѣгнатъ къмъ инфла-

ция, макаръ че почти всички мѣродавни държавници не изпускатъ случая да повтарятъ, че ще избѣгнатъ на всѣка цена инфлацията, защото тя е извънредно пакостно явление. И действително, инфлацията изтрѣгва юздитѣ на общественото развитие отъ ржцетѣ на правителството и обществото се завъртва стремително и слѣпо около нѣкаква неопредѣлена ось, безъ да се знае на кѣде ще ни заведе инерцията на това завъртване, въпрѣки това, обаче, инфлацията е почти неизбѣжна, поне въ сравнително ограниченъ размѣръ и при една сравнително дълготрайна война. По-важното е друго, че всѣка инфлация, подъ което понятие се разбира издаването на повече банкноти въ обръщение, напр. отъ 5 милиарда да станатъ 7-8-10 милиарда и т. н., при сѣщия или даже при по-малкъ брой блага, неизбѣжно ще причини едно понижаване на паричния курсъ, съответно на поскъпването на стокитѣ и ще размѣсти заваренитѣ пропорции на доходитѣ, размѣната и производствието, а съ това и на производството. А ако въобще инфлацията е такава опасна операция, презъ време на войната тя е още по-опасна, защото тогава, се произвеждатъ предимно стоки за фронта, които и безъ друго не играятъ нѣкаква сѣществена роля въ паричния балансъ, както я играятъ тѣй нареченитѣ търговски стоки, които се купуватъ и продаватъ на пазара. По този начинъ не само че се разрушава стабилната база на либералната парична циркулация, но се оформява и една психоза и паника у хората да се освободятъ отъ многото си пари, за да купятъ нѣщо отъ ограниченото количество стоки. Така се създава паниката за купуване. Нѣма държава по свѣта, която би търпѣла подобенъ хаосъ и непременно ще се намѣси въ процеситѣ на либералното стопанство, за да го направи все по-слабо либерално.

Вѣрно е, че самата война като ангажира една голѣма частъ отъ производственитѣ сили за фронта и като изисква голѣми парични суми, затруднява задачата на стопанството да задържа паричния курсъ стабиленъ, но все пакъ тази задача е разрешима поне въ практически поносими размѣри, съ което, впрочемъ, и държавата не закъснява да се заеме. Първо, тѣй както показва и практиката въ воюващитѣ страни и както по-горе се каза, могатъ да се въведатъ извънредни и голѣми данѣци, (въ Германия и въ Англия подоходниятъ данѣкъ е стигналъ вече до 65% върху дохода), които ще отнематъ по-голѣмата частъ отъ наличнитѣ пари у хората, тѣй че последнитѣ не ще могатъ да наддаватъ за покупки на стоки и, следователно, не ще могатъ да увеличаватъ ценитѣ имъ. Второ, производствието може да се извади отъ либералния му механизъмъ и да се урежда чрезъ консумативни карти и купони, които се даватъ за опредѣлени количества стоки и, следователно, за опредѣлени суми пари, тѣй че горницата отъ паритѣ на хората не би могла да бѣде опредѣлена за никакви покупки и, следователно, не би могла да укаже влияние за повишение ценитѣ на стокитѣ. Като разсѣждава по този начинъ, английскиятъ професоръ Кейнсъ смѣта, че лицата, които иматъ пари, ще се видятъ принудени да ги вложатъ въ банки или въ спестовни каси, откъдето държавата ще може да ги вземе подъ формата на заеми срещу облигации и така ще се уреди една нормална циркулация между паритѣ, макаръ и количеството имъ да е увеличи-

но. Въ Германия се отива по-нататък и се поддържа тезата за принудителното спестяване, въ смисъл че остатъкът от доходите надъ определенитъ по купонната карта консумативни нужди се внася въ банка или направо се предава на държавата срещу облигации.

Но военнитъ отражения върху стопанската структура не сж само отъ финансовъ и париченъ характеръ, както впрочемъ може да проличи и отъ току-що приключенитъ разсждения. Поставянето на народнитъ стопанства, воюващи и неутрални, на военна нога затруднява отъ само себе си завареното развитие на производството и на продоволствието, затова държавата се вижда принудена да се намѣси и да осуети доколкото е възможно едностранчивото размѣстване на продуктивнитъ сили и на продоволствието. На първо мѣсто държавата се вижда принудена да поддържа продуктивния апаратъ въ всички предприятия, което ще рече, че суровитъ материали или каквито и да сж други материали трѣбва да бждатъ разпредѣлени пропорционално на всички предприятия безъ да се допуска едно едностранчиво снабдяване на едни или на други предприятия съ такива материали, защото по-слабо снабденитъ съ сурови материали предприятия ще оставятъ другитъ си продуктивни фактори неизползуваеми: капиталътъ имъ и работната имъ ржка ще останатъ въ мъртво състояние и не ще бждатъ въ положение да дадатъ на народното стопанство единъ такъвъ приносъ, за който биха били годни.

Въ духа на този родъ мѣрки нѣкои отъ държавитъ се виждатъ принудени да въведатъ райониране на производството и интензивиране на продуктивния апаратъ. Така напр. Румѣния упражнява единъ законъ, споредъ който земеделското стопанство се подлага на единъ предварително подготвенъ ежегоденъ планъ, така че селянинътъ не може самъ да избира какви култури да сѣе и въ какви околии. Това ще посочи властта, възъ основа на установени въ плана данни за климата, за състава на почвата, за гжстотата на случаитъ градушка, суша, или нѣщо друго. Съ други думи, даденъ районъ съ такива и такива срѣдни валежи, съ такава и такава гжстота на градушкитъ, съ такъвъ и такъвъ съставъ на почвата, съ такава и такава влага, ще бжде застъ да произвежда такива и такива стоки и т. н. Но тъкмо едно подобно райониране на каквото и да било производство възбужда още цѣлъ редъ действия, които още повече налагатъ вмѣшателството на държавата въ „либералното“ стопанство за осигуряване размѣната между отдѣлнитъ райони, за осигуряване на едни равномерни доходи на хората, и за осигуряване на доброто и равномерното имъ продоволствие. Ако ценитъ за отдѣлнитъ стоки, произвеждани въ различнитъ райони, бждатъ оставени сами на себе си, ще излѣзе, че производителитъ отъ нѣкои райони ще получатъ сравнително голѣми доходи, поради по-високитъ цени на произвежданитъ артикули, когато производителитъ отъ други райони може би мжчно ще задоволяватъ нѣкои свои нужди поради низкитъ цени на производството. Но едно такова неравенство би било още по-тежко и отъ самото либерално стопанство, затова се налага предварителна и добре разработена система за размѣната, система на ценитъ и система въ производството, за да се получи еднаквостъ въ доходитъ, еднаквостъ на благосъстоянието и еднаквостъ на консумацията, въпрѣки това локализиране на производ-

ството споредъ различнитѣ условия на единъ или на другъ районъ въ страната.

Така по необходимостъ се стига не само до организирането на производството, а и до организиране на продоволствието, защото то е единъ социаленъ проблемъ, въ смисълъ да се даде възможностъ за всички поданници на страната да бждатъ гледани еднакво и да чувствуватъ, че се полагатъ грижи за всички, а специално за насъ то е и единъ бюджетенъ проблемъ. Както се знае, нашиятъ бюджетъ е построенъ главно върху косвенитѣ данъци, а тѣ се получаватъ, когато се консумира захаръ, вино, газъ и пр. Намалѣ ли консумацията, намаляватъ и бюджетнитѣ постѣпления. Вѣрно е, че когато консумацията на нѣкои артикули намалѣе, намалява и производството имъ, но за момента това не е тѣй страшно за насъ, понеже сме свикнали и можемъ да търпимъ нѣкои временни лишения, обаче страшно става положението на държавния бюджетъ. Въ случая неизбѣжно следва да се запитае, по какъвъ начинъ ще се добиятъ необходимитѣ срѣдства за бюджета, дали трѣбва и може да се намѣрятъ нови приходи, именно нови прѣки данъци, или да се поддържа консумация, за да се получатъ косвени данъци?

Именно тази много сериозна задача налага и много сериозни мѣрки, които трѣбва да се взематъ, за да се отстрани онова влияние на войната върху стопанството, което се изразява въ съкращаване на широката консумация. Една отъ тѣзи мѣрки е контролата надъ ценитѣ. Както вече се подсказа, всѣка война създава страха, че ще намалѣятъ стокитѣ и че ценитѣ имъ ще поскѣпнатъ. Впрочемъ, това не е само едно неоснователно опасение, а е едно реално явление и то по простата причина, че войната ангажира частъ отъ продуктивнитѣ сили за производство на стоки за фронта, а стокитѣ за цивилни нужди, единствено, които сѣ размѣняеми на пазара, оставатъ въ по-малки количества. Отъ друга страна, нуждитѣ на войната налагатъ издаването на повече пари въ обръщение, така че хората виждатъ какъ срещу намаленото производство на стоки стоятъ повече пари, които не имъ сѣ нуждни и затова сѣ готови да предложатъ по-голъми цени за стокитѣ. Хората, които разполагатъ съ стоки въ момента, знаятъ тия последици, затова предпочитатъ или да скриятъ своитѣ стоки, или по нѣкакъвъ начинъ да отложатъ продажбата имъ за по-късно време, когато ценитѣ имъ ще бждатъ по-голъми и продажбата имъ ще бжде по-изгодна. Това сѣ обикновени явления и не съществуватъ само у насъ, има ги и въ другитѣ повече или по-малко културни страни. Но тъкмо едно подобно спекулативно действие съ ценитѣ е пакостно за съвременното общество, особено презъ време на война, затова властѣта се вижда принудена и трѣбва да се види принудена да нормализира отношенията на ценитѣ. И действително, това се прави вече и въ онѣзи страни, които до преди войната бѣха либералистични.

Успоредно съ това самата военна обстановка налага контрола и върху тѣй наречената спекула съ количествата и качествата на стокитѣ и още повече засилва завоя на стопанското устройство. Тамъ ждето тази широка контрола още не е наложена, сигурно ще бжде

наложена, защото условията на войната ще я създадат еднакво у воюващите и у неутралните страни, защото иначе при едно спекулативно движение на количеството и качеството на стоките, при едно спекулативно уреждане на търсенето и на предлагането, ще се създаде една анархия във народното стопанство, чийто изход не може да се предвиди, но който безспорно е вреден за народното сцепление.

Най-после пакъ самото време налага упражняването и на такива мърки, които да създадат най-правилната пропорция между военните и гражданските нужди. Всѣко едно увлѣчение на една или на друга страна, било като се надценяват военните надъ гражданските нужди, било обратното, е пакостно. И въ единия, и въ другия случай се стига до една дисхармония, а днешната война може да се води само при едно хармонично напрежение на всички морални, духовни и материални сили на единъ народъ. Така по необходимостъ войната отстранява една по една и последните останки отъ либералистичното стопанство.

IV.

Колкото и бѣгло да е това изложение, все пакъ създава убеждението, че цѣлото стопанство презъ военното време се поема въ ръката на държавната властъ. Изглежда, че другъ път не може да има, щомъ като и Англия, класическата страна на либерализма, го усвоява. Но тамъ е работата, че въздействията на войната върху стопанството не сѣ нѣщо временно и преходно, а напротивъ войната налага една коренна структурна промѣна на стопанството като измѣства окончателно философската му база отъ либералистично къмъ дирижирано стопанство, защото регулирането на производството, регулирането на продоволствието, нормирането на цените, вътрешните принудителни заеми и т. н. не сѣ нищо друго освенъ сили, които постепенно завладяватъ терена на либерализма и се улягатъ въ трайни структурни промѣни на стопанството. Най-важно е, както споменахме, че днешната война измѣства философската основа на стопанството отъ либерално къмъ дирижирано.

Наистина, отдавна се говори и се пише за тъй нареченото дирижирано стопанство, но знае се, че все още се водѣше борба между дветѣ идеологии, между либералното стопанство, отъ една страна, и дирижираното стопанство, отъ друга страна. Има държави, като Германия, Италия, Русия, а сега и Франция, които сѣ за дирижираното стопанство, било въ една, било въ друга форма, кждето политическата властъ улеснява или урежда, кжде, какъ и колко да се произвежда. Други държави, като Англия и Съединените щати, все още се мъчатъ да останатъ или поне се мъчатъ да се убедятъ, че ще останатъ привърженици на идеята за либерално мирновременно стопанство, кждето господствува схващането, че политическата властъ не бива чувствително да се мѣси въ разпредѣлението и използването на стопанските сили, защото би грѣшила повече отъ личната инициатива, единствената, която може да пресмѣта най-ползворното приложение на продуктивните сили. Въ всѣки случай, до преди днешната война имаше решителни гласове и за едната система и за другата. Войната, обаче, наложи постепенното изоставяне на либералното стопан-

ство, като непрекъснато промѣня философската му основа. Въ Франция, напримѣръ, дирижираното стопанство се наложи и се налага преди всичко поради съображението, че трѣбва да се създаде една хармония между земеделското производство, което тамъ е силно застъпено и цивилното индустриално производство и военното индустриално производство. Въ Англия дирижираното стопанство се налага по други съображения. Знае се, че търговията на Англия е била винаги пасивна. Горницата на вноса се допълваше отъ печалбитѣ на английскитѣ капитали, инвестирани въ чужбина, и отъ печалбитѣ на английската флота. Инвестицитѣ въ чужбина, обаче, не сѣ вече тъй доходни, както не е доходна и търговската ѝ флота. Това обстоятелство кара Англия да организира такива вътрешни производства, които нѣмаше до сега, и второ, да организира и да разпредѣля вътрешнитѣ си продуктивни сили споредъ новосъздаденитѣ условия. Това е първиятъ етапъ на едно дирижирано стопанство, презъ който впрочемъ мина и германското стопанство.

Трѣбва да се има предвидъ още едно второ сериозно структурно влияние на войната върху стопанството, а то е, че всички страни, безъ изключение, отиватъ къмъ самозадоволяване, защото всѣка страна се опасява да не бѣде блокирана, било активно или пасивно, затова всѣка се мѣчи да организира такива производства, отъ които има нужда. На това основание, напримѣръ, въ Германия се организира синтетичното производство на първични материали, като каучукъ, петролъ и други, както и у насъ може да се стигне до синтетичното производство на петролъ и на други нѣкои стоки. Италия пъкъ организира производството на растително масло отъ семкитѣ на гроздето. Трѣбва, обаче, да се знае, че това синтетично производство е всѣкога по-скѣпо и изисква по-голъми капитали. Тѣмко за това може да се допуска, че то ще остане да действува и следъ войната, защото всѣки държавникъ ще предпочете да поддържа едно скѣпо производство, вмѣсто да загуби всичкия инвестиранъ въ него капиталъ, освенъ ако скѣпото производство причинява на обществото по-голъми загуби, отколкото загубването на самия капиталъ. Но това би означавало, че и следъ свършването на войната по всѣка вѣроятностъ ще останемъ въ стадия на самозадоволяващо се стопанско развитие, което значи, че по всѣка вѣроятностъ следъ мира ще останемъ при нелиберална стопанска структура, особено пъкъ ако мирътъ не бѣде истински справедливъ миръ, който да възстанови довѣрието между народитѣ и да вдѣхне спокойствие, тъй че нито една държава да не се вижда въ положение да се готви за реваншъ чрезъ една нова война и, следователно, да не се вижда принудена да води една политика за самозадоволяване.

Най-после, войната причинява и друга промѣна въ философската база на стопанството, именно промѣнятъ се схващанията и пѣтищата за вносъ и за износъ. Всички знаемъ, какъ въ мирно време всѣка страна се мѣчеше да увеличи своя износъ и да намалява вносъ си, за да подобри търговския си балансъ. Центърътъ на тежестъта, следователно, падаше върху износа: да се изнася колкото се може повече. Днесъ хората мислятъ иначе. Всѣка държава смѣта, че трѣбва да внася колкото се може и отъ кѣдето може повече материали, за да има

сигуренъ запасъ, стига да може да се провери между мрежата на стопанската блокада. Все по силата на сжщитѣ съображения, износътъ на много артикули бива забраненъ, а други стоки биватъ изнасяни, само ако срещу тѣхъ се получи твърда валута или нѣкаква друга стока.

Както вече проличава отъ горнитѣ мисли, тѣзи общи отражения на войната върху стопанството се изграждатъ върху други, поспециални и неотстраними въздействия, затова именно може да се говори за трайни структурни промѣни на стопанството. За допълнителна илюстрация би могълъ да се използва още единъ сравнителенъ простъ примѣръ, наблюдаванъ въ воюващитѣ, а и въ нѣкои неутрални страни. По хигиенични съображения и за удобство, много домакинства употребяватъ електрически или газови хладилници, а други си служатъ съ ледъ. Обикновено производителитѣ на ледъ разнасяха сжщия по домоветѣ на клиентитѣ си. Мобилизацията отне голѣма частъ отъ работната ржка, тъй че производителитѣ не сж повече въ състояние да разнасятъ леда. Домакинствата трѣбва да си го доставятъ сами. Но много отъ тѣхъ сжщо нѣматъ тази възможность, а други не обичатъ тази работа, затова се виждатъ единъ видъ принудени да си доставятъ електрически хладилници. Но единъ пътъ снабдени съ такива хладилници, домакинствата никога вече нѣма да си купуватъ ледъ, защото кждето машината е стжпила, не се е връщала назадъ. Това е то постоянниятъ процесъ на технизирането и на техническия напредъкъ въобще. Въ този случай, както и въ многобройни подобни случаи имаме на лице една постепенна вътрешна промѣна на стопанската структура, защото заедно съ въпроса за машината въ единичнитѣ случаи върви и въпросътъ за индустриализирането въобще. А единъ пътъ създадени индустриални предприятия, едва ли ще бждатъ разрушени по-късно. Най-вѣроятното е, че ще бждатъ защищавани чрезъ изграждане на съответна покровителствена система. Въ сжщата посока водятъ и разнообразнитѣ транспортни затруднения, понеже ще се оформятъ и локализируютъ национални производствени центрове, докогато досегашнитѣ по-естествени производствени центрове оставатъ по-единъ или по другъ начинъ отстранени и направени безпредметни. Това заключение идва и възъ основа на горнитѣ мисли относително промѣненитѣ схващания за вноса и износа.

V.

Въ края на краищата, следователно, всички стопански и социални промѣни, които се очертаватъ върху основата на войната, ще получатъ пълното си съдържание като следвоенни улегнали структурни качества на стопанството при разрешаването на най-важната проблема, а именно либералистично или дирижирано ще бжде стопанството следъ сключването на мира. Въ случая не става дума за симпатия или за антипатия, за желаното или за нежеланото, а става дума за най-вѣроятното развитие на стопанството, тъкмо подъ влиянието на войната и то въ зависимостъ отъ нейната продължителность и интензивность. Както по-горе казахъ, за либерализма и за дирижизма е писано вече доста нашироко и нашето общество е запознато съ тази тема, но ако тукъ непременно трѣбва да

се направи нѣкакво бѣгло сравнение между качества на тѣзи стопански системи, би могло да се каже, че либерализмътъ е въ състояние да поощрява производствения прогресъ, понеже свободната конкуренция, като изразъ на едно признато общочовѣшко съревнувание, ще бѣде неуморниятъ подтикъ въ тази посока, и че либерализмътъ носи въ себе си силитѣ за едно разширено и подобро продоволствие, понеже техническия прогресъ ще бѣде въ положение да произвежда голѣми количества и все по-евтини стоки. Либерализмътъ, обаче, носи въ себе си и зародиша на собственото си отричане, понеже свободната конкурентна борба все ще завърши съ победата на нѣкого, който ще стане монополистъ или ще принуди нѣкои да се обединятъ за взаимно и общо монополно завладяване на пазара. Въ такива случаи по-силнитѣ стопански предприятия ще отстранятъ самата конкуренция и необезпокоявани ще използватъ силата си, за да оцѣтятъ конкурентитѣ и клиентитѣ си въ своя полза, даже и чрезъ ограничаване на предлагането. Едно подобно концентриране на производственитѣ сили създава една своеобразна предприемаческа стика, споредъ която доходитѣ би следвало да се получаватъ само отъ капиталопригетателитѣ за смѣтка на доходитѣ, получавани отъ трудовитѣ съсловия. Отъ своя страна и самото технизиране на предприятията намалява нуждата отъ жива работна рѣка, значи увеличава безработицата, особено като се вземе предвидъ ежегодното нарастване на населението и още повече намалява общитѣ доходи на трудовото население. Като се проявява по споменатитѣ посоки на концентриране и на технизиране, свързано съ увеличение на безработицата, либерализмътъ нарушава сравнително по равномѣрното разпредѣление на доходитѣ и намалява покупателната сила на голѣми слоеве хора. Отъ тукъ идва ограниченото и влошено продоволствие на тѣзи обществени слоеве, а съ него върви и вътрешното разединение на народа.

Ето тѣзи недѣжи на либерализма могатъ ли да бѣдатъ отстранени, за да останатъ да се проявяватъ само добритѣ му качества? По начало тази задача е въобще трудна, да не кажемъ неразрешима особено за по-беднитѣ народни стопанства, но днесъ, подъ влиянието на военната обстановка и уредба, тя е още по-трудна. Както се каза, за нуждитѣ на самата война се взематъ мѣрки за регулиране на производството и продоволствието, за нормиране на ценитѣ и пр. не само съ цель да се задоволяватъ физическитѣ нужди на самото водене на войната, но и да се създаде убеждението у широкитѣ народни слоеве за една справедлива грижа на държавата и къмъ слабитѣ обществени групи, та по този начинъ да се затвърди у тѣхъ чувството на привързаностъ и на пожертвувателностъ къмъ държавата. Иначе, при действието на едни или други вътрешни центробѣжни сили, да не казваме разлагателни сили, държавата мѣчно би изнесла необходимото напрежение къмъ единъ активенъ или евентуаленъ външенъ врагъ. Тѣкмо затова би било по-вѣроятно, че ще се продължи сѣщата регулативна политика, вмѣсто да се връщаме назадъ къмъ либерализма съ сключването на мира, защото презъ време на войната цѣлятъ стопански и социаленъ животъ е вече приспособенъ къмъ нея и най-важно то, защото общественитѣ слоеве, за които е упражнявана тази политика, сѣ си създали вече съзнанието за нуждата отъ държавнитѣ грижи и

сж придобили решителна общественно-политическа сила, която сигурно ще продължи да се налага при упражняването на стопанскитѣ мѣроприятия. Разбира се, много зависи и отъ дълготрайността на времето, презъ което се упражнява военно-регулативната политика, въ смисълъ дали тя ще задълбочи и закрепи основитѣ си, или ще остане като нѣщо преходно. Въ последния случай ще останатъ да действуватъ само отрицателнитѣ сили на либерализма. Така че, предъ новото мирно-временно стопанство ще се изправятъ нѣколко сериозни проблеми за разрешение отъ държавата, които не ще могатъ да бждатъ заобиколени, не само защото общочовѣшкиятъ имъ хуманитаренъ характеръ е вече общопризнатъ отъ днешната култура, но и защото заинтересуванитѣ обществени слоеве, именно работничесвото и победнитѣ хора, които сж, обаче, болшинството, придобиватъ и ще упражняватъ едно по-решително политическо влияние тъкмо благодарение на военно-стопанската политика на държавитѣ.

На първо мѣсто между проблемитѣ на следвоенното стопанство стоятъ въпроситѣ за разпредѣлянето на покупателната сила (доходитѣ) и за зависящото отъ него продоволствие на всички хора. Споредъ либералистичното стопанство разпредѣлението на доходитѣ би ставало въ зависимостъ отъ търсенето и предлагането на различнитѣ фактори на производството. Но понеже изтъкнатата по-горе либералистична тенденция за концентриране на предприятията замѣства работната ржка съ машини, то търсенето на труда намалява, намалява се, следователно, и надницата, така че заетитѣ въ предприятията работници ще получаватъ сравнително по-малки части отъ националния доходъ. Освенъ това, все повече хора оставатъ безработни, защото при картелирането си много предприятия прекратяватъ работата, за да печелятъ повече, отколкото ако произвеждаха при условията на конкурентната борба и защото населението и безъ друго расте. Въ края на краищата, общата сума на доходитѣ, получавани отъ тѣй да го наречемъ трудовото население, би оставала все по-малка въ абсолютни и особено въ относителни размѣри, а това ще рече, че се намалява покупателната му сила. Отъ своя страна намалената покупателна сила става причина за нови намаления на пласментитѣ и на производството и отъ тамъ нови безработни, докато настѣпни нѣкакъвъ новъ случаенъ подемъ, било поради дълбокото изпражнение на производството, било поради техническитѣ нововъведения, било поради нѣкои мѣроприятия отъ страна на държавата. Тъкмо последниятъ случай, именно импулсивнитѣ мѣроприятия на държавата, ставаха все по-често и неизбежно явление още преди тази война, макаръ и въ различни форми въ различнитѣ държави и изглежда, че ще ставатъ още по-често. За да се убедимъ, достатъчно е да споменемъ политиката на Рузвелтъ, който поощряваше покупателната сила чрезъ увеличени заплати на чиновницитѣ и работницитѣ; политиката на Рейно, който организираше държавни предприятия и строжежи; политиката на Функъ, който финансираше частната индустрия чрезъ посрѣдничеството на съкровището и т. н. За илюстрация на ежегодно неравномѣрното разпредѣление на националния доходъ у насъ, даже и при известно обуздаване на слѣпитѣ либерални сили,

могатъ да послужатъ проучванията на Д-ръ Асенъ Чакаловъ, отъ които за случая вземаме само процентното разпредѣление на националния доходъ между най-важнитѣ стопански отрасли.

Години	Отъ цѣлия националенъ доходъ се пада:						
	на селското стопанство	на занаятитѣ	на индустрията	на търговията	на чиновниците	други	всичко
1931/1934 . .	51.5 %	8.6 %	7.1 %	6.5 %	13.6 %	17.7 %	100
1935/1938 . .	54.2 %	6.7 %	7.4 %	7.4 %	10.2 %	14.1 %	100
Индексъ на нарастването или намалението . . .	+5.2 %	-22.1 %	+4.2 %	+13.9 %	-3.8 %	-20.0 %	—

Приведената таблица изразява разпредѣлението на цѣлия ни националенъ доходъ между по-важнитѣ стопански отрасли. Изчисляването на доходитѣ срѣдно на глава отъ населението би била, безспорно, по-интересна и въ много отношения по-красноречива работа, но за нашата целъ, именно да покажемъ неравномѣрното ежегодно разпредѣление на националния доходъ, и тѣзи проценти сѣ достатъчни. Презъ втория периодъ отъ време, именно 1935-1938 год. селското стопанство, индустрията и търговията получаватъ по-голъми дѣлове отъ националния доходъ, отколкото презъ времето 1931-1934 год. Обратното е съ занаятитѣ, чиновниците и другитѣ професии. Трѣбва да се признае, че дѣлътъ на селското стопанство е нарастналъ, само защото държавата изкуствено поддържа ценитѣ на нѣкои земеделски произведения по-високи отъ „либералнитѣ“. Иначе и доходитѣ на селското стопанство щѣха да падатъ.

Въ връзка съ разпредѣлението на доходитѣ стои и въпросътъ за правилното продоволствие, защото броятъ и обемътъ на покупките на хората зависятъ отъ доходитѣ имъ. Това не е една частна проблема на едно или на друго народно стопанство, а е, спокойно казано, общосвѣтвна проблема. Така напр., докато броятъ на населението въ свѣта презъ 1940 г. е увеличенъ съ крѣгло 25% въ сравнение съ 1913 г. консумацията на пшеница е нарастнала само съ крѣгло 13%. Това представлява едно общо намаление на консумативното ниво за пшеницата срѣдно съ 12% за глава отъ населението. Тѣзи 12% сѣ запълнени, общо взето, съ по-лошокачествена храна, защото непрекъснатата стопанска криза не би позволила повсемѣстното увеличение на консумацията на по-доброкачествени произведения, понеже сѣ по-скѣпи.

Ако нѣщата биха се оставили сами на себе си, безработицата би се разширила, доходитѣ биха се разпредѣляли още по-неравномѣрно, продоволствието би се дислокирало още повече и социалната пропастъ между бедни и богати би разядала единството на държавата, особено пѣкъ при днешната култура, която не вѣрва вече, че материалното неравенство между хората е „Божа работа“. Тѣзи съображения ми даватъ основание да вѣрвамъ, че либерализмътъ не би могълъ да се върне поне въ пълния си предивоененъ видъ.

Къмъ същото заключение ме навеждатъ и други съображения, които сѣ свързани съ разгледаната идея за самозадоволяващото се стопанство, защото всѣко самозадоволявано стопанство е дирижирано стопанство. Действително, на практика никога не би могло да се стигне до едно пълно самозадоволяване, защото не навсѣкжде се намиратъ всички руди, не навсѣкжде могатъ да вирѣятъ всички култури и т. н.; също не би могла да се защитава и тезата, че тъкмо политиката на самозадоволяване е най-полезна за човѣшката култура, обаче има нѣща, които ще си останатъ по-силни отъ тѣзи абстрактни съображения поне за едно видимо бждеще. Къмъ идеята за самозадоволяващото се стопанство се мина не толкова поради теоритически мотиви, колкото поради практическитѣ нужди на самата обстановка. Голѣмата война 1914-1918 год. свърши съ единъ несправедливъ миръ, който обрече нѣкои народи на необходимостта да се готвятъ за война, за да поправятъ положението си. Нуждитѣ на войната, обаче, изискваха пълна независимостъ отъ външни доставки, тъй че да може да се издържи даже и при една блокада. Така се създадохъ мѣстни производства за замѣстване на досегашния вносъ, макаръ да струватъ по-скѣпо. Отъ своя страна стопанската криза действуваше въ същата посока. Относителното свѣрхпроизводство и намалената покупателна сила, било поради свѣрхзадълженията, било поради техниката на производството и на разпредѣлението, разстроиха размѣната до такава степенъ, че девизитѣ и златото станаха рѣдкостъ за нѣкои страни, поради което последнитѣ се виждаха принудени да намаляватъ доставкитѣ си отъ чужбина. Задоволяването на същитѣ нужди можеше да става чрезъ организирането на мѣстни производства. Въпросътъ за сега е, доколко става дума за бждещия стопански порядъкъ, дали тѣзи две групи причини ще престанатъ да действуватъ следъ тази война, защото ако продължаватъ действието си, идеята за самозадоволяването стопанство ще продължава да съществува, а следователно не ще може да се говори за възстановяване на либералното стопанство.

Относително първия редъ причини, би могло да се каже, че ако очакваниятъ миръ е справедливъ, ако не станатъ чужди народи и държави разкѣсани и завладяни, тогава духътъ за воененъ реваншъ ще изгасне, отношенията между народитѣ ще се развиватъ въ духа на взаимно довѣрие и, следователно, откъмъ тази страна не ще има никакъвъ натискъ за самозадоволявано стопанство. Ако, обаче, мирътъ бжде несправедливъ, било че чужди народи останатъ завладяни, било че други останатъ разпокѣсани и дори само ошетени и поругани, тогава духътъ на войната нѣма да изчезне, а съ него ще остане да живѣе и идеята за самозадоволяването, дирижирано стопанство. Все пакъ, обаче, и въ първия случай войната ще остави дълбокъ отпечатъкъ върху бждещото стопанско устройство поради обстоятелството, че за самата нея, сега сѣ организирани много предприятия, които, както горе се спомена, едва ли ще бждатъ разрушени следъ войната, понеже загубата отъ разрушаването имъ би била за народното стопанство по-голѣма, отколкото загубата ако продължаватъ работата си при изключването на вноса отъ чужбина. А запази ли се съществуването на такива предприятия, значи че свободната размѣна между народитѣ ще бжде пакъ ограничена, макаръ и не въ такава

степенъ, както сега, но въ достатъчна степенъ, за да наложи едно нелиберално стопанство.

Що се отнася до втората група причини, чисто стопанскитѣ, то почти съ положителностъ може да се каже, че механизмътъ на международната размѣна не ще може да се раздвижи въ либералистиченъ духъ, понеже златото и девизитѣ сѣ разпредѣлени неравномѣрно и поради това самиятъ либералистиченъ принципъ за движението на валутитѣ е опороченъ, а и малкитѣ страни не биха се съгласили да бждатъ изъ единъ пътъ залѣни отъ конкуренцията на голѣмитѣ. Независимо отъ това, коренитѣ на стопанската криза сѣ много дълбоки въ основата на самото капиталистическо стопанство и се отнасятъ главно до несъответствието между механизма на производството и механизма на разпредѣлението, така че тѣ не ще бждатъ изкоренени само съ простото сключване на мира и особено съ простото възстановяване на либералното стопанство, въпрѣки многобройнитѣ му положителни качества. Следователно, или самиятъ стопански либерализмъ ще се премахне, или ще бжде корегиранъ, защото не би било повече поносимо обстоятелството, че при толкова напредналата техника за производството, която е въ състояние да изхрани 3-4 пъти по-многоброенъ свѣтъ отъ днешния, при толкова много нарастналото общо благосъстояние, по-голѣмата частъ отъ населението да живѣе въ нищета, а друга частъ дори да се чувствува излишна на тази земя. Корекциитѣ, които по необходимостъ ще се наложатъ, ще се отнасятъ главно до реда въ обществено-разпредѣлителния процесъ на доходитѣ и на богатата и ще оформятъ единъ стопански порядъкъ, който сигурно не ще бжде либералистиченъ, даже и въ случая, когато би съдържахъ нѣкои либералистични елементи.

VI.

Да видимъ какъ се очертаватъ външнитѣ размѣнни отношения между отдѣлнитѣ народни стопанства. Тогава ще ни стане още по-ясно като какво би било вътрешното стопанско устройство.

При една евентуална победа отъ страна на Англия, въротно ще се направи опитъ да се възстанови свободната международна размѣна, защото отъ нея ще се възползватъ именно най-силнитѣ държави. За насъ специално, положението ни значи, ще бжде ту по-лошо, ту по-добро отъ досегашното, въ зависимостъ отъ възходитѣ и пониженията на стопанската конюнктура, която, обаче, става все повече кризисна. Въ всѣки случай, до голѣма степенъ положението ни ще зависи и отъ насъ самитѣ, доколко ще успѣваме да се проявимъ по-гѣвкави, за да се приспособяваме къмъ пазаритѣ, за което впрочемъ нашата земя и нашитѣ условия предлагатъ широки възможности.

Една победа на силитѣ отъ осѣта обещава известни промѣни въ стопанското устройство и отъ това гледище като че ли дава предварителни стопански надежди на мнозинството отъ насъ, не само защото се разчита на приятелството ни съ тѣзи страни, но и защото се говори за новъ редъ на нѣщата, а всѣко ново нѣщо е все по-обнадеждаващо, отколкото старото. За случая, обаче, остава да се погледне въ конкретната форма на този редъ, както той се очертава въ мѣродавнитѣ стопански срѣди на Германия.

Цитираният държавен съветник Wohlthat казва следното въ една своя статия: ¹⁾

Понеже въвеждането на златото наново въ валутната система следъ тази война би представлявало едва ли разрешима проблема и тенденцията за засилване на народнитѣ стопанства ще продължава да съществува, все по-настойчиво ще се образуватъ голѣми стопанско-пространствени блокове. Като такива голѣми стопански единици, които въ бъдещето чрезъ участието си въ търговската размѣна, ще донесатъ единъ подема въ междудържавната търговия, съж се развили: Германия, заедно съ своитѣ тѣсни преплитания съ северна и югоизточна Европа, Италианската империя, Съветскиятъ съюзъ, Япония и Манджукуо съ Китай, нейната сфера на влияние, Съединенитѣ щати, Британската империя и Франция съ колониитѣ си Германия има стремежа да образува единъ новъ и силенъ стопански центъръ въ Европа чрезъ създаването на едно великогерманско стопанско пространство и навѣнъ задъ границитѣ на своя суверенитетъ да отстрани всѣкакви „чужди на стопанското пространство“ велики сили отъ тази област на най-тѣсно стопанско сътрудничество съ северна и югоизточна Европа“ (Стр. 29). Авторътъ на същата статия смѣта, че силно развитата германска индустрия ще създаде единъ голѣмъ подема на стопанствата въ Велико-Германското пространство (Стр. 29.) и ще подобри и повиши общитѣ условия на животъ (Стр. 31.). Тази мисълъ се повтаря и отъ председателя на сдружението за срѣдно-европейско стопанство, Freiherr von Wilmowsky. Въ статията си *Die deutsche Wirtschaft fördert nationale Industriegewirtschaften in Südosteuropa*, ²⁾ Von Wilmowsky предрича, че държавитѣ отъ югоизточна Европа ще иматъ по-голѣми облаги при свързването си съ Германия, отколкото при свързването си съ Англия и Франция. Тѣзи две страни знаели само да даватъ заеми срещу банкерски и политически облаги, но не се интересуваха, дали производството на длъжниците имъ можело да бѣде пласирано. Обратното, Германия гарантирала взаимната стокова размѣна, като същевременно поощрявала не само земедѣлието на странитѣ отъ югоизточна Европа, но поощрявала и индустриализирането на първичното имъ производство, така че тѣзи страни щѣли да станатъ земедѣлско-индустриални (стр. 43). Разбира се, всѣко индустриализиране е полезно за стопанския и социаленъ подема на народа ни не само защото ще се еманципираме отъ чужбина, но и защото ще се намѣри работа на растящото и обезземлявано селско население и въ това отношение можемъ само да се радваме. Не е утешително, обаче, че трѣбва да се ограничимъ само до индустрии за полуфабрикати (Стр. 45), така че тукъ остава още нѣщо да се желае. Понеже самъ авторътъ посочва като примѣръ за своята теория на германския стопански блокъ, къмъ който причислява и насъ, Румъно-Германското търговско съглашение отъ мартъ 1939 г., ще си позволимъ да предадемъ нѣкои негови постановления. Действително, казаното съглашение не съдържа конкретизирани положения и усло-

¹⁾ Neuordnung in Europa und deutscher Aussenhandel, публикувана въ *Der deutsche Volkswirt*, отъ 10.V. 1940.

²⁾ Печатана въ *Der deutsche Volkswirt* отъ 10.V. 1940.

ния, а е написано въ обща форма, но главната идея проличава, че румънското стопанство ще бжде приспособено къмъ нуждитъ и условията на германското стопанство: да произвежда предимно това, което ще купува Германия и да купува предимно това, което произвежда Германия. Предвижда се и създаването на германски свободни зони, където Германия може да организира свои търговски и индустриални предприятия. Предвижда се още, че въ Румъния ще бжде проведенъ единъ планъ за транспортна и съобщителна мрежа и то при сътрудничеството на германската индустрия и на германскитъ специалисти. Изобщо германо-румънското стопанско съглашение почива върху една опредѣлена свѣтовностопанска теория. Германската представа за свѣтовното стопанство се изгражда върху идеята за разпредѣлението на труда, обаче, това разпредѣление не трѣбвало да бжде предоставено на слѣпия автоматизъмъ за борсовото образуване на ценитъ, а да се направлявало отъ държавата. Срѣдствата, съ които Германия мисли да осъществява идеитъ си, сж съвсемъ прости. Отъ една страна това е поемателната способностъ на голѣмия ѝ пазаръ, съ което ще рече, че е въ състояние да погълне голѣмо земеделско и първично производство на заинтересуванитъ страни и отъ друга страна, способността на нейната износна индустрия да снабдява земеделскитъ страни съ индустриални произведения. Ние увеличаваме покупателната сила на другитъ да купуватъ отъ насъ, казва се въ една статия, когато гарантираме пласмента на производството имъ у насъ по постоянни цени. (Вижъ *Der deutsche Volkswirt*, отъ 6. IV. 1939 г.). Отъ тукъ още единъ пжтъ проличава, че Германия има интересъ да задържи югоизточнитъ страни въ стадия на земеделско производство и да го интензивира, защото ѝ е необходимо и защото капацитетътъ на нейната индустрия е голѣмъ: индустрията трѣбва да произвежда и да изнася, за да печели. Въ това отношение държавитъ отъ югоизточна Европа сж най-подходящиятъ обектъ. Сжщото се научава и отъ следния цитатъ: „Германия не може да приложи еднакво въ всички части на свѣта системата на сътрудничество съ държавитъ отъ юго-източна Европа. Тази размѣна на стоки може, споредъ думитъ на м-ра на стопанството, да се извърши само тамъ, гдето сж дадени за това естествентъ предпоставки“ (*Der deutsche Volkswirt*, отъ 6. IV. 1939 г.). А тѣзи естествени предпоставки сж: въ едната страна да има индустрия, въ другитъ — земеделіе. Казано е още въ германо-румънския договоръ, че дветъ договорящи страни се задължаватъ да урегулирватъ общото си производство по такъвъ начинъ, че увеличението на търговската размѣна между тѣхъ да стане една естествена последица. Съ общи и взаимни грижи трѣбва да се държи смѣтка за нуждата отъ вносъ на Германия и за преустройството на румънското стопанство. Знае се, че Германия, има нужда да внася разни видове земеделски произведения, а за да ги внася, трѣбва да може да изнася индустриалнитъ си стоки. За тѣзи обстоятелства, следователно, ще се държи смѣтка, когато се говори за преустройството на румънското стопанство. Спогодбата предвижда единъ нѣколко годишенъ стопански планъ и предвижда, че вътрешната стопанска политика на дветъ държави трѣбва да си постави за целъ да насочва по такъвъ начинъ производството и търговията, щото да отговаря напълно на изисква-

нията на този планъ. (Вижъ Frankfurter Zeitung, отъ 25. III. 1939 год.). Подъ такъвъ жгълъ на зрение, следователно, ще се гледа на всички страни отъ юго-източна Европа.

По-главнитѣ конкретни цели на германо-румънското съглашение сѣ следнитѣ:

1. Германия ще изкупува излишецитѣ на зърнени храни въ Румъния.

2. За да се нагоди този излишекъ къмъ нуждитѣ на Германия, следователно да не ги надвишава, и освенъ това, за да се засили производството на необходимитѣ ѝ маслодайни и влакнодайни растения, проектира се засяването на голѣми площи съ соя, рицинь, ленъ и конопъ. Ще бждатъ организирани опитни полета подъ ръководството на германски специалисти.

3. Румънскитѣ гори ще бждатъ експлоатирани по изработенъ планъ, за да се отговори на германскитѣ нужди за целулозна каша и за строителенъ материалъ. За добиването на целулозната каша, необходимома за хартиената индустрия, за индустрията на изкуствена вълна и пр., сѣ особено подходящи трѣстикитѣ по делтата на Дунавъ. По тази причина Германия имаше желанието да инвестира голѣми капитали за експлоатацията на обширнитѣ трѣстикови пространства по дунавската делта.

4. Всички изброени продукти, които Германия ще закупува отъ Румъния, ще се заплащатъ отъ Германия чрезъ индустриални стоки. Германия ще доставя освенъ това транспортенъ и строителенъ материалъ за всички видове пѣтища и пристанища, а сѣщо и инсталации за електрическитѣ юзини и пр.

5. Германия предлага изработенъ планъ за проучване и експлоатация на миннитѣ и петролни залежи въ Румъния. Особенъ интересъ се проявява не само къмъ петрола, но и къмъ залежитѣ отъ бокситъ (за алуминий), манганъ, медъ, хромъ и др. За целта, проектира се образуването на Германо-румънски дружества. Необходимиятъ капиталъ ще се набере чрезъ излишека на търговията въ полза на Германия. Това подсказва, че Германия ще продава на Румъния повече стоки, отколкото ще купува.

6. Часть отъ вземанията си Германия ще инвестира за устройване и съоръжаване на свои свободни зони.

Тази сѣщата теория за външна търговия, която лежи въ основата на германо-румънското съглашение, се повтаря и въ статията на von Wilmowsky, когато говори за включването на странитѣ отъ юго-източна Европа (Румъния, България, Югославия) въ германското стопанско пространство. Между другото смѣта се, че следъ разгромяването на Франция, Европа намира вече правилния центъръ на тежестта въ лицето на Германия. Дали е въ духа на тази теория, или е случайно, но къмъ срѣдата на юлий маршалъ Петенъ заяви, че Франция става отново земеделска страна, вмѣсто индустриална. Въ всѣки случай, въ рамкитѣ на тази великогерманска стопанска система идеята за самозадоволяващото се стопанство, която бѣше разглеждана по-горе, се отнася до регионално оформени блокове.

Вѣрно е, че едно групиране на свѣта въ по-голѣми стопански блокове ще отстрани много отъ причинитѣ за тъй пакостнитѣ между-

народни конфликти, защото ще се приближаваме къмъ идеята за федерална Европа или къмъ идеята за една Паневропа, макаръ даже и да и би било по Наполеоновски, подъ закрилата на една голѣма държава, каквато е Германия, както се е изказалъ въ началото на юлий Райхсгаулайтера и гл. редакторъ на Фьолкишеръ беобахтеръ, г. Алфредъ Розенбергъ. Вѣрно е, сѣщо, че ще се създадатъ улеснения и за размѣната между странитѣ, включени въ голѣмото стопанско пространство на Германия, не само защото още отъ сега вниманието на сѣщата е насочена къмъ подобряването на изостаналата имъ съобщителна мрежа отъ аутостради, желѣзници и канали, главната артерия на които щѣла да бѣде Дунавътъ, но и защото ще се даде възможность за едно по-рационално локализиране на производство, споредъ повече или по-малко благоприятнитѣ условия, както навремето самъ либерализмътъ мислѣше, само че въ свѣтовенъ мащабъ. А специално за насъ, вѣроятно ще се създадатъ благоприятни условия за интензивирание и рационализиране на земеделското ни производство, чрезъ което можемъ да очакваме и по-голѣми доходи, защото сигурно бихме имали възможность да използваме широкитѣ производствени условия на нашата земя. Все пакъ, обаче, една реална политика, вѣроятно би обсъдила не само последицитѣ отъ едно забавяне на процеса на индустриализирането ни, сѣщо би следвало да обсъди и сѣществениятъ въпросъ за базата на размѣната, но би следвало да обсъди и други последици. Ако напримѣръ ние трѣбва да приспособимъ цѣлата си производствена система къмъ нуждитѣ отъ земеделски произведения на една или две велики сили, то ценитѣ имъ, а и количеството на покупкитѣ ще бѣдатъ ли поставени въ зависимость отъ конкуренцията на собственото имъ земедѣлие, което така ревностно се поощрява и разширява, сѣщо ще бѣдатъ ли поставяни въ зависимость отъ ценитѣ на задокоеанското земедѣлие, кждето ежегоднитѣ излишци за износъ ставатъ все по-голѣми и поевтини, или отъ насъ ще се изкупуватъ всички и всѣкакви количества и то цени, достатѣчни да повишатъ националния ни доходъ и действително да подобрятъ нивото на живота, както по-горе се загатваше? Този въпросъ заслужава внимание, защото досегашната история не познава случаи, когато една страна е станала богата, само благодарение на земедѣлието си, а учи, че богатството на народитѣ е създавано главно отъ индустрията. Това е особено важно за насъ, понеже нашето земедѣлие е най-гѣсто заселено, липсватъ земи, а имаме голѣмъ излишекъ отъ работна рѣка, така че какъ би могло да се очаква благоденствието на народа ни само отъ едно земедѣлие? Независимо отъ това, причинитѣ за аграрната криза не сѣ отстранени, тѣй, че земеделскитѣ страни, каквато евентуално ще останемъ и ние, биха били изправени предъ опасността да живѣятъ въ една постоянна кризисна атмосфера. Най-после, ако трѣбва да ориентираме стопанството си къмъ нуждитѣ и условията на регионалното велико германско пространство, по какъвъ начинъ ще се снабдяваме съ девизи за доставка на стоки отъ други държави, или това ще става само чрезъ арбитражното посрѣдничество на Берлинъ? Тогава вносътъ ни нѣма ли да се поскѣпява чрезъ това непрекъснато заобикаляне презъ Берлинъ?

Само при изясняването на тѣзи съмнения и особено следъ отстраняването имъ, за насъ като самостоятелна национална единица, би било изгодно да си намѣримъ едно трайно мѣсто въ дадена стопанска общностъ отъ условия и интереси на нѣколко държави, стига да успѣемъ да разгънемъ всичкитѣ си естествени творчески сили, за да подобримъ живота на народа си, особено пъкъ ако действително се запази политическата ни независимостъ.

* * *

Така, следователно, за сѣга се очертаватъ вътрешнитѣ и външни промѣни на стопанството следъ сключването на тѣй много желания миръ. Дали ще имаме направлявано или управлявано стопанство, бжлещето ще реши, едно е, обаче, сигурното, че и народното стопанство и свѣтовното стопанство ще бждатъ подложени на една системна организация, както отдавна вече е практиката въ частното стопанство. Направляваното стопанство запазва основнитѣ елементи на либералното стопанство, но ги поставя подъ въздействието на държавата, а управляваното стопанство напуска окончателно либералната база и се урежда отъ самата държава (социалистическо стопанство). Този процесъ засѣга и насъ, затова и ние трѣбва да се подготвяме.

ВАЖНИ ЗАДАЧИ НА СТОПАНСКАТА НИ И ФИНАНСОВА ПОЛИТИКА ДНЕСЪ

отъ

Д-РЪ П. ЛЕЩОВЪ

Днесъ нашето стопанство се намира въ нови рамки на съществуване поради новосъздаденото положение въ цѣлия свѣтъ. За него израстватъ нови проблеми и нови задачи за разрешаване. Ние всѣки моментъ трѣбва да наблюдаваме мѣняващитѣ се условия на международното стопанство и да нагаждаме собственото си стопанство съ огледъ на новоизрастващитѣ за него нужди. Онова, което преди една година е било добра мѣрка и добра политика, днесъ подлежи на преценка. Касае се днесъ не само до по-слабия или по-добрия резултатъ на стопанската ни политика, а до нѣщо върховно: до съществуването и самозапазването на нацията. Защото всѣко едно разстройство въ стопанство води къмъ разпадане на националното сцепление, къмъ упадѣкъ въ съпротивителната сила на нацията и може да я направи да не издържи единъ натискъ отвънъ. Да не се забравя, че националното сцепление и здравиятъ духъ сж днесъ много по-необходими тъкмо за малкитѣ народи, които трѣбва да попълнятъ липсата на количеството съ наличността на качеството. Днесъ, ние сме заставени да мислимъ напрегнато върху всички нови проблеми, които животътъ ни слага за разрешение. Въпросътъ за увеличение на националния доходъ, като срѣдство за засилване съпротивителната издръжливостъ на нацията, въпросътъ за финансиране въоръженията и отбраната на неутрали-тета, този за организиране на държавнитѣ финанси, въпросътъ за по-

литиката на ценитѣ и контролата върху тѣхъ израстватъ съ всичката си неотразимостъ и чакатъ правилното си разрешение. Тъкмо въ разглеждането на тѣзи въпроси е предметътъ на следващитѣ редове.

1. Националенъ доходъ и отбрана.

Нашето народно стопанство е безъ натрупани резерви и дава единъ низкъ националенъ доходъ. Понеже днешната война е скъпа и е възможна само при силно стопанство, въпросътъ за повишение на националния доходъ е отъ сѣдбоносно значение за нацията. Ако само издрѣжката на една армия отъ 6—700,000 души ще струва 20 милиарда лева годишно, а националниятъ ни доходъ е 40 милиарда лева, задачата се явява финансово неразрешима за едно по-дълго време и поражението ще дойде чрезъ финансовото разстройство. Не виждаме ли, че днесъ воюващитѣ разчитатъ на слабитѣ финанси на противника, за да постигнатъ победата. Прочие, националниятъ доходъ трѣбва да бѣде повишенъ на всѣка цена. Това ще се постигне: 1) чрезъ засилване, главно на земеделското производство, 2) чрезъ увеличение реалнитѣ цени на изнасянитѣ произведения и 3) чрезъ засилване вътрешнитѣ обороти (засилване на търсенето). И тритѣ тѣзи задачи сѣ такива на държавната политика. Съ засилването на земеделското производство се занимава Министерството на земеделието, което трѣбва да получи повече сръдства за изпълнение на задачата си. Засилването на земеделското производство и скотовѣдството ще получи най-добрия тласкъ отъ повишението въ ценитѣ на изнасянитѣ произведения. Българското стопанство не е длъжно да финансира войната на другитѣ чрезъ низкитѣ цени на своитѣ произведения. Нашитѣ земеделски произведения сѣ изключение на десертното грозде и ягодитѣ, позволяватъ едно изчакване на по-добри цени. Зеленчуцитѣ могатъ да бѣдатъ консервирани. Разнообразяването на пазаритѣ позволява избора на предлаганата по-висока цена. И затова главната задача на учрежденията, които иматъ грижитѣ за външната търговия, е да осигурятъ възможнитѣ най-високи цени за изнасянитѣ стоки. Дали това ще стане на валутна основа, или при непромѣнено съотношение на валутнитѣ курсове, но при повишени цени, ще зависи отъ много обстоятелства. За да не се влияе за повишението на ценитѣ на вътрешния пазаръ, по за предпочитане е да се измѣни курса на чуждестранната монета по спогодбитѣ. Защото, наруши ли се чувствително равновесието въ ценитѣ на вътрешния пазаръ поради влиянието на износа, това ще доведе до едно преустройство на бюджета съ огледъ на новитѣ цени, ще предизвика вътрешно неспокойствие поради борбитѣ за повишение на заплати, надници, наеми, цени на стоки и пр. А днесъ всѣко сътресение и усложнение трѣбва грижливо да се отбѣгва.

Стопанството е така устроено, че за да се засили всестранно производствената дейность, трѣбва да бѣде засилено търсенето чрезъ засилване на покупателната сила на населението. Да не се забравя, че вътрешнитѣ обороти сѣ много по-голѣми отъ външната търговия. Затова, тѣ биха влияли много

по-решително за увеличение на производството, отколкото увеличеният доход от външната търговия. Като се държи сметка и за това, че срещу увеличението на износните произведения стоят ония на внасяните стоки, реалната печалба е твърде съмнителна. Ето защо, трябва да се държи добра сметка за запазване равнището на покупателната сила във всички стопански категории на населението и за успоредното ѝ покачване. Така, ако надниците на работническото и заплатите на държавни и частни служители изгубят предишната си покупателна сила поради едно увеличение във цените, търсенето във този сектор намалява, а съ това се намалява въ съответния размер и производството на блага, чиято консумация е спаднала. Освен това, засягат се и доходите на посредниците въ стопанския процес — търговците. Същият ефект би се получил и от спадане на дохода на други стопански категории. А спадането на производството и оборотите се отразява и на държавните и общински приходи. Затова, въ Германия съ всички сили производството бѣ насърчавано чрезъ увеличение на търсенето, а това стана, като не се допускаше никакво понижение на покупателната сила на която и да било стопанска категория отъ населението. Тайната на разрастването на производството и на всички дейности, свързани съ него, се крие въ правилното разпредѣление на националния доходъ, т. е. въ поддържане на една хармония въ покупателната способностъ на различните стопански слоеве. И затова, ако у насъ реалната заплата на чиновничеството е намалена, това е единъ минусъ за стопанството и за държавните финанси, колкото и привидно да изглежда като спестяване за финансовия министъръ. Не трябва да се чака да дойде разстройството въ стопанството и въ държавния апаратъ (по-малко производство, деморализация и слаба продуктивност), за да се пристѣпи къмъ поправяне на грѣшката, не трябва да се води политика на вървене по линията на най-слабото съпротивление, защото това сѣ отживѣли методи на миналото. Днешната държава води една политика на хармонично задоволяване на цѣлото стопанство, а не е срѣдство за политическо и стопанско господство на едни слоеве надъ други. Мѣрките, които тя взема, не сѣ резултатъ на политически натискъ, а изхождатъ единствено отъ централното ръководство, вдѣхновявано само отъ общия интересъ на нацията. Ако всички тѣзи ясни съображения все още не биха били достатѣчни, днесъ е на лице едно върховно съображение — това за подготовката на нацията за едно върховно изпитание чрезъ увеличение на националния доходъ. А ние проследихме вече по какви пѣтища ще се постигне то. Хармоничното разпредѣление на покупателната сила запазва и морала и духа на нацията и я прави устойчива въ борбата. Когато отъ вѣнъ виждатъ, че нацията е съ високъ духъ и здрава стопанска организация, може да се избѣгне и всѣко нападение.

2. Финансиране на войната.

Войната, както и неутралитетното положение на една страна въ време на война между други страни, изискватъ много по-големи раз-

ходи, отколкото мирновременнитѣ. Тѣзи срѣдства се взематъ отъ националния доходъ и отчасти отъ националнитѣ резерви. Така, ако националниятъ доходъ възлиза годишно на 40 милиарда лева и ако въ нормални години се е вземало отъ него 10 милиарда за публични нужди, въ време на война се налага да се вземе, напимѣръ, двойно повече. Сѣщо, ако сѣ на лице спестявания, една частъ отъ тѣхъ може да бѣде мобилизирана за новитѣ нужди. За сѣщата целъ служатъ златнитѣ щокове и ценнитѣ книжа и авоари въ чужда валута.

Намирането на увеличениѣ срѣдства за финансиране на войната трѣбва да стане при две условия: 1) че социалниятъ продуктъ (производството на блага) не ще намалѣе, а дори ще се увеличи и 2) че новитѣ срѣдства въ повече ще бѣдатъ иззети отъ частното стопанство чрезъ чувствително ограничение на консумацията му. Понеже разноснитѣ по воденето на войната или поддържането на неутралитета се увеличаватъ прогресивно съ течение на времето, необходимо е да се увеличава националния доходъ, отгдето да се взематъ и новитѣ разходи.

У насъ националниятъ доходъ е минималенъ (подъ 20 лева на день за всичкитѣ нужди на глава отъ населението) и едно съкращаване на консумацията е почти невъзможно. Работата не стои така съ богатитѣ народи, които се хранятъ петъ пѣти дневно, разходватъ за облѣкло, удовольствия, козметики, удобства, луксъ и др. грамадни срѣдства. Всичко това може да бѣде съкратено, за да бѣде прехвърлено като покупателна сила отъ сектора на частното стопанство въ този на публичнитѣ финанси. А ограничението на консумацията най-сигурно се постига чрезъ въвеждане на купонната система на продоволствие. Ако въ Англия бѣ въведена тази система, причината не бѣ само липсата на параходенъ тонажъ, а стремлението да се спести частъ отъ разходите за консумция и спестеното да се прехвърли за държавни нужди. Ограничението на консумацията представлява намаляване на търсенето и възпира покачването на ценитѣ.

По какъвъ начинъ става това прехвърляне на покупателната сила? То се извършва по пѣтъ на данѣка и заема. За уяснение на въпроса ще си послужимъ съ примѣръ. Едно лице има месеченъ доходъ 5.000 лева, 4.000 лв. отъ които консумира, 500 лв. отиватъ за данѣци и 500 лева спестява. При военното стопанство задачата се изразява въ това да се съкратятъ разходите за консумация, като една частъ отъ спестената сума се из земе подъ формата на данѣкъ, а другата частъ бѣде имобилизирана въ държавни заеми. Въ нашия примѣръ, ако консумацията може да се съкрати съ 1000 лева, половината отъ тѣхъ може да се вземе за държавата подъ форма на увеличени данѣци (прѣки или косвени), а другата половина да премине въ държавни ценни книжа следъ влагането ѣ въ банкитѣ. За да се осигури ограничението на консумацията, се прибѣгва до купонната система на продоволствие.

У насъ, както и по-горе подчертахъ, е невъзможно едно съкращение на консумацията, защото тя и безъ това е крайно съкратена за 95% отъ населението. Следователно, не може да се разчита на добиване чувствителни срѣдства отъ такава мѣрка. Ако би се въвела купонна система, целта би била по-друга — правилно да бѣдатъ раз-

пределяни запаситѣ отъ стоки, които сѣ въ ограничено количество. Съ огледъ на всичко това, отново се връщамъ на своята първа мисль, че трѣбва да се следва една политика на непрестанно увеличение на националния доходъ чрезъ прилагане на единъ планъ въ земедѣлието и чрезъ раздвижване на стопанството чрезъ обществени строежи и доставки. Тогава увеличениитѣ обороти ще засилятъ и постѣпленията. Едва следъ чувствителното повишение на националния доходъ би станало възможно да се добиятъ нови срѣдства и чрезъ ограничение на консумацията.

Ако презъ време на неутралитетъ се наложатъ извънредни разходи (за издрѣжка на мобилизирани, за изплащане стари или нови военни доставки, за военни строежи и др.), тѣ ще трѣбва да се посрѣщатъ не чрезъ печалбата, която се явява отъ съкращение на реалнитѣ чиновнически заплати поради посѣпването на живота, а на една поширока основа. Ако увеличениитѣ редовни постѣпления, следъ съответно запазване реалната покупателна способностъ на чиновническиитѣ заплати и пенсийтѣ не сѣ достатѣчни за посрѣщане на увеличениитѣ разходи, ще трѣбва да се постѣпи последователно къмъ следнитѣ мѣрки: 1) вземане мѣрки за увеличение постѣпленията безъ увеличение на данѣцитѣ и 2) увеличение на данѣцитѣ. По мое мнение, все още има едно значително укриване на оборотитѣ, поради което държавата губи отъ данѣкъ върху оборота, отъ гербовъ налогъ, отъ акцизи и др. За да се осуети това укриване, необходимо е да се въведе санкция затворъ за умишлено укриване обороти, да се въведатъ специални товарителници за автомобилния превозъ на стоки, да се използва нашироко контролата по закона за преследване спекулата, да се въведатъ задължителни магазинни книги за суровитѣ материали и готови стоки*). Въ закона за гербовия налогъ трѣбва да се предвиди задължително обгербоване фактуритѣ предъ купувачитѣ и солидарна отговорностъ за неплатения гербъ съ глобитѣ, когато купувачътъ не е изискаль фактура. Тѣзи мѣрки ще дадатъ на фиска около 200 милиона лева.

На второ мѣсто се налага едно преглеждане на данѣчната тарифа съ огледъ на печалбитѣ въ различнитѣ браншове (тютюни, другъ износъ, индустрия и пр.).

Като една важна мѣрка ще бжде постановлението данѣкътъ върху оборота да не се включва въ продажната стойностъ на стоката, защото това е прѣкъ данѣкъ*) Неморално е българската държава да оставя безъ данѣкъ тъкмо най-състоятелната категория данѣкоплатци и то въ време, когато всѣки трѣбва да направи жертви за нея. Това е едно положение, което ще кара мнозинството отъ гражданитѣ да мислятъ, че държавата служи само на интереситѣ на нѣколко стотинѣ души и затова такава държава не може да иска никакви жертви отъ нацията.

Увеличението на косвенитѣ данѣци е свързано винаги съ едно повишение на ценитѣ и затова се явява въ разрѣзъ съ политиката на стабилни цени. И безъ това тази политика срѣща голѣми затруднения поради влиянието, което указватъ ценитѣ на външнитѣ пазари.

*) Отчасти това е вече направено. Статията е писана преди станалитѣ измѣненія въ законодателството.

Но наредъ съ всички тѣзи мѣрки да се увеличатъ постѣпленията отъ сѣществующитѣ приходаизточници (прѣки данѣци, акцизи — премахване на контрабандата и др. т., държавни предприятия — по гѣвкави тарифи, даване повече телефонни и др. услуги, увеличение печалбата на други държавни предприятия), би могло да стане и едно генерално повишение на данѣцитѣ, само когато националниятъ доходъ е чувствително нарастналъ, за да позволи отдѣлянето на една нова частъ отъ него за държавни нужди. Така, ако при 40 милиарда лева националенъ доходъ се получаватъ 10 милиарда лева бюджетни постѣпления, при 50 милиарда националенъ доходъ би могло да се взематъ не 12 и пол. милиарда лева, а 13 или 14 милиарда лева.

Не малка роля за резултатността на данѣчнитѣ постѣпления ще играе въвеждането на опростотворение и прегледностъ въ данѣцитѣ. Така, събирането на пѣтния и жел.-пѣтния данѣкъ може да се слѣе, сѣщото може да стане съ еднотдневния и многотдневния доходъ. Ще се използватъ сѣвмѣстно и органитѣ по събирането имъ. Данѣкътъ върху приходитѣ, вмѣсто да носи врѣхнини, трѣбва да бѣде сѣответно увеличенъ въ размѣръ на врѣхнинитѣ, а разпредѣлението да става административно по предвидени въ закона проценти. Вмѣсто да се отдѣлятъ 30% за общинитѣ, а следъ това да се взематъ наново 21% за учителскитѣ заплати, може да се отдѣля само 9% за общинитѣ. Сѣщото е и за другитѣ врѣхнини за въ полза на държавата.

Наредъ съ данѣка като срѣдство за финансиране играе значителна роля и з а е м ѣ т ѣ. У воюващитѣ държави се прилагатъ и двата метода за изземане поупателна сила отъ частното стопанство въ полза на държавнитѣ финанси. Върви се по тѣй наречения способъ на веригата (сигнит). При поддържане на еднакъвъ и дори увеличенъ обемъ на производството и националниятъ доходъ една увеличена частъ отъ него се иззема подѣ формата на данѣци (прѣки и косвени), а частъ отъ спестяванията се иззема подѣ форма на държавни заеми. По този начинъ се постига едно непрестанно финансиране на войната. Сѣществено то тукъ е това, че националниятъ доходъ се запазва или дори увеличава въпрѣки ангажирането на много работни сили подѣ знамената и че частъта на държавата отъ този националенъ доходъ е увеличена поради финансирането на войната или обезпечаване на отбраната. Ние, обаче, още сега трѣбва да бѣдемъ на ясно, че у насъ поради по-малката възможностъ за образуване на спестявания, поради недостатъчното довѣрие въ държавата, поради нежеланието на спестителитѣ да влагатъ срѣдствата си въ държавни заеми и поради страхъ отъ инфлация, можемъ твърде малко да разчитаме на вътрешни доброволни държавни заеми. Тукъ би могло да се разчита до известна степенъ на принудително обличане частъ отъ разполагаемитѣ срѣдства на банкитѣ, частни и държавни, въ срѣдносрочни държавни облигации. Но дори и това срѣдство би повлияло за увеличение на недовѣрието у спестителитѣ, които биха потърсили едно пласиране на спестяванията си въ имоти и стоки, или биха ги държали у дома си, явление което наблюдавахме презъ годинитѣ 1920—1923. При налични спестявания отъ 12 до 15 милиарда лева, не би могло да се вземе повече отъ единъ милиардъ лева въ държавни заеми и то на части. А много по-лесно би било този милиардъ да се добие по пѣтя на данѣ-

цитѣ. Въобще у насъ заемътъ, като сръдство за финансиране, ще играе една второстепенна или дори третостепенна роля поради простата причина, че резервитѣ на страната сж нищожни.

Една разновидност на заема е изплащане частъ отъ стойността на доставкитѣ въ държавни бонове. Напримѣръ, ако 70 на сто отъ стойността бжде платена въ пари, 30 на сто да бжде платена било въ специални бонове съ падежъ 1 до 5 години, било съ държавни облигации на приноситель. Сжщиятъ методъ може да се приложи и при реквизирането на голѣми количества припаси и стоки надъ известна стойностъ, напримѣръ, надъ единъ милионъ лева. При реквизирането на малки количества припаси — отъ земеделското население, отъ дребни търговци и др. — плащането трѣбва да става въ брой или чекъ и веднага.

Днесъ инфлацията, като сръдство за финансиране е отречена навсѣкжде, понеже довежда до всеобщо стопанско разстройство и безредие, както и до остри социални конфликти. Затова съ нея не ще се занимаваме. Сжщото важи и за тъй нареченото влошаване на металическитѣ пари.

Нашето стопанство е изправено предъ едни благоприятни възможности за увеличение на производството и националния доходъ. Земеделскитѣ и скотовѣдни произведения сж обектъ на увеличаващ се търсене при покачващи се цени. А, отъ друга страна, държавата ще продължава да раздвигва стопанството и намалява явната и скрита безработица чрезъ своитѣ строежи и доставки. И понеже производственитѣ възможности на българската земя съвсемъ не сж изчерпани, а нуждитѣ на населението позволяватъ едно удвояване на консумацията, спокойно можемъ да очакваме едно увеличение по количество и стойностъ на производството въ земедѣлието, индустрията, занаятитѣ и пр. За осигуряване на това развитие главната, отъ жизнено значение, предпоставка е запазването неутралитета на страната. Докато усилията на външната ни политика ще бждатъ насочени въ запазването на неутралитета, усилията на стопанското ръководство ще трѣбва да бждатъ насочени къмъ разрастването на националното производство. А последното ще се постигне при действието на три главни фактора: увеличеното търсене отъ странство, въздействието на държавнитѣ строежи и доставки и грижата за хармоничното разпредѣление на националния доходъ. Всичко това налага една финансова политика на реални чиновнически заплати и на държавни строежи. Поддържането покупателната способностъ на чиновничеството на еднаква висота и вървеща успоредно съ покупателната способностъ на останалитѣ слоеве отъ населението, както и раздвигването на оборотитѣ чрезъ строежитѣ ще увеличи търсенето, а оттамъ и производството. Стариятъ начинъ на водене държавнитѣ финанси се състоеше въ това да се правятъ икономии, т. е. бюджетътъ да задоволява само консумативни нужди. Новиятъ методъ на финансиране се състои въ това чрезъ обществени сръдства да се предизвиква раздвигване на стопанството, като се впрѣгатъ въ работа свободния капацитетъ на производственитѣ съоръжения, свободната ръка и капитала. Прочие, тукъ държавата действува като обединитель на капиталъ и трудъ, за да ги

впрегне въ ново производство. Това въздействие на държавата въ Германия даде блъскавия резултатъ да удвои националния доходъ и да утрои държавнитъ приходи.

3. Политика на ценитѣ

У насъ, при обикновената липса на едно цѣлостно схващане за предстоящитѣ задачи, контролирането на ценитѣ се яви не като една предварително предвидена мѣрка, а като резултатъ на бързото покачване на ценитѣ вследствие на настѣпилата уплаха въ първитѣ дни на м. септемврий 1939 год. Ние дори и днесъ не сме напълно на ясно, че сме преминали вече въ фазата на рѣководеното стопанство.

Тукъ ще се помѣча да уясня, какво е значението на контролиранитѣ цени и какви възможности ни разкрива този крупенъ фактъ за рѣководенето на стопанския животъ, за контролиране правилността на разпредѣлението на националния доходъ, както и за обхващането на доходитѣ чрезъ данѣчното облагане.

Понеже образуването на свободнитѣ пазарни цени не става по теоретичния образецъ на предлагането и търсенето, а се влияе често отъ монополно положение на тържището, отъ политически позиции, отъ финансови спекулации и пр., всичко това позволява да се формиратъ цени, криещи монополни печалби въ себе си. Тѣкмо тия изгодни позиции на капитала довеждатъ до едно неправилно разпредѣление на националния продуктъ. Докато на едната страна се натрупватъ печалби, на страната на потрѣбителитѣ покупателната сила не нараства, а дори намалява. На едната страна стоятъ свободни капитали, а на другата страна ограничено търсене и свободни рѣще. Ако, обаче, вмѣсто да се образуватъ голѣмитѣ печалби, тѣзи срѣдства отиваха като надници и заплати, тогава търсенето би се увеличило и производството би нарастнало.

При системата на контролиранитѣ цени имаме едно ограничение на печалбата до нормални размѣри. Контролата надъ ценитѣ не позволява вече произволното имъ увеличение. Тя не позволява изкуственото ограничение на предлагането, нито други машинации, за да се предизвика увеличение на ценитѣ. Контролата на ценитѣ е свързана по необходимостъ и съ контрола надъ щоковетѣ. При контролата на ценитѣ се изследва костюемата стойностъ на стоката и се опредѣля процента на брутната или нетната печалба. За да бѣде измѣнена цената на даденъ артикулъ, трѣбва да бѣде доказано измѣнението, настѣпило въ костюемата стойностъ. Контролираната цена не означава неизмѣнна цена. Но всѣко нейно измѣнение става мотивирано. То изключва спекулативната печалба. За да имаме ефикасна контрола върху ценитѣ, трѣбва да има добре организиранъ контроленъ апаратъ въ две направления: 1. въ изследване костюемата стойностъ и 2. въ преследване нарушенията. Върху важния въпросъ за устройството на апарата ще се спра по-нататѣкъ.

Чрезъ контролата на ценитѣ се постига стабилностъ въ стопанския животъ, запазва се стабилна покупателната сила на паритѣ, а оттамъ и на доходитѣ (заплати, надници и др.) Чрезъ всичко това се избѣгва онази треска въ стопанството при повишаващи се цени, когато всѣки се стреми да запази своя доходъ чрезъ съответно увеличение

цената на своите стоки или трудъ. Явяватъ се борбитъ за реални надници и заплати, които внасятъ ново разстройство въ производството, а въ времсна като днешнитъ довеждатъ до морално разложение въ нацията и неспособностъ да се справи тя съ дебнещитъ я отвѣнъ опасности. По всичко се вижда, че ролята и значението на моралното сцепление на нацията като фактори за самосъхранението ѝ още не сж достатъчно уяснени у насъ. А въ всички страни, каквото и да се прави, винаги изпърво се преценява отъ тази гледна точка.

Чрезъ контролиранитъ цени се запазва вътрешната покупателна сила на паритъ, а чрезъ това се създава спокойствие у спестителитъ. По този начинъ се насърдчаватъ спестяванията и кредитътъ, тъй важни за нормалния стопански процесъ. А ние не можемъ да разчитаме на едно увеличение на националния доходъ (като главна целъ!) безъ единъ нормаленъ стопански процесъ и нормаленъ кредитъ.

Контролиранитъ цени иматъ едно специално значение и за данъка върху прихода. При свободно опредѣляни цени всѣки се стреми да повиши, доколкото не му прѣчи конкуренцията, ценитъ на своите стоки, услуги и др., за да увеличи печалбата си. Данъчната властъ се стреми да установи тѣзи чисти печалби, но не винаги съ успѣхъ. При контролиранитъ цени и печалби става възможно да се засегне по-правилно реализираната печалба, понеже тя е предварително опредѣлена. А това спомага да бждатъ осуетени свръхпечалбитъ, дължещи се на военновременната конюнктура. Отъ една страна, не се допускатъ високи процентови печалби, а, отъ друга страна, натрупанитъ печалби на голѣми суми поради голѣмото количество продадени блага се обхваща сполучливо отъ прогресивното облагане.

Политиката на контролиранитъ цени има за своя прѣка целъ ограничението на печалбата до нѣкия нормаленъ размѣръ, който позволява поддържането на занятието на търговеца и производителя и прехраната на семейството му. Тя е единъ регулаторъ за правилното разпредѣление на доходитъ, понеже не позволява едно спекулативно натрупване на печалби за смѣтка на консуматора. Поради това, печалбата, която се допуска отъ властъта, трѣбва да бжде измѣрвана съ огледъ на това начало.

Досега ние имаме едно контролирана цена на стокитъ, които отиватъ къмъ консуматора. Но има и една друга областъ, гдето липсва въ достатъченъ размѣръ контролата — тази на износа. Тамъ страда не консуматорътъ, а производителътъ. За да се гарантира на производителя една добра цена, която ще насърди и по-нататъшното производство, необходимо е посрѣдникътъ-износителъ да се задоволи съ една обичайна и невысока печалба. Ако, обаче, посрѣдникътъ вземе лъвската частъ отъ стойността, а на производителя остави старата цена, тогава народното стопанство не ще има никаква полза и никакво поощрение. Ще имаме само нѣколко богаташи въ повече. Понеже ценитъ на изнасянитъ продукти се уговарятъ въ повечето случаи отъ Експортния институтъ съ официалнитъ служби на съответнитъ държави, и тукъ става възможно да се проведе една ефикасна контрола.

Другъ единъ много важенъ въпросъ на политиката на контролиранитъ цени е този за запазване вътрешнитъ (въ страната) цени на редица продукти отъ първа необходимостъ. Отъ гледище на вът-

решното спокойствие въ стопанството и въ страната, желателно е да се неутрализира до възможния максимален предѣлъ влиянието на покачващитѣ се цени върху разпредѣлението на доходитѣ. Знае се, че при качващи се цени почватъ борби за реални надници, реални заплати, реални печалби, почва едно бѣгство отъ книжнитѣ пари, като последнитѣ се влагатъ вече не въ кредитнитѣ институти, а въ материални ценности. Вследствие на това лихвата за кредититѣ се повишава. Това неспокойствие намира и своитѣ политически отражения, крайно вредни за моменти като днешнитѣ. Имайки предвидъ всичко това, ние трѣбва да намѣримъ единъ изходъ, представляващъ най-малката злина. За да се ориентираме къмъ него, нека разгледаме положенията, които се създаватъ въ областта на ценитѣ.

Ако ценитѣ на стокитѣ, които идватъ отъ чужбина, сж увеличени не само въ съотношение къмъ лева, но и въ съотношение къмъ златото, това показва, че нашата монета не е обезценена, а се касае до по-генерални явления отъ свѣтовно стопански масщабъ. Въ такъвъ случай поскъпването се дължи или на намалението на производството респ. на засиленото търсене на блага, или на по-скѣпия превозъ. Днесъ вследствие на морската война морскиятъ превозъ съ високитѣ си навали поскъпява значително стокитѣ.

У насъ, отъ редица години насамъ, вследствие на едно дошло по естественъ пѣтъ ориентиране на износа ни къмъ централна Европа, се чувствува липса на девизи отъ другитѣ страни. Поради нуждата да се набавятъ стоки, които се купуватъ съ такива девизи и поради ограниченото имъ постѣпление, дължащо се на малкия ни износъ къмъ сѣщитѣ страни, се яви тѣй наречената премия, която достигна на пазара до 100 на сто. Това значи обезценяване на външната покупателна сила на лева спрямо съответнитѣ валути. Това обезценяване се отразява на вноса, прави значително по-скѣпи стокитѣ, набавяни отъ пазаритѣ съ свободни валути. Най-добриятъ начинъ за лѣкуването на това зло е въ отстранението на причината му, т. е. въ ориентиране на една достатъчна за нуждитѣ ни отъ такива девизи частъ отъ износа ни къмъ тѣзи страни, разбира се, доколкото това е възможно при обстоятелствата въ всѣко дадено врѣме. И понеже износътъ ни е въ възходъ, отъ това не би пострадалъ обемътъ на износа къмъ Германия и други сръдно-европейски страни.

Ако ние имаме едно съотношение между чуждата монета и лева, което въ даденъ моментъ прави скѣпи чуждитѣ стоки и етинни нашитѣ, това чисто валутно-техническо съотношение, при възможността ни да продаваме сѣщитѣ произведения и на други пазари, би изгубило скоро ефекта си, понеже би се явило вече като прѣчка за нормалния обмѣнъ между дветѣ страни. Поставената въ неизгодно положение страна би ориентирала износа и вноса си на другаде. Ето защо, това съотношение би трѣбвало периодично да се ревизира съ огледъ на реалнитѣ цени на свѣтовното тържище.

Най-после, ние сме свидетели и на едно обезценяване на известни валути спрямо златото, дължащо се на стопански, военни и политически събития.

Всички тѣзи влияния се отразяватъ и върху ценитѣ на нашия вътрешенъ пазаръ. Сумираното влияние се изразява въ повишението на

ценитѣ на всички стоки на износа и вноса, т. е. въ поскупването на живота. Но, отъ друга страна, ние знаемъ, че това движение на ценитѣ е свързано съ разпредѣлителнитѣ отношения въ стопанството. Всѣко повишение на ценитѣ е отъ естество да измѣни доходитѣ на различнитѣ стопански слоеве и затова е свързано съ една реакция на засегнатитѣ. Това е една треска, **която разклаща и стопанството и държавата**, подбивайки морала на населението. Следователно, за нацията, въ това смутно време, не е безъ значение, дали цари вътрешно спокойствие при погледъ навънъ, или всичко се е залисало въ вътрешни разпръвания за доходи, спекула и пр. Този въпросъ е отъ кардинално значение за воюващитѣ страни и затова тамъ господствува грижата за поддържане стабилността на ценитѣ.

Какво би могло да се стори и у насъ, за да се отстрани вредното влияние на повишаващитѣ се цени?

Щомъ като у насъ липсватъ чисто вътрешни причини за падане на лева (инфляция вследствие неуравновесенъ бюджетъ, бѣгство отъ книжнитѣ пари поради изгледи за главоломно повишение на ценитѣ) и щомъ като нашето стопанство дава дори едно увеличено производство и износъ, ние имаме всичкитѣ основания да очакваме запазване сегашната стойностъ на лева.

При положение, че стабилността на лева почива върху едно стопанство, работещо при пълния капацитетъ на своитѣ сили въ рамкитѣ на досегашния политически неутралитетъ, задачата за поддържане стабилностъ въ ценитѣ за вътрешната консумация се опростоявя. Ние напоследъкъ (отъ нѣколко години) забелязваме едно развитие въ търговията, изразяващо се въ това, че фирмитѣ, които се грижатъ за износа, продаватъ не само за външния пазаръ, но продоволствуватъ и вътрешния пазаръ. Това имъ се налага поради необходимостта да сортиратъ стоката, като добритѣ качества служатъ за износъ, а по-слабитѣ (шкартата) — за вътрешната консумация. Така е съ яйцата, така е съ птицитѣ, съ тютюнитѣ, гроздата, вината. Друга голѣма частъ отъ нашата вътрешна търговия и износъ — тази съ зърнени храни, памукъ, маслодайни растения и др. — е вече въ рѣцетѣ на държавенъ институтъ, Дирекцията на храноизноса. При това групиране на вътрешната и външна търговия въ малко мѣста, които диктуватъ и ценитѣ на пазаря, не е вече трудно да се установятъ общи покупни цени за главнитѣ артикули и два вида продажни цени за сжщитѣ — вътрешни и експортни. Началото на тази практика ние виждаме при яйцата. Износителитѣ купуватъ яйца отъ производителя при опредѣлени цени, които имъ позволяватъ да продоволствуватъ вътрешния пазаръ съ стока на умѣрени цени, а на външния пазаръ да продаватъ при повишени цени. Сега, когато за износа нѣма опасностъ отъ конкуренция и мжчно пласиране на стоката поради такава конкуренция, не сжществува и опасностъ отъ уреждането въпроса за двоякитѣ цени на тази основа. Дирекцията на храноизноса отдавна води тази политика, отъ една страна, да осигури сносни цени за консуматора (при хлѣба), а, отъ друга страна, да гарантира подобри цени и за производителя. Въ второто направление сж ангажирани съ дейността си Б. зем. банка и кооперативнитѣ съюзи. Като се знае какви количества отъ всѣка стока се консумиратъ и продаватъ

на вътрешния пазаръ и какви се изнасятъ, не е трудно да се направи калкулацията за онази срѣдна цена, по която ще трѣбва да се купува отъ производителя, за да стане възможно на външния пазаръ да се продава по-скъпо, а на вътрешния — по-евтино. Въ таквъ случай цената, която се плаща на производителя, ще съдържа и печалбата отъ повишената цена на външния пазаръ, при равномѣрното ѝ разхвърляне върху всички купени произведения, нѣщо, което е и най-справедливо, понеже и дребенъ и едъръ производителъ сж еднакво третирани. Повишаването въ ценитѣ на земеделскитѣ произведения при покупката имъ отъ производителя трѣбва да се допуска съ огледъ: 1) на повишението на ценитѣ на сѣщитѣ произведения на външния пазаръ, 2) на запазване покупателната сила на земеделскитѣ произведения спрямо тази на ония индустриални и др. стоки, отъ които се нуждае производителятъ и 3) съ огледъ да не се намалява чрезъ това покупателната способностъ на останалитѣ слоеве (работническо, чиновническо, търговско, занаятчийско и др. съсловия). Ръководната идея трѣбва да бѣде да се повиши покупателната способностъ на земеделското население, безъ чрезъ това да се унищожава или намалява онази на другитѣ слоеве, за които току що се спомена. Наистина, това е една трудна задача, но отъ правилната дозировка и отгѣрване ще зависи и правилното разпредѣление на националния доходъ. А ние вече видѣхме каква огромна важностъ има то за повишението на търсенето на блага, а оттамъ — и върху увеличението на производството и националния доходъ. Следователно, като запазваме и въ никой случай не връщаме назадъ покупателната сила на консумативнитѣ слоеве, въ сѣщото време трѣбва да увеличаваме, чрезъ растящитѣ цени на външния пазаръ, покупателната сила на земеделското население. Увеличената покупателна сила на последното ще раздвижи стопанството, ще оживи работата и на останалитѣ слоеве и, най-после, ще подобри и постѣпленията на държавата и общинитѣ, безъ да става нужда отъ увеличение на данѣцитѣ.

Установяването на двойни продажни цени — вътрешни и експортни — се улеснява отъ едно развитие, чиито форми и контури почватъ да се очертаватъ все по-опредѣлено напоследѣкъ. Съ ценитѣ и външната търговия се занимаватъ Дирекцията на храноизноса, Б. з. к. банка, Б. нар. банка, Експортния институтъ, Дирекцията на търговията (нормировка на ценитѣ). Тази разпокъсаностъ на учрежденията и грижитѣ се отстранява засега отъ обединителната дейностъ на стопанскитѣ министри. Но вече се очерта стремлението да се обединятъ въ едно учреждение грижитѣ за износа и вноса въ една Дирекция за външната търговия. Днесъ вносъ и износъ сж прѣко свързани. За да се внесе, трѣбва да се изнесе за сѣщата страна. Условиата трѣбва да се уговарятъ едновременно. При това положение Дирекцията на храноизноса трѣбва да работи въ още по-тѣсна връзка съ този институтъ за външната търговия. Сѣщото важи и за Б. н. банка, която има да урежда уравниването на плащанията по стокообмѣна. Напоследѣкъ се създадоха и централи за доставки на стоки отъ странство за нуждитѣ на индустрията и търговията ни. Тѣзи централи, които за сега само групиратъ доставкитѣ, сж още въ периодъ на организиране. Но по-късно, може-би, тѣ ще се устремятъ къмъ монополизиране на главнитѣ

артикули на вноса при съответно кредитиране отъ държавни или полудържавни кредитни институти. Въ цѣлото това развитие нѣма нищо случайно. То се диктува отъ измѣнената структура на външната търговия въ всички страни. Ние търгуваме съ държави като Германия, а сега и Русия, гдето търговията е строго централизирана въ съответни държавни институти. Тѣзи държави, за да могатъ успѣшно да търгуватъ, искатъ отъ партньоритѣ си сѣщата централизация на външната имъ търговия. Днесъ се търгува и по предварително фиксирани цени, при които и самиятъ производителъ знае предварително минималнитѣ цени, за да може да се ориентира, какво да произвежда. Всичко това иде да премахне предишнитѣ рискове и неизвѣстности.

Цѣлото това развитие въ организацията на външната ни търговия ще улесни, безспорно, създаването на двата вида цени — вътрешни и експортни. То улеснява още правилното разпредѣление на печалбитѣ отъ износа въ полза на производителитѣ, улеснява контролирането печалбитѣ на износителитѣ съ цель да се осигури възможната най-благоприятна цена за производителя, улеснява контролирането на ценообразуването, защото става невъзможно да се представятъ фалшиви фактури за по-скѣпо купени материали отъ странство, улеснява, най-после, прѣкото облагане, защото печалбата е приблизително известна. Наистина, при една и сѣща продажна цена едно предприятие има една печалба на единица продуктъ, а друго — друга, но все пакъ разликитѣ се движатъ въ опредѣлени рамки.

Отъ всичко това се вижда, че върху нашата държава се стоварватъ все по-нови задачи за едно цѣлостно организиране на стопанския животъ на страната. Държавата се превръща и въ регулаторъ и въ двигателъ на цѣлото стопанство. А това не е нищо друго освенъ рѣководено стопанство съ всички грижи за разпредѣление на благата, за производството имъ, за обмѣна съ другитѣ страни и пр. Ето какъ ние незабелязано сме навлѣзли въ една съвсемъ нова фаза на развитие. Всичко това налага една повишена способностъ на държавното рѣководство. То налага и едно спокойствие и съсредоточеностъ на това рѣководство, несмущавано отъ всѣкакво разпрѣсване на силитѣ му въ безплодна работа. Парламентътъ ще има дотолкова обективно оправдание за сѣществуването си, доколкото ще се яви десенъ експонентъ или сътрудникъ при това развитие. Въ тоталитарнитѣ държави (включително и Сѣв. Русия), парламентътъ, доколкото сътрудничи на управлението, върви въ хармония съ рѣководството на държавата, а нѣкъде е прехвърлилъ законодателната си функция върху изпълнителната власть. При тѣзи тенденции въ свѣта парадоксално би изглеждало днесъ законодателната власть да се стреми да навлѣзе въ функциитѣ на изпълнителната власть. Да я контролира — това е необходимо, но да я контролира по начинъ, който би ѝ позволилъ да из земе частъ отъ функциитѣ на изпълнителната власть, това би било сигуренъ признакъ за едно нездраво развитие. Прочие, въ това отношение се налага едно избистряне на отношенията и едно разграничение на функциитѣ, нѣщо, което е прѣка задача на всѣко далновидно и авторитетно върховно рѣководство на нацията.

4. Нормиране на ценитѣ и надзоръ

„Die Preisverordnung ist ein preis- und sozialpolitischer Schutzwall der deutschen Volkswirtschaft“¹⁾ — така мисли имперският комисаръ за ценитѣ въ Германия. Отъ това пъкъ може да се разбере значението, което има службата за нормирание на ценитѣ и надзора върху тѣхъ. Ако тя функционира зле, ще се дойде до безредие въ стопанството. Това безредие ще се дължи дори и на лошото ѣ функциониране. За да имаме добри резултати, необходими сѣ две условия: трѣбва, на първо мѣсто, да има почтеностъ, дисциплина и духъ на сътрудничество у ония, които ще изпълняватъ наредбитѣ по ценитѣ, а, на второ мѣсто, е необходимо да имаме една добре организирана и безупрѣчно функционираща служба по ценитѣ. Първото условие ще бѣде на лице, когато безграничниятъ егоизъмъ и стремежътъ къмъ по-голѣма печалба бѣдатъ замѣнени съ съзнанието за общия интересъ. Когато цѣлото е добре, ще бѣде добре и на единицитѣ. Нашата държава може да създаде необходимата организация за ръководене на стопанството, но ако нашиятъ стопански деятель, нашиятъ гражданинъ не е достатъчно дорасълъ да бѣде дисциплиниранъ сътрудникъ въ общия механизъмъ на ръководеното стопанство, ако той не е готовъ да се откаже отъ прекаления си егоизъмъ, цѣлото стопанство ще страда отъ единъ основенъ недостатъкъ. И тъкмо тамъ е, може би, голѣмата мѣнотия на нашето съществуване днесъ. Условиата на международното стопанство ни налагатъ да преминемъ къмъ една стегната стопанска и политическа организация, но за постигане на такава организация въ една достатъчна степенъ липсватъ отчасти предпоставкитѣ за нея. Може-би е било пропуснато ценно време за превъзпитанието на нашия гражданинъ, на маситѣ. Въ съзнанието на нашия човѣкъ частниятъ интересъ доминира надъ общия. Никога, може би, не е късно да се почне съ такава гражданско възпитателна задача, стига да не липсватъ истински водачи съ характеръ, които да поставятъ за целъ на своя животъ да пресъздадатъ съзнанието на този народъ. Не искамъ да твърдя, че ние сме изостанали най-назадъ, но това пъкъ не трѣбва да ни служи за утеха въ бездействието ни.

Прочие, при нормировката и надзора върху ценитѣ се касае не само за техническа организация, но и за едно превъзпитание на стопанския деятель съ помощта на всички разполагаеми сръдства, за да бѣде той направенъ полезенъ и дисциплиниранъ сътрудникъ на държавата си. Службата за контролата на ценитѣ трѣбва да полага методични грижи въ това направление.

Що се отнася до сполучливото организиране на службата по ценитѣ, необходими сѣ за тази задача три предпоставки: 1. централизирано и единно ръководство, 2. компетентни органи по опредѣляне на ценитѣ и 3. създаване на всеобхватенъ надзоръ.

При съществуващата у насъ организация първата предпоставка е осъществена.

¹⁾ „Наредбата за ценитѣ е една ценова и социалполитическа укрепена линия на германското народно стопанство“, гл. *Gesunde Preispolitik*“ отъ Josef Wagner, имперски комисаръ за ценитѣ (Westfälen-Verlag, Dortmund).

Най-трудната задача на контролата върху ценообразуването си остава създаването на апаратът от напълно компетентни органи, които поради специалните си познания да бждат въ състояние да изчисляват правилно всички елементи на костуемата стойност на всяка стока. Само този, който знае по колко най-различни начини може да се увеличи костуемата стойност, само той знае, каква трудна задача е и каква специализация е необходима за всяко производство, за да се стигне до правилно определяне на всеки елемент от костуемата стойност. Без това познаване на материята е въобще невъзможно да се проведе каквато и да било успешна контрола. Като се има предвид всичко това, трѣбва да се положат всички грижи за създаване единъ високо компетентен апаратъ за провѣрка на ценообразуването. Заплашването само съ санкции не е достатъчно. Възприемането на фалшивите калкулации е вече санкциониране на високи печалби, скрити въ костуемата стойност. Въ реда на санкциите е умѣстно предвидено, че всеки, който заблуждава властта съ невѣрни данни за по-висока костуема стойност, подлежи на затворъ. Чрезъ това ще намалѣе онзи натискъ, който сега се упражнява отъ страна на заинтересовани върху хората, които провѣряватъ калкулациите на костуемата стойност и нормиратъ цените. Но, както се изтъкна, най-големата гаранция за успеха е формирането на такъв апаратъ отъ експерти, отлични познавачи на съответните производства и същевременно хора неподкупни (както и добре платени!), който ще може да осуети всеки опитъ за заблуждаване и да направи наказателната санкция ефикасна.

При нормирането на цените се явяватъ мъжнотии. Така, една стока има различна костуема стойностъ при отдѣлните предприятия въ зависимостъ отъ много фактори. Коя срѣдна цена ще се вземе като продажна? Въ този случай трѣбва да се има предъ видъ, че едно предприятие трѣбва да се счита рентабилно, когато се самоиздържа и прехранва собственика и заетите работни рѣще въ него, безъ да е необходимо да донася свърхъ това и специални печалби, като рента на вложения капиталъ. Това е низката (долната) граница, подъ която не трѣбва да се слиза.

Въ други случаи, когато една стока трѣбва да се пренормира поради увеличението на костуемата ѝ стойностъ, да не се изпуска предвидъ, че допускането на една определена печалба за посрѣдниците, когато съ повече, увеличава цената за консуматора не съ същия, а съ значително по-голямъ процентъ.

Наредъ съ функцията да се нормиратъ цените стои и задачата да се гарантира населението съ едно достатъчно продоволствие. Тукъ е необходима предвидливостъ и съобразителностъ. Тукъ е необходимо да се мисли въ началото на годината за края на същата. Необходимо е да се държи тѣсна връзка съ стопанските министерства и служби, за да се изработва плана на земеделското и индустриалното производство. Тази грижа трѣбва да съставлява обектъ на едно важно поддѣление отъ службата.

На трето мѣсто, трѣбва да се организира една масова контрола върху продажбите. Понеже случаите на нарушения съ масови, трѣбва и контролата да бжде масова. При това положение, органите на коми-

сарствата не сж достатъчни. Трѣбва да бжде ангажирана служебно една голѣма частъ отъ държавната администрация въ провѣрките, разбира се, не безразборно, а по добре обмисленъ планъ. И безъ това, не е необходимо да се създава единъ многоброенъ и скъпо струващъ апаратъ по провѣрките. Последниятъ сж изразъ на една специална държавна грижа и затова тѣ трѣбва да бждатъ изпълнявани отъ съществуващитъ държавни органи. И тогава ще имаме не полицейски рации, а спокойно, методично и по цѣлата линия провѣряване на разпредѣлителния апаратъ, очистване на асоциалното и плѣвелитѣ и осигуряване на лоялното сътрудничество на останалата частъ.

Ръководителитъ на службата по контролата на ценитѣ трѣбва да се отличаватъ съ компетентностъ, всеобхватенъ погледъ върху цѣлото стопанство и твърда рѣчка, за да поставятъ всѣки на мѣстото му.

Всичко онова, което липсва било въ законодателството, било въ организацията, трѣбва да бжде попълнено своевременно. Човѣкъ не може още въ началото да предвиди вичко. Но затова пъкъ, щомъ отъ практиката се окажатъ необходими нови мѣрки, не трѣбва да се бавимъ да ги създадемъ.

Всички нахвърляни до тукъ мисли представляватъ единъ суровъ материалъ, който, вѣрвамъ, би билъ отъ полза при изяснението на засегнатитѣ проблеми на финансовата ни и стопанска политика. И ще смѣтамъ, че трудътъ ми не е билъ излишенъ, ако тѣ изиграятъ тъкмо тази роля.

ПРЕДПРИЕМАЧЪТЪ ВЪ СВѢТЛИНАТА НА СТОПАНСКАТА СИСТЕМА

Отъ

Д-РЪ ИВАНЪ РАНКОВЪ

1) Постановка на въпроса

Проблемата за предприемаческата дейность привлича често вниманието на економиститѣ. Въпрѣки това, тя може основателно да бжде причислена къмъ най-неяснитѣ и спорни проблеми въ стопанската наука. Наистина, можемъ да посочимъ много логически правилни дефиниции на предприемаческата дейность, тѣ сж, обаче, толкова различни една отъ друга, че е почти невъзможно да се вземе едно становище по въпроса за предприемаческата дейность, което да има предвидъ досегашнитѣ изводи на стопанската наука. Две сж главно причинитѣ за тѣзи разногласия. Отъ една страна неяснитѣ предпоставки и теории, чрезъ които се изработватъ дефинициитѣ, а отъ друга страна различното съдържание, което се влага въ едни и сѣщи понятия и термини.

Много отъ авторитѣ не си даватъ смѣтка за влиянието, което възприемането на една стопанска идея или теория указва върху изработенитѣ понятия или дефиниции. Това е много често явление между теоретичитѣ на предприемаческата дейность и предприемачес-

ката печалба. Стремежът към систематика, така силно изразен между нѣмските економисти, ги кара да достигнат до дефиниции, които могат да бъдат застъпвани само въ връзка съ известни теории или предпоставки. Читателитѣ, обаче, не винаги могат да бъдат запознати съ становищата на авторитѣ по основнитѣ стопанско-теоретични въпроси, а също така могат и да не сподѣлят възгледитѣ на даденъ авторъ. Значи ли това, че всѣки авторъ трѣбва да има самостоятелно схващане по въпроса за предприемаческата дейность? Въ сжщностъ спорътъ е въ повечето случаи относно различни страни на предприемаческата дейность, нейното значение въ стопанския животъ и т. н. Въпрѣки това, днесъ въ стопанската наука предприемаческата дейность може да се разбере най-добре и дефинира на фона на една „стопанско-теоретична принадлежность“.

Различното съдържание, което економиститѣ влагатъ въ понятията „предприемачъ“ и „предприемаческа дейность“ се дължи сжщо така, до известна степенъ, на различнитѣ предпоставки и теоретическа принадлежность на автора. Много допринасятъ за това и представитѣ за известенъ типъ предприемачи, специфични за капиталистическата стопанска система, които срѣщаме у нѣкои економисти (Зомбартъ). Най-голѣма частъ отъ всички терминологични различия се дължатъ на обстоятелството, че понятието за предприемача въ стопанската наука не отговаря на понятието предприемачъ въ обикновения стопански смисълъ на думата. Много автори, намиращи се подъ влиянието на известни представи и впечатления отъ стопанската действителность, смѣсватъ дефиницията — логическото опредѣление — съ едно конкретно описание на функцията на предприемача въ известна стопанска епоха.

За всички тѣзи разногласия между економиститѣ ние трѣбва да държимъ смѣтка при разглеждането на поставения тукъ въпросъ за отношението между предприемаческата дейность и стопанската система. Ако възприемемъ схващането на Зомбартъ за капиталистическия предприемачъ, ще трѣбва да работимъ съ едно много тѣсно понятие, което не е пригодно за изяснение на тукъ поставения проблемъ. Ако възприемемъ схващането на Шумпетеръ, едва ли бихме могли да поставимъ въпроса за отношението между стопанска система и предприемаческа дейность. Съ огледъ на това е необходимо да изработимъ една дефиниция, която да ни послужи за достигане нашата цель; да ни даде възможность да изяснимъ естеството и значението на предприемаческата дейность въ всѣка стопанска система. Така може да се поставя въпросътъ, обаче, ако се установи, че предприемаческата дейность въ нейния най-общъ видъ се срѣща въ всички стопански системи. Ето защо, нашето изследване ще бъде насочено къмъ изяснението на така наречения „чистъ“ предприемачъ, т. е. ще трѣбва да обхващамъ въ дефиницията само това, което се явява като генераленъ и необходимъ белегъ на понятието предприемаческа дейность.

Нескромно е да се твърди, че Зомбартъ, Шумпетеръ и др. економисти сж били на погрѣшенъ пътъ. По-точно, тѣхното внимание е било отправено въ друга насока, поради което тѣхнитѣ дефиниции не могатъ да ни послужатъ за разяснение на поставения тукъ въпросъ. За да

бжде пояснена тази мисъл ще трѣбва да разгледаме на кратко становищата на нѣкои економисти по въпроса за предприемаческата дейност. Само върху основата на единъ прегледъ и критика на тѣзи схващания може да се изгради една пригодна за поставената целъ дефиниция. Едва следъ изясняването на тѣзи предварителни въпроси ще проследимъ дейността и функцията на предприемача въ съответнитѣ стопански системи.

Трѣбва да се забележи, че конкретното разглеждане на стопанскитѣ системи е несъвмѣстимо съ чисто теоретическата постановка на въпроса. Това не би било и възможно въ рамкитѣ на настоящата статия. Ето защо, ще трѣбва да се задоволимъ съ проследяване естеството и значението на предприемаческата дейностъ въ тритѣ основни типа стопански системи: колективистична, либерално-индивидуалистична и планова стопанска система.

2) Схващания и дефиниции на предприемаческата дейностъ

Следъ появата на размѣнното стопанство може да се говори за предприятие и предприемаческа дейностъ. Тѣзи понятия, обаче, твърде късно се оформятъ и използватъ въ стопанската наука.¹⁾ Адамъ Смитъ не се занимава съ въпроса за предприемаческата дейностъ, тъй като споредъ него съществуватъ само три производствени фактори: трудъ, земя и капиталъ. Съответно на това Смитъ различава: заплата на труда, рента на земята и печалба на капитала. У английскитѣ класици не срѣщаме единъ терминъ, който да обозначава изключително предприемаческата дейностъ. Смитъ напр. въ рѣдки случаи употребява думата „undertaker“. По често срѣщаме терминитѣ „employer“ или „a person who manages or employs stock“.

Въпросътъ за предприемаческата дейностъ се поставя за пръвъ пътъ на правилна основа отъ френския економистъ Ж. Б. Сей. Неговото схващане е доста широко и не е научно обосновано. Все пакъ трудоветѣ му даватъ решителенъ тласъкъ за теоретичното изследване на предприемаческата дейностъ. Отъ една страна Сей се стреми да очертае предприемаческата дейностъ, като една по-обща стопанска категория¹⁾. Той поставя подъ единъ и същъ знаменателъ както стопанската дейностъ на дребния занаятчия, така и тази на голѣмия индустриалецъ, защото и двамата работятъ за своя смѣтка и печалбата имъ се дължи на полаганитѣ грижи за предприятието. Отъ друга страна, Сей освѣтлява смѣтността на предприемаческата дейностъ чрезъ една идеализация на ръководителитѣ на индустриалнитѣ предприятия²⁾. Поради това той замѣглява много нѣкои правилни теоретически изводи, като ги примѣсва съ наблюдения и констатации за стопанския животъ на дадена епоха.

Съ постепенния напредѣкъ на стопанската наука и съ отпочването на по-прецизна изработка на понятията и дефинициитѣ въ стопанската теория, се създава възможността за по-вдълбочено и на-

1) Вж. д-ръ К. Бобчевъ — предприемаческа печалба и народенъ доходъ. Годишникъ на Соф. университетъ, юридически факултетъ, томъ XXXV, 2. 1939/1940

1) J. B. Say — Cours d'économie politique 1830 ch. VIII.

2) J. B. Say — Traité d'économie politique 1803 livre II ch. 7.

учно разглеждане на въпроситѣ, които се отнасятъ до предприятието и предприемаческата дейность. Трудътъ на Манголдт³⁾ представлява една значителна крачка въ това направление. Този авторъ вижда характерната особеностъ на предприятието въ това, че употребата на производственитѣ сръдства става върху риска на предприемача. Последниятъ изследва и осъществява най-добритѣ методи за производство, използва природнитѣ сили и приготвява блага за задоволяване на нуждитѣ.

Въ края на миналия вѣкъ излиза книгата на нѣмския економистъ Матая⁴⁾, който въпрѣки че не достига до една правилна и логически издържана дефиниция на предприемача, изтъква нѣкои непреодолими прѣчки за една „чисто“ теоретическа дефиниция. Въ основата на неговитѣ изводи лежатъ две неизвестни — предпримачска печалба и предприемаческа функция. „Наричатъ предприемачъ онзи, който получава предприемаческа печалба“. Отъ друга страна предприемачътъ получава предприемаческа печалба, поради предприемаческото си положение. По този начинъ Матая пръвъ подчертава връзката между предприемаческата дейность и стопанската система. Предприемачътъ получава предприемаческа печалба, изпълнява предприемаческа функция поради това, че правнитѣ отношения въ една стопанска система му даватъ тази квалификация и това имуществено право.

Дефиницията на Матая и проблемитѣ, които тя поставя, представляватъ достатъчно основание за търсене нови пѣтища при разглеждане на предприемаческата функция. Авторитѣ, които работятъ въ тѣзи нови насоки могатъ да бѣдатъ подѣлени на две групи. Въ първата група спадатъ онѣзи економисти, които се стремятъ да ни изяснятъ въпроса за предприемаческата дейность и предприемаческата печалба съ сръдствата на чистата теория. Тѣ се абстрахиратъ напълно отъ конкретната обстановка на стопанската епоха. Ето защо е необходимо да имаме предвидъ теоретическата принадлежностъ на автора, за да можемъ да си изяснимъ съответнитѣ дефиниции и схващания за предприемаческа дейность. Въ тази група можемъ да причислимъ Парето, фонъ Готлѣ-Отлиенфелдъ, Шумпетеръ и др. За главенъ представителъ на това направление считаме, обаче, Шумпетеръ. Схващанията на този авторъ сж намѣрили най-голѣмо разпространение между економиститѣ. Съ тѣхъ ще се занимаемъ по-подробно въ следващитѣ редове. Къмъ втората група можемъ да причислимъ онѣзи автори, които опредѣлятъ предприемаческата дейность въ свѣтлината на известна стопанска система, или се намиратъ изцѣло подъ влиянието на известни политико-социални учения. Тукъ можемъ да причислимъ Зомбартъ, Виденфелдъ, Х. фонъ Бекератъ и др., отъ една страна, и Марксъ, Родбертусъ, Е. Хайманъ и др. Отъ тази група ще разгледаме схващанията на Зомбартъ и тѣзи на нѣкои социалистически автори.

Съ тази класификация не се изключва възможността за известна прилика между автори, които принадлежатъ къмъ различни групи. Чрезъ нея само се улеснява системното изложение на господстващитѣ становища въ стопанската наука по поставения въпросъ.

³⁾ H. von Mangoldt — Die Lehre vom Uternehmergewinn.

⁴⁾ V. Mataja — Der Unternehmergewinn 1884. S. 138, 139.

3) Изложение на теорията на Шумпетеръ

Предприемачътъ и предприемаческата печалба заематъ видно мѣсто въ изследванията на голѣмия нѣмски економистъ Шумпетеръ¹⁾. Неговиятъ интересъ е насоченъ предимно върху резултата на предприемаческа дейность — печалбата на предприемача. Шумпетеръ съ право се счита за единъ отъ най-виднитѣ представители на стопанската теория. Въ трудоветѣ на този авторъ стопанската теория е единъ прецизенъ инструментъ за изясняване основнитѣ проблеми на стопанския животъ. Чрезъ него той достига до завидни резултати при разглеждането на естеството на предприемаческата дейность. За да бждатъ, обаче, правилно и точно предадени тѣзи схващания на Шумпетеръ е необходимо да направимъ най-напредъ една обща характеристика на застъпваната отъ него теория. Сжщо така ще трѣбва да изтъкнемъ зависимостта, която Шумпетеръ вижда между предприемачътъ и нѣкои други основни економически понятия. Само по този начинъ ще може да се разбере съдържанието, което този авторъ влага въ понятията предприятие и предприемачъ. Задачата на стопанската теория е, споредъ него, да открие зависимостта между стопанскитѣ явления¹⁾. Тя не се занимава съ разглеждането на нестопански явления. Тя може да ни даде само една картина на стопанското кржгообръщение, т. е. на субстанцията на економическия животъ. Това е така наречената статична теория, която е свързана съ имената на Кене, Смитъ, Рикардо, Ваграсъ, Кларкъ и др. економисти. Тази теория е наречена, споредъ Шумпетеръ, неправилно статична, тъй като създава представата за една неподвижностъ и равновесно положение на стопанския животъ. Въ сжщностъ, статиката не се изразява въ липсата на движение въ стопанския животъ, а само въ непромѣнливостта на участващитѣ въ стопанското кржгообръщение стопански елементи. Ясно е, обаче, че съ помощта на статичната теория не можемъ да си обяснимъ много явления въ стопанския животъ. Такива сж, преди всичко, специфичнитѣ за стопанския динамизъмъ, за промѣнящитѣ се отношения стопански явления: лихва, предприемаческа печалба и др. Тѣзи явления можемъ да си обяснимъ най-добре съ така наречената динамична теория. Тази теория има за задача да ни разясни онѣзи феномени, които настѣпватъ при отклонението на стопанския механизъмъ отъ неговото равновесно положение, тъй като въ стопанското кржгообръщение участвуватъ промѣнливи величини²⁾. Той излиза отъ равновесното положение, понеже съотношението между търсенето и предлагането, присжщо на стопанското кржгообръщение при непромѣнливи величини, е нарушено. Това се дължи на комерциализма и индустриализацията на стопанския животъ. Явяватъ се нови комбинации на производственитѣ сръдства въ стопанството, които смущаватъ нормалния ходъ на кржгообръщението. Стопанското развитие се отождествява съ провеждане на нови комбинации, които Шумпетеръ вижда въ следнитѣ петъ случая: 1) производството на едно ново, непознато на консуматоритѣ благо; 2) употребата на

1) J. Schumpeter — Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung 1934.

1) Op. Cit Стр. 3.

2) Op. Cit Стр. 95.

единъ новъ начинъ на производство или пласментъ; 3) откриването на единъ новъ пазаръ; 4) откриване на единъ новъ източникъ за снабдяване съ производствени сръдства; 5) създаване на една нова организация. За да бждатъ новитѣ комбинации проведени, необходимо е провеждащиятъ ги стопански субектъ да разполага съ съответнитѣ производствени сръдства. Той може да притежава такива. Това, обаче, не е необходимо. Достатъчно е той да разполага съ кредитъ. Предприемачътъ е централната фигура въ стопанско развитие. Той е носителъ на динамизма въ стопанския животъ. Шумпетеръ създава едно особено понятие за предприемаческата дейность, което е едновременно много широко и много тѣсно. Отъ една страна той счита, че предприемаческа функция могатъ да изпълняватъ чиновници при частни фирми, директори, председатели на управителни съвети на дружества, органи на социалистически общества и т. н. Отъ друга страна, споредъ Шумпетеръ, предприемачъ е само онзи стопански субектъ, който провежда нови комбинации. Дефиницията на Шумпетеръ е въ непосредствена връзка съ схващането му за предприятието¹.) Споредъ него предприятието означава не само продуктивната единица, фирмата, но така сжщо и волевия актъ, чрезъ който последнитѣ сж създадени отъ стопанскитѣ субекти. Въ зависимостъ отъ това предприемачътъ не е лицето, което управлява едно предприятие, а стопанскиятъ субектъ, който създава предприятието. Предприемачеството представлява единъ особенъ аспектъ на социалния феноменъ на водачеството. Прокарването на нови комбинации е свързано съ известни трудности. То предпоставя известна енергия за наддѣляване надъ традиционализмътъ въ стопанския животъ. Затова предприемачътъ трѣбва да има качествата на водачъ. Спѣнкитѣ, които той срѣща при провеждането на новитѣ комбинации, се дължатъ на три различни обстоятелства. На първо мѣсто предприемачътъ трѣбва да прокарва единъ новъ пѣтъ, докато обикновениятъ стопански субектъ върви по отжпканъ вече пѣтъ. На второ мѣсто, дейността на предприемача предполага единъ излишекъ отъ сила, чрезъ който само може да се оформятъ комбинациитѣ. На трето мѣсто предприемачътъ трѣбва да бжде водачъ, поради противодействието, съ което околниятъ свѣтъ посрѣща всички нововъведения въ стопанския животъ. Ето защо, предприемачътъ представлява единъ типъ водачъ. Той, обаче, не изнамира, нито открива новитѣ комбинации. Тѣ сжществуватъ независимо отъ неговата воля. Той трѣбва само да ги наложн.

Психологията на предприемача е различна отъ тази на обикновения стопански субектъ. Предприемачътъ революционизира стопанството. Той не се чувствува обвързанъ съ никакви традиции и е неволниятъ пионеръ на социалнитѣ и политически революции. Особени сж сжщо така мотивитѣ на предприемача. По отношение на него не важи закона на Госенъ, защото той не сравнява изразходваната енергия съ придобититѣ сръдства — блага за удовлетворение на нуждитѣ. Съ тѣзи мисли Шумпетеръ навлиза въ единъ психологически анализъ на мотивационнитѣ процеси у предприемача. Мотивационнитѣ про-

¹) J. Schumpeter — Handwörterbuch der Staatswissenschaften, стр. 480.

цеси, за които може да се приеме, че обуславят предприемаческата дейност сж: борба за власт, стремеж и независимост, удоволствие въ работата и т. н.

Споредъ Шумпетеръ предприемачеството не е една професия, а само временно качество на стопанскитъ субекти. Това се дължи на естеството на новитъ комбинации. Една комбинация на производственитъ срѣдства може да бѣде дотолкова „нова“, доколкото представлява едно отклонение отъ нормалното кръгообръщение. Следъ време, обаче, тѣзи комбинации се приобщаватъ къмъ кръгообръщението и загубватъ качеството си на „нови“. Въ зависимостъ отъ това и предприемачътъ, лицето, което провежда новитъ комбинации, загубва това си качество. Ето защо предприемачеството е едно временно положение, което единъ стопански субектъ може да придобие, вследствие творческата функция, която той изпълнява по отношение на едно предприятие.

Както забелязваме, понятието на Шумпетеръ за предприемача е много широко и не е свързано съ нѣкоя стопанска система. Въпрѣки това, срѣщаме у този авторъ нѣкои мисли, които ни даватъ основание да заключимъ, че той е свързалъ теоретичната си схема съ структурата на либерално-капиталистическата стопанска система. Съ това, обаче, съвсемъ не е намалена теоретическата стойностъ на неговитъ изводи, както мислятъ нѣкои економисти¹⁾. Шумпетеръ следва пътя, начертанъ отъ Валрасъ и иПарето, които изясняватъ ролята на предприемача чрезъ теорията за равновесието въ стопанството. Тѣзи економисти, обаче, не обосноваватъ една теория за стопанското развитие върху функциитъ на предприемача, както Шумпетеръ, а обясняватъ само предприемаческата печалба и ролята на предприемача въ застѣпваната отъ тѣхъ теоретическа схема. Парето²⁾ и Валрасъ³⁾ оставатъ напълно въ сферата на чистата теория, като признаватъ абстрактността и нералистичността на тѣхнитъ построения. Шумпетеръ, обаче, се стреми да очертае образа на предприемача споредъ стопанската действителностъ. Поради това, той проектира единъ социологиченъ елементъ-водачеството въ тази действителностъ и проследява явленията, които този елементъ предизвиква въ стопанския животъ. Ето защо, дейността на предприемача споредъ Шумпетеръ, не се обуславя отъ създаденитъ рамки на една или друга стопанска система, а отъ социологията на водачеството.

Изложената теория не може да ни даде една дефиниция на предприемаческата дейностъ, която да е близка до стопанската действителностъ и чрезъ която да е възможенъ единъ анализъ на значението и функцията на предприемача въ стопанската система. Шумпетеръ, както видѣхме, влага едно специално съдържание въ понятието за предприемача, което далечъ не отговаря на представата, която имаме за дейността и значението на този стопански субектъ. Необходимо ли е, наистина, да се отождестви понятието стопански водачъ съ това за предприемача? Отъ друга страна, стопанската дейностъ на този водачъ е много ограничено очертана. Въ стопанската действителностъ

¹⁾ T. Pütz. — Das Bild des Unternehmers in der Nationalökonomie 1935. S 23.

²⁾ L. Walras — *Éléments d'économie politique pure* — Lausanne 1874, стр. 271.

³⁾ W. Pareto — *Cours d'économie politique* — 1896. Bd II s. 84.

ние сме свикнали да наричаме предприемачи и онѣзи организатори на производството, които не прокарватъ нови пѣтища въ стопанския животъ. Не можемъ да се съгласимъ съ онази сѣществува разлика, която Шумпетеръ прави между психологията на „водача“ и стопанския субектъ, който осѣществява изпълнителната дейность въ едно предприятие.

Шумпетеръ, обаче, несъзнателно може би, насочва своитѣ изследвания къмъ една стопанска система, която той нарича капиталистическа. За да се проведатъ „новитѣ“ комбинации е необходимо, споредъ него, провеждащиятъ ги стопански субектъ—предприемача да разполага съ покупна сила, чрезъ която да си набави съответнитѣ производствени срѣдства. Тази покупна сила той нарича капиталъ. За голѣма изненада Шумпетеръ счита, че капиталътъ изпълнява тази роля само въ капиталистическата система. Той твърди, че онази стопанска форма, въ която срѣдствата за нови производства се откъсватъ отъ нормалното кръгообръщение чрезъ покупна сила, т. е. чрезъ покупка на пазара, е капиталистическото стопанство¹⁾. Отъ друга страна, споредъ Шумпетеръ, капиталътъ е единъ факторъ въ размѣнното стопанство, едно понятие, което има мѣсто въ стопанското развитие, но не и въ нормалното кръгообръщение. При тѣзи констатации, обаче, немислимо е да се освѣтлява предприемаческата дейность и предприемаческата печалба въ затвореното стопанство. Въ последното комбинацията на производственитѣ срѣдства почива на друга основа и може да се говори само за разлика на ценности, но не и за разлика на стойности — ядката на предприемаческата печалба и предприемаческата дейность.

Основателни сж до известна степенъ критичнитѣ бележки на фонъ Бекератъ²⁾, споредъ който, Шумпетеръ е направилъ известно отклонение отъ основната си теоретическа схема. Това се дължи, обаче, на особения методъ, който Шумпетеръ прилага. Той търси едно покритие между стопанската теория и стопанската действителность и се стреми къмъ верифициране на застъпваната теория.³⁾

Въпреки всички критики, теорията на Шумпетеръ е възприета отъ много економисти между които сж: Цвидинекъ-Зюденхорстъ, Амонъ и др. Тя е непригодна за нашата целъ. Ние искаме да си изяснимъ функцията на предприемача при организирането на производственитѣ срѣдства въ стопанскитѣ системи. Ето защо е необходимо да се освободимъ отъ зависимостта между дефиницията на предприемача и теоретическитѣ конструкции, които срѣщаме у Шумпетеръ.

4) Капиталистически предприемачъ (Зомбартъ)

В. Зомбартъ е най-видниятъ представител на онова направление въ стопанската наука, което изяснява предприемаческата дейность въ свѣтлината на стопанската система. Предприемачътъ, споредъ този авторъ е неразривно свързанъ съ капиталистическата стопанска система и затова се нарича капиталистически предприемачъ. Въ предгово-

¹⁾ Op. Cit. стр. 165.

²⁾ E. v. Beckerath — Einige Bemerkungen zu Schumpeters Theorie . . . in: Schmollers Jahrb. 1929.

³⁾ Op. Cit. Geleitwort zur Vierte Auflage. 1934.

ра на бележитото си съчинение, Зомбартъ казва, че не трѣбва да го отнасятъ къмъ една отъ дветѣ господстващи школи въ политическата економия — абстрактно-теоретичната и емпирико-историческата. Стопанската наука, споредъ него, не се изчерпва съ установяване на общоважими истини и формулиране на стопански принципи²⁾. Той иска да достигне до една разумна синтеза между стопанската теория и стопанската действителностъ. Първата трѣбва да има винаги предвидъ живата стопанска действителностъ. Ето защо Зомбартъ търси въ своитѣ трудове само общоважещиятъ принципъ, теоретическиятъ изразъ, духътъ на една стопанска епоха и на живѣещия въ нея стопански субектъ. Съ огледъ на това Зомбартъ влага особено съдържание въ стопанскитѣ понятия и следва единъ социологически методъ за тѣхното изяснение. Той счита, че понятията въ политическата економия се съставятъ за изследване на стопанската действителностъ, поради което всѣко понятие включва сжщността — т. е. въ него сж отразени свѣтогледа и особеноститѣ на стопанската епоха.³⁾ По този начинъ предприятието, като стопанска форма въ капиталистическото стопанство, ще носи бслега на капиталистическата стопанска система. То е свързано съ капиталистическата система и носи отпечатъка на тази система. Учението за стопанската система заема централно мѣсто въ Зомбартовитѣ изследвания. Подъ стопанска система той разбира една опредѣлена организация на стопанския животъ, която се отличава съ особенъ стопански духъ и техника¹⁾. Капитализмътъ, специално, е една разнѣнна стопанска организация, въ която две различни групиприетатели на производствени срѣдства и работници — сж свързани чрезъ пазара, работятъ заедно и сж повлияни изцѣло отъ принципа за придобивъ и отъ стопанския рационализъмъ. Защо, обаче, предприятието се явява само въ капиталистическата стопанска система? Както вече изтъкнахме, Зомбартъ включва въ обсега на стопанската теория мотивационнитѣ процеси на стопанския субектъ. Тѣ сж споредъ него мѣродавні за откриване сжщността на стопанската система. Така достигаме до противопоставката, занаятчийско-капиталистическо стопанство. Занаятчиията е единъ стопански субектъ, който действува подъ влиянието на традиционалистични схващания и се стреми единствено къмъ задоволяване на нуждитѣ си. У този стопански субектъ липсва капиталистическия духъ и стремежа за печалба, който характеризира предприемача и капиталистическата система. Занаятчийското производство, споредъ Зомбартъ е пропито отъ идеята за изхранване и задоволяване на опредѣленитѣ отъ съответното социално-сѣловно положение нужди. Предприемачътъ, обаче, трѣбва винаги да се стреми къмъ печалба. Не че той е алченъ, а защото е капиталистически предприемачъ⁴⁾. Съ други думи — предприемаческата дейностъ е една функция на капитализма. Отъ друга страна, капиталистическата стопанска система и предприемачътъ сж неразривно свързани. Въ епохата на рання капитализъмъ, предприемачътъ създава капитализма, а

1) W. Sombart. — Der moderne Kapitalismus 1924 I. 1. S. XIII.

2) W. Sombart — Die Drei Nationalökonomie 1930 S. 236.

3) Der Moderne Kapitalismus I. 1 S. 22.

4) Sombart — Der kapitalistische Unternehmer. Arch. F. Socialwiss. u. Sozialpol. 29. Bd. 1909. S. 708.

въ епохата на капиталистическия разцвѣтъ капитализмътъ създава предприемача¹⁾). Стопанското предприятие представлява само една клетка — организационна форма на капиталистическата система. Отличителенъ белегъ на капиталистическото предприятие Зомбартъ вижда въ така нареченото оплѣтяване на фирмата — издигане на една стопанска организация надъ отдѣлнитѣ стопански субекти. Той счита, че свѣрхиндивидуалното сѣществувание на предприятието не се срѣща въ некапиталистическитѣ стопански системи. Задъ всѣка стопанска организация тамъ може да се открие родътъ, ордата, семейството и т. н. На мѣстото на тѣзи естествени формации се явява една абстрактна организация — фирма. Сдѣлките се считатъ за извършени отъ фирмата. Последната добива едно сѣществувание, отдѣлно отъ това на участващитѣ въ нея физически лица. По този начинъ се създава възможността за осѣществяване на придобивния принципъ въ неограниченъ размѣръ. Въ връзка съ това различаваме три сѣществени белега у предприятието, които ни го характеризиратъ като правна единица, смѣтководна единица и кредитна единица. Зомбартъ, обаче, подчертава значението на отдѣлната личностъ за създаване на предприятията. Ето защо, споредъ него, предприемачитѣ сѣ особенъ типъ хора, волеви натури съ развито чувство за материални ценности. Историята на капитализма съвпада съ историята на много отъ тѣзи личности. Функциитѣ на предприемача по отношение на предприятието Зомбартъ подраздѣля на: организационни, търговски и смѣтководни.

Образътъ на предприемача, който Зомбартъ ни дава, може да наречемъ социологиченъ. Той е очертанъ на фона на една социално-стопанска система — капитализмътъ. Съ огледъ на това, предприемачътъ до толкова привлича вниманието на Зомбартъ, доколкото се явява като изразителъ на капиталистическата стопанска система.

Наистина, въпросътъ може да се постави така, когато се стремимъ да откриемъ сѣщността и характернитѣ белези на единъ „типъ“ предприемачъ — капиталистическия, за разлика отъ родовото понятие за предприемача. Зомбартъ, обаче, не прави това разграничение, а се задоволява само съ разглеждане на предприемача въ свѣтлината на капиталистическата система. Максъ Веберъ много правилно забелязва, че чрезъ психологически анализъ се само установява пжтя, по който предприемачътъ става „модеренъ“ предприемачъ.

Не можемъ да се съгласимъ съ схващането на Зомбартъ, споредъ което капиталистическата стопанска система е отъ такова решително значение за функциитѣ на предприемача. Едва ли особеноститѣ на тази система могатъ да укажатъ толкова голѣмо влияние върху естеството на предприемаческата дейностъ, за да е необходимо понятието „капиталистически“ предприемачъ. Трѣбва ли всѣки предприемачъ да бѣде обладанъ отъ капиталистическия духъ? Принадлежи ли този белегъ къмъ необходимитѣ елементи на дефиницията на предприемача? На тѣзи въпроси трѣбва да отговоримъ отрицателно. Мотивитѣ у предприемача сѣ най-различни. Тѣ се обуславятъ не само отъ принципитѣ на известна стопанска епоха, а най-вече отъ особеното положение на предприемача — стопански субектъ, който посрѣд-

¹⁾ Op. Cit. т. 1. ч. 2. стр. 836.

ничи между пазара на производственитѣ сръдства и произведенията и използва различията между съответнитѣ цени. Дали съществени-тѣ печалби сѣ придобивѣт или служат за покриване на нуждитѣ — този въпросъ не се намира въ прѣка връзка съ положението на предприемача. Ето защо, противопоставката, която Зомбартъ прави между придобивния принципъ и този, при който благата служат само за покриване на нуждитѣ, е неудачна дотолкова, доколкото служи за основно начало за обосноваване на предприемаческата дейность. Ние можемъ да си представимъ единъ стопански субектъ, чиято дейность не се намира въ нѣкакво съотношение съ получаваната заплата или възнаграждение.

Ако се абстрахираме отъ направенитѣ критики на Зомбартовото учение за предприемача, то се явява и по други съображения непригодно за поставената на настоящето изследване цель. Дефиницията на Зомбартъ очертава, безспорно, предприемачеството въ свѣтлината на една единствена стопанска система, а нашата цель е да създадемъ една дефиниция, която ни позволява да обяснимъ предприемаческата дейность въ всѣка една стопанска система.

Отъ друга страна, терминътъ капиталистическа стопанска система, наложенъ отъ Марксъ на стопанската наука, ни се вижда несполучливъ.¹⁾ Чрезъ него на първо мѣсто се характеризиратъ юридически отношения, (вж. дефиницията на Зомбартъ) които образуватъ скелета на една стопанска система. Последнитѣ, обаче, далечъ не изчерпватъ съдържанието на тази система, която можемъ по-правилно да наречемъ либерална или индивидуалистична.

5) Предприемачътъ споредъ нѣкои социалистически автори

Въ трудоветѣ на економиститѣ-социалисти, въпросътъ за предприемаческата дейность е поставенъ изобщо на политическа основа. Това е дало основание да се твърди, че предприемаческата дейность нѣма мѣсто въ доктрината на социализма. Съ тѣзи схващания, обаче, не можемъ да се съгласимъ. Преди всичко не могатъ да се подведатъ подъ еднакъвъ знаменателъ всички социалистически автори. Наистина, Марксъ не отдѣля никакво мѣсто за предприемаческата дейность. Той не съзнава или не иска да съзнае ролята на предприемача въ стопанския животъ. Това се дължи, до известна степенъ, на обстоятелството, че Марксъ се задоволява само съ една критика на капиталистическия строй, безъ да дава рецепти за стопанския редъ на бъдещето²⁾. Отъ друга страна, Марксъ, използвайки по единъ блѣстящъ начинъ изводитѣ на класическата трудова теория на ценността, възстава противъ господството на капитала и капиталиститѣ, които експлоатиратъ пролетарията. Поради това той оспорва всички заслуги на предприемача при организиране на производството. Марксъ е убеденъ, че чрезъ премахването на частната собственость ще се трансформира економическата мощъ на отдѣлната личность въ такава на обществото.

Схващанията на Марксъ, обаче, биватъ силно критикувани въ сръдитѣ на самитѣ економисти-социалисти. Комунизмътъ, като край-

1) R. Passow — „Kapitalismus“ 1918.

2) K. Marx — Das Kapital. Bd. I. S. XIV. 1872.

на форма на социалистическата економика не се задълбочава въ стопанската сжщност на явленията, а изтъква на преденъ планъ политически отношения. Критиката на Хайманъ е едно указание за вѣчния комплексъ отъ стопански проблеми, пренебрегнати отъ Марксъ, който се налага на всѣки политически строй. Хайманъ нарича нѣкои схващания на Марксъ наивни представи за стопанския животъ.¹⁾

Като изключимъ Марксъ, обаче, много социалистически автори иматъ ясна представа за предприемаческата функция и ролята, която тя играе въ всѣка стопанска система. Тѣ идватъ до убеждението, че проблемитѣ на социализма не се състоятъ само въ премахване на частната собственостъ, а въ необходимостта отъ единъ социаленъ водически принципъ въ стопанството, чрезъ който да бждатъ достигнати социалнитѣ идеали.²⁾

Между социалистическитѣ автори заема особено мѣсто Сенъ-Симонъ, който се отличава съ своето извънредно благосклонно отношение къмъ дейността на предприемача. Това становище можемъ да си обяснимъ съ нѣколко причини. Сенъ-Симонъ произхожда отъ старъ аристократически родъ и е убеденъ привърженикъ на монархията и на научното разглеждане на стопанскитѣ въпроси. Отъ друга страна, той се намира подъ влияние на Сей, който, както видѣхме, очертава за пръвъ пътъ ролята на предприемача въ стопанския животъ. На последно мѣсто къмъ края на 18 вѣкъ и началото на 19 вѣкъ въ Франция, епохата въ която живѣе този економистъ, се забелязва единъ подеъмъ и развитие на индустриалното производство, което повдига народното благосъстояние на Франция. Ето защо, въ лицето на предприемача Сенъ-Симонъ вижда единъ необходимъ факторъ въ стопанския животъ.³⁾

Привърженицитѣ на онзи социализмъ, у който централизацията на производството не е желана, а споредъ които социалистическата идея трѣбва да бжде осжществена чрезъ свободно сдружаване на производители и консуматори, не се отличаватъ съ особено ясни схващания по въпроса за предприемаческата дейность. Между тѣзи економисти можемъ да изброимъ Луй Бланъ, Шарлъ Фурие и др.

Много по-голѣмъ интересъ за поставения тукъ въпросъ представляватъ трудоветѣ на Родбертусъ — най-яркиятъ представителъ на държавния социализмъ и тѣзи на нѣкои умѣрени социалисти, които включватъ проблемитѣ за пазара и ценообразуването въ системата на социализма като Хайманъ, Тилихъ и др.

Учението на Родбертусъ се ползува напоследъкъ съ голѣмо влияние въ нѣкои страни. Националъ-социализмътъ вижда въ неговото лице единъ отъ най-виднитѣ си теоретици. Трудоветѣ на Родбертусъ биватъ грижливо издавани и коментирани въ Германия. Ето защо, становището, което Родбертусъ взема по въпроса за предприемаческата дейность, представлява голѣмъ интересъ за насъ.

Учението на този нѣмски економистъ е самотитно, даже национално. То има своитѣ корени въ особения стопански животъ на Пруссия въ началото на 19 вѣкъ и онази философия на нѣмския романти-

1) E. Heilmann — Mehrwert und Gemeinwirtschaft 1922.

2) I. Gerhardt — Unternehmertum und Wirtschaftsführung 1930.

3) I. Feig — Unternehmertum und Sozialismus 1922.

зъмъ, която въздига държавата въ върховна организация и символъ на народа. Родбертусъ иска волята на народността общность да бжде провеждана чрезъ държавата.¹⁾ Последната трѣбва, споредъ него, да бжде собственикъ на капитала и земята. Съ това можемъ да си обяснимъ обстоятелството, че Родбертусъ не се отнася благосклонно къмъ предприемаческата дейность, но, за разлика отъ много економисти, той различава ясно предприемача отъ капиталиста. Предприемачътъ сключва, споредъ него, единъ контрактъ съ работниците и съ притежателитъ на земя и капиталъ, като имъ заплаща една опредѣлена отъ него цена. Родбертусъ счита, че предприемачътъ, земевладѣлецътъ и капиталистътъ сж необходими органи въ народното стопанство, но трѣбва да работятъ въ бждеще за благо на общността. Подъ влияние на една философия, която отхвърля индивидуализма, Родбертусъ делегира всички права на колектива, като приравнява предприемача съ обикновенъ чиновникъ на държавата.

Между социалистическитъ автори можемъ да посочимъ и такива, които не се поддаватъ на философски и политически влияния, а се стремятъ предимно да си изяснятъ економическитъ проблеми на социализма. Между тѣзи автори е, както забелязахме вече, и Хайманъ.²⁾ Той оспорва възможността за централистично социалистическо стопанско устройство, защото последното не дава никакво разрешение на проблемитъ за пазара и ценообразуването. Споредъ Хайманъ пазарътъ е единствената възможность за стопанска рационализация и калкулация. Пазарътъ функционира капиталистически, когато е предоставенъ самъ на себе си. Социализмътъ, обаче, може да премахне надмощието на отдѣлния капиталистъ, като отдѣли техническитъ отъ социалнитъ страни на пазарния механизъмъ и натовари съ съответната отговорность участващитъ страни. Срѣдствата за социализацията Хайманъ вижда въ премахването на частната собственость върху производственитъ фактори. За разлика отъ системитъ на централистичния социализъмъ, въ които конкуренцията е премахната, Хайманъ иска запазването на една конкуренция, чието произвеждане да става по особенъ начинъ. Търсенето и предлагането на капитала става отъ много държавни служби, които се намиратъ въ ограничена конкуренция помежду си. По този начинъ се запазватъ всички функции на пазарното стопанство, безъ да е нужна частната собственость на капитала.

Пътътъ по който Хайманъ смѣта, че може да се осъществи една подобна социализация, е очертанъ въ единъ другъ неговъ трудъ.¹⁾ Тукъ Хайманъ изтъква социалната политика като срѣдство за постепенна социализация.

Въпросътъ, който Хайманъ поставя, е крайно интересенъ. Дейността на предприема, обсегътъ на неговото участие въ стопанския животъ, зависятъ въ много голѣма степенъ отъ свободата, която му осигурява правния редъ и възможността да разполага съ производственитъ срѣдства. Ако социалната политика стѣсни до минимумъ тази свобода на разпореждане, какво би станало съ предприемаческа-

¹⁾ K. Rodbertus — *Das Kapital* 1884, стр. 188.

²⁾ E. Hellmann — *Sozialisierung* (Цит. по Gerhardt).

³⁾ E. Hellmann — *Soziale Theorie des Kapitalismus* — 1929, стр. 211.

та функция? Ще изгуби ли тя своето значение? Ето централния въпрос, който спръ нашето внимание.

Споредъ Хайманъ, както социалната политика, така и социализмътъ сж една реакция срещу капиталистическия строй. Тѣ подготвятъ господството на социалната идея. Какво е обаче влиянието, което тѣзи политически идеи указватъ върху основнитѣ стопански феномени въ стопанския животъ? Какви сж стопанскитѣ последици, съ които провеждането на тази идея е свързано?

Опитътъ на Хайманъ да постави на стопанска основа проблемитѣ на социализма е много цененъ, но той поставя само проблемитѣ, безъ да ни даде едно окончателно разрешение. Автоматическитѣ отношения на „капиталистическото“ размѣнно стопанство не могатъ да бждатъ замѣнени съ предлагания отъ него държавенъ монополъ на търсенето и предлагането на капитала. Преди всичко не е уяснена функцията на предприемачитѣ, които работятъ съ държавенъ капиталъ и за смѣтка на държавата. Кой е стимултъ за стопанска дейностъ на предприемача? Отъ друга страна за да може предприемачътъ да ръководи предприятието, необходимо е той да има известна самостоятелностъ при разполагането съ имуществото и капитала на това предприятие. При тѣснитѣ рамки, обаче, които държавата налага на дейността на своитѣ чиновници, мжчно могатъ да бждатъ запазени характернитѣ особености на предприемаческата функция.

Отговорътъ на всички тѣзи въпроси ще зависи отъ възприемането на една или друга дефиниция на предприемаческата дейностъ.

б) Опитъ за една дефиниция на предприемаческата дейностъ

Изложенитѣ схващания за естеството на предприемаческата дейностъ сж едно указание за насоката, въ която трѣбва да търсимъ бележитѣ за дефиницията на тази дейностъ. Преди всичко, за да ни послужи за поставената тукъ задача, тя трѣбва да бжде извънредно прецизно и изчерпателно изработена. Ние можемъ да постигнемъ това по два различни начина. Отъ една страна можемъ да насочимъ нашитѣ усилия къмъ изработване една формална дефиниция на предприемача, т. е. съ чисто формални критерии и отграничавания да постигнемъ едно логически правилно опредѣление, безъ да влизаме въ разборъ на материалното съдържание на отдѣлнитѣ негови белези. Отъ друга страна, можемъ да спремъ нашето внимание върху една дефиниция, изработена чрезъ материални критерии. Примѣри за формални и материални дефиниции, много системно изложени, срѣщаме у Заурманъ.¹⁾ Едностранчивиятъ методъ, обаче, не може да ни послужи за достигане на поставената целъ. Необходимо е да се съблюдаватъ както формални, така и материални критерии при изработването на търсената дефиниция. Това се налага отъ неразривната връзка между предприятието и предприемача. Може да се приеме на пръвъ погледъ, че е достатъчна една формална дефиниция на предприемача, защото съдържанието на това понятие се получава едва като го съпоставимъ съ понятието предприятие. Съ други думи, съдържанието

¹⁾ H. Sauermann — Die Gestalt des Unternehmers 1937. Стр. 167.

на понятието предприемачъ се изчерпва само съ едно отношение (юридическо) към стопанското предприятие. Ние мислимъ, обаче, че качеството предприемачъ се добива чрезъ една специална стопанска дейностъ, неразривно свързана съ дейността на предприятието. Доколкото единъ стопански субектъ може да отнесе дейността си къмъ предприятието, дотолкова той може да бжде нареченъ предприемачъ. Ето защо предпоставка за дефиницията на предприемача е дефиницията на предприятието. Поради това много опити за характеристика на дейността на предприемача, безъ да се засегне същността на предприятието, сж несполучливи. Не само терминологически тѣзи понятия се намиратъ въ известна зависимостъ, но и логически не можемъ да си представимъ предприемаческа дейностъ безъ предприятие.

Що е, обаче, предприятие? За да се изработи една точна дефиниция трѣбва да се познаватъ не само явленията, но сжщо така понятията и терминитѣ, съ които си служимъ. Въ настоящия случай предприятието е изходно начало за дефиницията на предприемача, поради което ще трѣбва да се спремъ по-подробно на това понятие.

Първата предпоставка за предприятието е размѣнното стопанство. То може да се оформи и съществува само въ пазарното стопанство, т. е. тамъ, кждето съществува сборъ отъ отдѣлни стопанства, свързани едно съ друго чрезъ размѣна. Тази размѣна трѣбва да бжде, обаче, посрѣдствена—чрезъ парични знаци, а не непосредствена—натурална. Необходимо е да се намираме въ парично размѣнно стопанство, защото целта на стопанското предприятие е да реализира една разлика въ цени. То се различава по това отъ другитѣ стопански форми, че въ неговата основа лежатъ два размѣнни акта. Въ домакинството напр. целта е да се размѣнятъ пари срещу блага или блага срещу пари, докато целта въ предприятието е да се получи единъ париченъ добивъ напр. чрезъ комбинациитѣ пари-стока-пари за търговското предприятие, пари-пр. срѣдства и стоки-пари, за индустриалното и т. н. Наистина, може да се възрази, че и въ другитѣ стопански форми се явяватъ такива комбинации. Въ тѣхъ, обаче, паричниятъ добивъ се реализира съ огледъ на нѣкои конкретни нужди или покупки. Основенъ елементъ на така очертаната същностъ на предприятието се явява капитала, опредѣленъ като една сума пари за придобивъ. За да може да осъществи една разлика между цени на производствени срѣдства и готови стоки, или такава между придобити и прехвърлени стоки, предприятието трѣбва да разполага съ капиталъ, покупна сила, съ която да се снабди съ производствени срѣдства или съ стоки за изнасянето имъ на пазара въ преработенъ или не видъ.

Много економисти не считатъ капитала като необходимъ за предприятието елементъ. Между тѣхъ е напр. Пасоу¹⁾, който поддържа, че сж възможни придобивни стопанства безъ капиталъ. Предприемаческото стопанство, обаче, е едно особено придобивно стопанство, което е неразривно свързано съ капитала.

Голѣмината на заетия капиталъ е безъ значение. Ето защо не можемъ да се съгласимъ съ Поле²⁾, споредъ който предприятието е

¹⁾ R. Passow — Betrieb, Unternehmung, Konzern — 1925. Стр. 48.

²⁾ L. Pohle — Der Unternehmerstand — 1907. Стр. 7.

плодъ на особеното съчетание на придобивния принцип съ голѣми заведения. Този авторъ има предвидъ единъ специаленъ видъ предприятия, именно — индустриалнитѣ предприятия.

Следъ горнитѣ пояснителни бележки, можемъ да дадемъ следната дефиниция на предприятието: Предприятието е една самостоятелна стопанска единица, която, съ помощта на капиталъ, придобива стоки или произвежда такива съ цель чрезъ изнасянето имъ на пазара да реализира известна печелба. Чрезъ тази дефиниция се подчертава естеството на стопанската дейность на предприятието. Тази дейность е насочена къмъ една крайна цель — реализиране на печалба. Последната не представлява нищо друго, освенъ една положителна разлика между цени. Въ основата на предприятието лежи принципа — да се купи по-евтино и продаде по-скъпо (Зомбартъ).

Нека сега се опитаме да очертаемъ функцията на предприемача въ предприятието, за да достигнемъ до една дефиниция на предприемаческата дейность. Това е най-трудниятъ проблемъ. Цвидинекъ-Зюденхорстъ предлага да не се използва понятието предприемачъ за означаване на една конкретна стопанска дейность, а да се употребява за характеризиране носителитѣ на динамиката въ стопанския животъ — по подобие на Шумпетеръ и Амонъ.¹⁾

Най-разпространено е онова схващане, споредъ което предприемачътъ е собственикъ на предприятието, който може да разполага неограничено съ него. Тази дефиниция, обаче, ни се вижда неприемлива, поради редица съображения. На първо мѣсто тя е чисто формална. Връзката между предприемача и предприятието е юридическа. Тя изразява едно правно положение, но не и една фактическа дейность. Тя изразява само положението на единъ стопански субектъ, но не и неговата стопанска дейность. Ние не можемъ да сравнимъ едно пасивно положение съ една активна волева дейность. Наистина, собственикътъ на едно предприятие е най-заинтересованиятъ отъ изхода на сдѣлките на предприятието. Той, обаче, въ рѣдки случаи взема участие въ творческата дейность на предприятието. Собственикътъ на предприятието, а най-вече акционерътъ въ едно акционерно дружество, често не се различава отъ обикновения капиталистъ. Друго едно съображение противъ гореизложеното схващане произтича отъ постоянната тенденция къмъ ограничаване на собствеността. Естествено, че правото на собственостъ е право на пълно разпореждане, до колкото не се ограничава отъ закона (чл. 29 з. и. с. с.). Рамкитѣ на това право се стѣсняватъ напоследъкъ и мѣчно може да се приеме възможността за суверенно господство надъ предприятието. Изтъква се, че съществува разлика между юридическото и социологическо понятие за собственостъ.²⁾ Съ това не може да се съгласимъ, защото дейността на предприятието респ. тази на предприемача представлява сборъ отъ сдѣлки, за които е мѣрдавно юридическото понятие за собственостъ. Ако искаме най-после да защитимъ изложеното схващане за предприемаческата дейность, трѣбва да приемемъ една фикция. Последната се явява при разглеждане на държавнитѣ предприятия.

¹⁾ O. v. Zwiédineck — Südenhorst — Allgemeine Volkswirtschaftslehre 1932.

²⁾ L. v. Mieses — Die Gemeinwirtschaft 2. Aufl. 1932.

Тукъ, безспорно, отдѣлниятъ стопански субектъ, макаръ и въ качеството на държавенъ чиновникъ, директоръ и т. н., развива една творческа стопанска дейность, при която чрезъ една комбинация на производствени сръдства, получава известна печалба за предприятието, изразена въ разлика между цени. Въ рамките, опредѣлени отъ закона, държавниятъ чиновникъ сѣщо така може да осъществи една дейность, която по нищо не се различава отъ предприемачеството. Нѣма значение обстоятелството, че тя е за чужда смѣтка. При несполука стопанстващиятъ субектъ ще бжде отговоренъ за резултата и ще носи съответнитѣ последици. Наистина, последицитѣ при несполука на предприемача, който работи за своя смѣтка сѣ различни. Тази разлика, обаче, не указва никакво влияние върху сѣщността на предприемаческата дейность. Нейниятъ обсегъ и начинъ на проявление въ двата случая сѣ различни, но въ основата тя си остава единъ волевъ актъ за реализиране на разлика между цени. Не е логично, въ такива случаи, да твърдимъ, че държавата е предприемачъ и ней се дължатъ всички успѣхи на държавнитѣ предприятия. Това значи да прибѣгнемъ до помощта на една фикция.

Поради изложенитѣ съображения ние не можемъ да възприемемъ онѣзи дефиниции, които използватъ юридически елементи за да ни очертаятъ образа и дейността на предприемача. Всички тѣзи дефиниции отъ друга страна свързватъ предприемаческата дейность съ една единствена стопанска система. Последната осигурява правото на стопанскитѣ субекти да използватъ за придобивни цели производствени сръдства и имъ дава възможность да получаватъ произведенията на тази дейность.

Ние влагаме, обаче, много по-различно съдържание въ понятието за предприемаческата дейность. Споредъ насъ тя е една категория стопанска дейность, необходима за всички разновидности на размѣнното парично стопанство. Както предприятието е основна форма на размѣнното стопанство, така и предприемачътъ се сръща винаги тамъ, където има предприятие. Достатъчно е единъ стопански субектъ да направлява стопанската дейность на предприятието къмъ реализиране на известна печалба — разлика въ цени, за да му припишемъ предприемаческа дейность. Можемъ да дефинираме: предприемачъ е онзи стопански субектъ, който направлява дейността на едно предприятие къмъ реализиране на печалба. Поставя се, обаче, веднага въпросътъ: каква е разликата между предприемаческата дейность и рѣководно-административната работа въ предприятието? Предприемаческата дейность се различава отъ обикновената рѣководна дейность по особеното съдържание на волевия актъ. Последниятъ е насоченъ къмъ създаването на едно съчетание на производствени сръдства за достигане на опредѣлена цель. Този актъ се различава отъ обикновената комбинация на производствени сръдства, защото служи на една опредѣлена цель — цельта на предприятието — създаване на единъ париченъ придобивъ. За дейността на предприемача нѣма значение, дали този париченъ придобивъ ще принадлежи на предприемача или другиму. Предприемаческата печалба може и да не се получава отъ предприемача.

Предприемачътъ обикновено изпълнява много функции въ предприятието, поради което предприемаческата дейность рѣдко се явява въ нейния чистъ видъ.

Изложеното схващане за предприемаческата дейность се значително различава отъ господстващитъ. То има нѣкои слаби страни. Трѣбва пакъ да подчертаемъ, обаче, че въ економическата литература има голѣмъ споръ относно съдържанието на това понятие.

7) Предприемаческата дейность и стопанската система

Следъ като изложихме нашето схващане за предприемаческата дейность, нека да разгледаме отношението между това понятие и стопанскитъ системи. Подъ стопанска система се разбира обикновено конкретното устройство на едно народно стопанство. Съ този терминъ се означаватъ, обаче, и основнитъ принципи, които лежатъ въ основата на конкретнитъ народни стопанства. Въ този смисълъ Зомбартъ различава затворено, занаятчийско и капиталистическо стопанство. Ние сжщо така ще използваме второто значение на понятието стопанска система. Въ зависимостъ отъ това, дали едно стопанство е изградено върху индивидуалистичния или колективистичния или върху една комбинация отъ двата принципа ще различаваме: либерално-индивидуалистическо, колективистическо и планово стопанство.¹⁾ Въ сжщностъ, ние можемъ да си представимъ всѣко народно стопанство между двата полюса на индивидуалистичния и колективистичния принципи, защото въ една конкретна стопанска система биватъ съблюдавани както индивидуалистичния, така и колективистичния принципи. Както казахме вече, ние нѣма да се занимаваме съ конкретнитъ стопански системи, а ще разгледаме основнитъ абстрактни типове.

Съгласно съ първоначалната постановка на въпроса, ще се ограничимъ съ изясняване естеството и значението на предприемаческата дейность въ тѣзи стопански системи. За по-голѣма прегледность ще различаваме следнитъ съставки въ всѣка система: а) режимъ на собственостъ; б) основни начала на производството; в) основни начала за разпредѣление на доходитъ и г) трудови условия¹⁾.

Въ изпълнение на нашата задача ние ще проследимъ функциитъ на предприемача — неговитъ правни и фактически възможности, съобразно начертанитъ рамки отъ изложенитъ съставки на стопанскитъ системи.

А) Либерално-индивидуалистична стопанска система.

Тази стопанска система е неразривно свързана съ появата и развоя на предприемачеството. Много економисти считатъ, че за предприемаческа дейность може да се говори само въ либералната система. Нейната структура предоставя голѣми възможности за творческа не-

¹⁾ W. Weddigen — Die Wirtschaftsverfassung zwischen Individualismus und kollektivismus. — In Festgabe für Werner Sombart 1933.

²⁾ Вж. А. Spiethoff. — Die Allgemeine Volkswirtschaftslehre als geschichtliche Theorie — in Festgabe für Werner Sombart 1933.

зависима работа на стопанския субект. Свободата въ стопанския животъ предлага неизчерпаеми източници за предприемаческа печалба. Всѣки, несмуцаванъ отъ никого, се отдава на придобивна стопанска дейность. Държавата полага всички грижи, за да осигури свободата на отдѣлния индивидъ. Нейната намѣса въ стопанството бива сведена до минимумъ. Този стопански духъ намира приложение въ всички съставки на либералната система.

Първата съставка на либералната система е правния режимъ на собственостъ. Той се характеризира съ частната собственостъ. Отдѣлната личностъ може да разполага неограничено съ имуществата си. Този режимъ е единъ отъ най-мощнитѣ стимули за предприемаческа дейность. Той дава възможность на стопанския субектъ да комбинира по най-разнообразенъ начинъ производственитѣ фактори, да носи смѣло риска на предприятието и да получава произведенията на своя трудъ. Споренъ е въпросътъ, дали стремежътъ за придобивъ не се явява изключително подъ влиянието на представата за собственостъ на придобитото.

Втората съставка на либералната система — основнитѣ начала на производството — е сжщо така насърчителна и крайно благоприятна за предприемаческата дейность. Производството въ либералната система е ориентирано къмъ нуждитѣ на пазара. Предприемачътъ има пълна свобода, както въ избора на пазара, така и въ този на производството. Въ зависимостъ отъ това той се явява господарь на пазара и производството. Той може да произвежда стоки въ най-различни качества и количества. Свободната конкуренция, обаче, заплашва печалбитѣ на предприемачитѣ и тѣ се групиратъ въ монополистични организации. Така се появяватъ ограниченията въ производството съ цель да се наложатъ високи цени на пазара. Производството за нуждитѣ на пазара е необходимо условие за предприемаческата дейность. Ето защо, въ либералната система сжществуватъ най-добритѣ условия за развитието на предприемачеството. Всѣко ограничение на пазара представлява спънка за предприемаческото производство.

Въ либералната система разпредѣлението на доходитѣ става възъ основа на ценообразуването. Всички доходи се състоятъ въ цени. Всички доходи сж изразени въ цени. Разпредѣлението става на пазара, защото всѣки стопански субектъ е едновременно купувачъ и предавачъ. Предлагатъ се и се търсятъ стоки, капиталъ, работна ржка и т. н. срещу известна парична сума. Тѣзи общи начала на разпредѣлението на доходитѣ сж много насърчителни за предприемача. Той може да преценява всичко въ една сума пари и да достигне до най-изгодната комбинация на производственитѣ сръдства. Свободното ценообразуване го улеснява сжщо така, като му дава възможность да оперира съ най-изгодни цени.

Въ разглежданата система трудътъ участвува въ стопанството възъ основа на свободни договорни отношения. Това дава възможность на предприемача да наема труда на работници за производствени цели, споредъ договорни условия. Така сжщо той може свободно да оценява труда на работника безъ да е длъженъ да се съобразява съ административни и законодателни разпоредби. По този начинъ се уве-

личаватъ изгледитѣ за печалба и рентабилностъ. Отъ друга страна всѣки може да стане предприемачъ.

Б) Планово стопанство.

Плановото стопанство ние различаваме отъ либералното по съвокупността отъ ограничения и нормировки, наложени отъ държавата на частнитѣ стопани, чрезъ които се преследва известна планомерностъ въ живота на едно народно стопанство. Какви ще бждатъ ограниченията и целта на плановото стопанство? На тѣзи въпроси не можемъ да отговоримъ по единъ опредѣленъ начинъ. Тукъ терминитѣ планово стопанство и планова стопанска политика сж равнозначущи. Всичко зависи отъ задачитѣ и целта, поставени на конкретното народно стопанство. Въ най-общи черти, обаче, можемъ да характеризираме промѣнитѣ, които настѣпватъ въ стопанската система, вследствие усвояването на една планомерна стопанска политика.

На първо мѣсто плановото стопанство представлява едно хармонично съчетание на индивидуалистичния съ колективистичния принципи. Ръководството на много стопански институти и предприятия се повѣрва на колектива, представенъ чрезъ органитѣ на държавната администрация. Съ това се намалява стопанската свобода на индивида. Свободната конкуренция се превръща въ ограничена. Отношението между търсенето и предлагането се установява понѣкога отъ държавната властъ. Създаватъ се много норми, които спѣватъ инициативитѣ на стопанския субектъ.

Правниятъ режимъ на собствеността се характеризира съ частна собственостъ. Последната, обаче, бива ограничавана въ редица насоки. Държавата създава редица ограничения въ начинитѣ по които става разпоредбата съ производственитѣ фактори. Това обстоятелство стеснява значително обсега на предприемаческата дейностъ.

Началата за производство тукъ малко се различаватъ отъ тѣзи въ либералната система. Произвежда се за пазара. Монополното влияние, обаче, на производителя е отстранено. Държавата опредѣля често пазара на предприятието, както и размѣритѣ на производството.

Голѣмо влияние върху предприемаческата дейностъ указва начина за разпредѣлението на доходитѣ. Свободното ценообразуване се измѣства отъ регулираното такова. Засѣга се ядката на предприемаческата дейностъ — свободната манипулация съ ценитѣ. Опредѣлятъ се максимални и минимални цени. Поради това се намалява конкуренцията между производителитѣ. Държавата имъ осигурява твърди цени. Условието за спекулация се намаляватъ до минимумъ.

Трудовитѣ условия се различаватъ малко отъ тѣзи на либералната система. Все пакъ съществуватъ редица мѣрки за защита на работничеството.

В) Колективистична стопанска система.

Пълно прилагане на колективистичния принципъ съ премахване на частната собственостъ върху производственитѣ сръдства и произведения сръщае само въ комунистическото общество. Понеже тази крайна форма на колективистичната система не е осъществена никжде, то ще разгледаме онзи типъ на колективистична стопанска система, въ

който намиратъ приложение и нѣкои индивидуалистични принципи. Имаме онази колективистична система предвидъ, която намѣри своето конкретно осъществяване напр. въ СССР.

Все пакъ, социалистическата система днесъ не представлява едно единно цѣло и нейнитѣ теоретици застъпватъ най-различни форми на социализация въ зависимостъ отъ съответното ръководство, степенъ на колективизация и т. н.

Въ най-общи черти можемъ да опредѣлимъ социализма, като стопанска система, въ която съществува обща собственостъ на производственитѣ сръдства и едно единно стопанско ръководство. Въвеждането на тази система предизвиква коренни промѣни въ стопанския животъ. Все пакъ много отъ основнитѣ економически закони продължаватъ да действуватъ, като стопански съображения, а не чисто политически, направляватъ народното стопанство. Това се вижда най-добре отъ последната конституция на СССР¹⁾.

Най-голѣми промѣни възникватъ въ стопанството, поради възприетия режимъ на собственостъ. Частната собственостъ върху производственитѣ сръдства бива премахната. Запазена е, обаче, частната собственостъ върху произведения, заплати и т. н. Частни предприятия не съществуватъ, защото не могатъ да се снабдяватъ съ съответнитѣ производствени сръдства. Индустриалнитѣ, земеделски и др. предприятия сѣ държавни. Подчинени сѣ на централната властъ. Тѣ се ползуватъ съ известна автономия. Ръководниятъ персоналъ и тукъ може да развие известна инициатива съ цель напр. да реализира една парична сума за развитието на предприятието. Споредъ нашата дефиниция, въпрѣки ограниченитѣ възможности за творческа стопанска дейностъ, насочена къмъ печалба, които ни даватъ държавнитѣ предприятия, и тукъ можемъ да окриемъ предприемаческа дейностъ.

Основнитѣ начала на производството сѣ най-различни въ колективистичнитѣ системи. Изобщо, може да се каже, че се преследва едно равновесие между търсенето и предлагането. Изнасятъ се стоки на пазара, ако такъвъ съществува, въ ограничено количество. Производството се извършва по опредѣленъ планъ. Съ огледъ на това дейността на предприемача е много ограничена. Последниятъ, обаче, има пълна самостоятелностъ въ производствения процесъ и вътрешнитѣ отношения на предприятието.

Разпредѣлението на дохода става по начинъ различенъ отъ този на либералната система. Въ същностъ тукъ се явяватъ най-голѣмитѣ трудности за колективистичната система. Не може да се намѣри единъ еднороденъ критерий, който да се приложи при възнаграждението на участващитѣ субекти въ изработването на социалния продуктъ. Заслугата, трудътъ и т. н. сѣ общи понятия съ най-различно конкретно съдържание. Все пакъ, колективистичната система се вижда принудена да прибѣгне до известни степенувания при оценката на участието на стопанскитѣ субекти въ производството. Ето защо, не е изключена възможността за възнаграждение на предприемаческата дейностъ.

¹⁾ R. Mossé — l'économie collectiviste 1939.

Относно трудовитѣ условия, възможни сѣ най-различни нюанси въ колективистичнитѣ системи. Тукъ не могатъ да се направятъ никакви обобщения.

8. Заключение

Въ настоящето изложение, поради ограниченото мѣсто съ което разполагаме, не е възможно да се разгледа изчерпателно въпроса за предприемаческата дейность. Още по-малко можемъ да освѣтимъ тукъ сложния комплексъ отъ проблеми, които се поставятъ около предприемаческата функция въ различнитѣ стопански системи.

Тази статия представлява, отъ една страна, само единъ опитъ за изясняване на най-общитѣ отношения между предприемаческата дейность и учението за стопанскитѣ системи. Отъ друга страна ние искаме да посочимъ голѣмата нужда отъ изработването на едно окончателно установено, общезаважщо за всички стопански системи, понятие за предприемаческата дейность.

Отъ разрешаването на този въпросъ зависятъ всички економически и социални учения за разпредѣлението на доходитѣ.

ЖЕЛѢЗНИЦИ И АВТОМОБИЛИ ВЪ БЪЛГАРИЯ

отъ

ЗДР. М. ВЪНДЕВЪ

I.

Когато става дума за желѣзници и автомобили въ България, на преденъ планъ изпъква въпросътъ за конкуренцията между тия два вида съобщения. Причината е, че това сѣ двата вида най-популярни и сѣ най-голѣмо значение превозни сръдства у насъ, и че докато желѣзницитѣ сѣ държавно предприятие, автомобилното съобщение е резултатъ на частната инициатива.

Б. д. ж. представляватъ най-крупното държавно предприятие, което е ангажирали огромни капитали и голѣмо количество хора. Желѣзопѣтното дѣло въ България се характеризира съ своя бавенъ, продължителенъ и равномеренъ развой, който е започналъ още преди освобождението. Въ противовесъ на това, автомобилното съобщение датира отъ много по-ново време. Преди голѣмата война ние почти нѣмахме автомобилни съобщения. Следъ войната, обаче, автомобилниятъ превозъ се разви много бързо, като за едно кѣсо време обърна върху себе си вниманието на много заинтересовани предприемачи, които вложиха доста капитали, макаръ и далечъ по-малки отъ тия, вложени въ Б. д. ж.

Тукъ ще разгледамъ предимствата и недостатѣцитѣ, добритѣ и лоши страни на желѣзници и автомобили, избощо и въ България, тѣхното съотношение и взаимообусловеностъ, за да стане ясно оправдани ли сѣ твърденията, че Б. д. желѣзници сѣ застрашени отъ автомобилната конкуренция.

Предимства на железниците.

1. Нашите ж. п. разписания сѣ нагодени и съобразени съ тия на другите държави. Посрѣдствомъ това Б. д. ж. сѣ свързани съ цѣлата свѣтовна ж. п. мрежа и представляватъ частъ отъ нея. По този начинъ ние имаме възможность да поддържаме лесно културни и стопански връзки съ чужбина. Чрезъ улеснения по този начинъ международенъ превозъ, лесно можемъ да се доберемъ до международните пазари и да заздравимъ нашата външна търговия, което е отъ безспорно значение за народното стопанство и за културното издигане на страната.

2. Желѣзницата представлява сигурно превозно срѣдство. Статистиката ни показва, че все още нещастията свързани съ автомобилните пътувания сѣ повече отъ тия по желѣзниците.

3. Поради своите технически особености, желѣзницата е по-удобно и по-комфортно превозно срѣдство. Съ своите предимства (спални вагони, раздѣлението на три класи, вагонъ-ресторанти и др.) желѣзниците гарантиратъ по-удобно пътуване, което се чувствува особено за по-голѣмитѣ разстояния. Това предимство на желѣзниците у насъ търпи една корекция, защото не рѣдко се практикуватъ претоварванията на пътническите вагони. Освенъ това, желѣзниците превъзхождатъ автомобилите относно масовия превозъ на хора и стоки, а сѣщо относно превоза на тежки и обемисти предмети, чието пренасяне съ автомобили е дори невъзможно. Така напримѣръ, срѣдната товарна способность на вагонъ у насъ е 16 тона, а на камионъ 2.23 т. (1937 г.). Съ максимална товаримостъ сѣ 35 тонните вагони, докато и най-голѣмитѣ камиони носятъ 5—6 т. Презъ 1937 г. напримѣръ, въ България е имало само 3 камиона съ товаримостъ надъ 5 тона.

4. Друго едно естествено предимство отъ финансовъ характеръ на Б. д. ж. е, че последните употребяватъ мѣстно гориво — каменни въглища, които не сѣ предметъ на вносъ и следователно не обременяватъ платежния ни балансъ. Това обстоятелство ни прави независими отъ чужбина, както въ мирно, така и въ военно време. Предметъ на вносъ сѣ, обаче, още локомотивите, нѣкои материали и вагонни части.

5. Народостопанското значение на желѣзниците е голѣмо. Противно на частната инициатива, която търси винаги само печалби, държавата често строи желѣзни пътища и тамъ, където знае, че не ще бѣдатъ рентабилни. Това тя прави като цели издигането въ културно или стопанско отношение на нѣкои части отъ своята територия. Чрезъ масовия превозъ на желѣзниците разстоянията преставатъ да играятъ сѣществена роля и така се спомага на процеса на изравняване цените. Индустриализацията сѣщо стои въ прѣка връзка съ желѣзничното дѣло, отъ което ще очаква благоприятствувани тарифи, пазари, привилегии и пр. Нека не забравяме, че България именно е страна съ индустрия, която е въ своето начало. Съ една речъ, днесъ, когато либерализмътъ прави заводъ къмъ насочваното стопанство, държавните желѣзници увеличаватъ възможностите на държавата за интервенция спрямо частното стопанство. Тѣ сѣ единъ инструментъ въ ръцете на държавата, чрезъ който последната провежда частъ отъ своята стопанска политика.

6. Финансовото значение на желѣзниците, изобщо, е голѣмо; у насъ, обаче, то не стои на завидна висота. Поради обстоятелството, че

експлоатационните разноси у насъ сж голѣми и че реализираниѣ печалби се използватъ за разширение и усъвършенствуване на службиѣ, Б. д. желѣзници, въ сравнение съ другитѣ държави, иматъ много слаба доходность. Тя е 3.5—3.7% отъ вложенитѣ капитали, т. е. пониска отъ уровена на лихвитѣ по тия капитали. По другъ начинъ из-

Години	Вложенъ капиталъ мил. зл. лева	Експл. коэф.	Излиш. въ мил. лева
1911	293	63	10
1924/25	377	64	320
1926/27	389	74	262
1928/29	399	68	374
1930/31	397	82	195
1932/33	438	89	162
1934	444	75	209
1936	459	87	141
1937	468	70	392
1938	472	73	387

разена доходността на Б. д. ж. виждаме отъ таблицата въ лѣво, кждето сж показани прихода и експлоатационнитѣ коефициенти по години. (Експлоатационенъ коефициентъ е стойността на 100 лв. приходъ, т. е. какво е изхарчено за получаването на всѣки 100 лв. Следователно, колкото експлоатационниятъ коефициентъ е по-малкъ, толкова рентабилността е по-голѣма). Чрезъ постоянно внасянитѣ усъвършенствувания, нека се надѣваме, че тази рентабилность въ бждеще ще се увеличи!

7. Значението на желѣзницитѣ се увеличава отъ обстоятелството, че държавата при постройката на ж. п. линии, има предвидъ и тѣхното стратегическо значение въ военно време. Съ това се обяснява строежа и съществуването на нѣкои нерентабилни части отъ ж. п. мрежа.

8. Нека добавимъ и обстоятелството, че Б. д. желѣзници осигуряватъ поминѣка на надъ 18.000 желѣзничари, а това число става много по-голѣмо, като се взематъ предвидъ тѣхнитѣ семейства, а сѣщо така и всички хора, които намиратъ препитание покрай строежа и функционирането на желѣзницитѣ.

Недостатѣци и слаби страни на желѣзницитѣ и на Б. д. желѣзници.

1. Първата слаба страна на желѣзницитѣ е, че тѣ представляватъ една доста голѣма инвестиция на капитали. Причината е, че желѣзопѣтното съобщение, съ своитѣ технически особености, е свързано съ постройка на по-сѣжли пѣтища, гари, тунели, мостове, съорѣжения и пр. Тази слаба страна на желѣзницитѣ, изобщо, важи още повече за страни съ планински характеръ, каквато е нашата.

2. Измѣнянето, и особено създаването на нови рейсове е свързано съ постройката на нови ж. п. линии и съорѣжения, и когато необходимостта и измѣнитѣ се обстоятелства го наложатъ, то става съ много голѣми разноси.

3. Въпрѣки образцовата редовность и постоянство въ желѣзницитѣ, превозътъ (пѣтнически и стокотъ) все пакъ често търпи колебания. Така напр., презъ зимния сезонъ трафикътъ се намалява почти наполовина. Когато превозътъ, а заедно съ него и прихода, намаляватъ, разносикитѣ си оставатъ сѣщитѣ. Така че, ако редовността е едно предимство на желѣзницитѣ, то неговата слаба страна е, че внася колебания въ рентабилността. У насъ това колебание при пѣтническия превозъ се отчасти смекчава, чрезъ практикуванитѣ претоварвания на

пътническите вагони. Съ това донѣкжде се компенсира загубата отъ честото движение на празни вагони, но по този начинъ често се засѣгатъ правата на пътниците. Всѣки вагонъ има точно опредѣлено число мѣста, и ако започне да се спазва това у насъ, както е въведено вече у нѣкои чужди ж. п. администрации, на първо време ще повлияе върху постоянството на рентабилността.

4. Въпрѣки многото усъвършенствувания, които се внесоха въ желѣзниците, по отношение на бързината последните отстъпватъ на автомобилите. Поради планинския характеръ на голѣма частъ отъ нашата територия и нѣкои технически недостатѣци, споредъ компетентните лица, нашите желѣзници не развиватъ достатъчно голѣма бързина. Така напр., споредъ специалистите, за скоростъ отъ 100 км. въ часъ, освенъ другото, е нужно линиите да иматъ максимални наклони до 10 на 1000, завои съ минимални радиуси 5—600 м., т. е. нѣщо, което е въ зависимостъ отъ естествените особености на територията, и нѣщо, което въ България е почти неприложимо.

5. Много отъ гарите и линиите, строени въ миналото, сѣ далечъ отъ селищата и така се увеличаватъ неудобствата и разноските при ж. п. превозъ. За избѣгване тия неудобства мнозина предпочитатъ автомобилния превозъ предъ ж. п. пътя.

6. Формалността при експедицията на стоки сѣ много повече, което обстоятелство намалява удобствата, а чрезъ нужния затова помноброенъ персоналъ се намалява и ж. п. рентабилностъ. Тѣзи формалности при автомобилите сѣ намалени до минимумъ, като по този начинъ ж. п. посрѣдничества ставатъ излишни.

III.

Автомобилното дѣло доби своя пълень развой едва следъ европейската война, когато автомобиля успѣ да се наложи като повсемѣстно превозно сръдство. У нѣкои страни сѣ създадени много добри условия за развитието на автомобилните съобщения чрезъ построените специални пътища — аутобани. Въ тѣзи страни сѣ направени голѣми постижения относно бързината, удобствата и рентабилността и затова тамъ може да се говори за автомобилна конкуренция въ много по-голѣмъ размѣръ, отколкото напр. у насъ.

Въ България, сѣщо следъ войната, автомобилното дѣло зарегистрира голѣмъ скокъ въ своето развитие. Така напр., само за две години (отъ края на 1936 до края на 1938) броятъ на пътническите и товарни автомобили се е увеличилъ съ 50%, като на пътническите автомобили се пада увеличение 29%, а на товарните — 139%, т. е. числото имъ се е увеличило почти два и половина пъти. Характерното тукъ е, че отношението между двата вида автомобили ежегодно се мѣни, като товарните иматъ тенденцията да се изравнятъ по количество, дори да надминатъ пътническите.

Пътищата, които се използватъ у насъ отъ автомобилите сѣ държавните и общински шосета. Тѣ възлизатъ въ края на 1938 г. на 19.106 км., а заедно съ трасираните и които сѣ въ постройка — около 31.500 км. Голѣма частъ отъ нашите шосета сѣ въ недостатъчно добро състояние, за да осигурятъ едно добро, бързо и рентабилно автомобилно съобщение. Тѣй напр. презъ 1938 г. шосетата се

разпределят така: въ добро състояние — 9.599 км., въ средно — 5.065, лошо — 4.441, а процентът на добрите шосета отъ 1934 — 1938 се движи отъ 43—50%.

Така, че като се вземе предвид състоянието на нашата шосейна мрежа, липсата на поощрение и третирането като лукс на автомобилът, ограниченията, които се направиха напоследък, тенденцията за повишаване автомобилните такси и др., може да се заключи, че българското автомобилно съобщение се развива при лоши условия.

Добри страни на автомобилът и предимствата имъ предъ железницитѣ

1. Първото предимство на автомобилното съобщение е, че то въ сравнение съ железницитѣ и въ сравнение съ доходността си, ангажира по-малко капитали. Освенъ това, влагането и използването на тѣзи капитали е дѣло на частната инициатива, и държавата е свободна отъ всѣкакъв рискъ и ангажиментъ, плащане лихви и погашения. Нейниятъ дългъ се изразява само въ регламентирането и контролирането на автомобилното движение. Така че, частната инициатива е създавала едно крупно дѣло, отъ което се ползува цѣлия български народъ.

2. Автомобилътъ развиватъ по-голяма бързина, като се сравнятъ средните скорости, които развиватъ дветѣ превозни средства. Тази разлика е още по-голяма, ако се сравнятъ рекордните постижения отъ одноно скоростта. На по-бързото пътуване между два пункта спомага и друго едно обстоятелство. Понеже при шосетата сѣ допустими много по-големи завои и наклони, отколкото при ж. п. линии, то разстоянието между два пункта е винаги по-кѣсо по шосето, отколкото по ж. п. линия. Тамъ, където има електрически железници, железопътната скоростъ е много голяма, но тамъ пъкъ има и аутобани, които засилватъ и автомобилната. У насъ поради лошото състояние на пътищата и силните завои и наклони, наложени отъ територията, автомобилътъ не могатъ да развиятъ голяма скоростъ, но все пакъ тя е по-голяма отъ тази на железницитѣ, които страдатъ отъ сѣщитѣ недостатѣци, плюсъ лошото имъ техническо съотношение въ сравнение съ автомобилътъ.

3. Трето много важно предимство, отнасящо се до междуградския и междуселския превозъ на стоки и други предмети е, че се пести по едно товарене и едно разтоварване, заедно съ разноситѣ по тѣхъ. Стоката, вмѣсто да отива отъ магазина до гарата, което е свързано съ разноски и следъ пътуването по влака, отъ другата гара до другия магазинъ или складъ, което сѣщо е придружено съ разноски, при автомобилния превозъ, натоварена отъ едно мѣсто, стоката пътува направо за мѣстопредназначението си, като по този начинъ се печели време, трудъ и разноски.

4. Шосейната мрежа въ България е 6 пъти по-гѣста отколкото ж. пътната, и следователно свързва много повече селища. Така автомобилътъ разнася своитѣ услуги на повече пунктове, прониква и въ най-затѣнитѣ краища на страната и играе ролята на културоносителъ въ по-голямъ размѣръ, отколкото железницата.

5. Автомобилното съобщение не изисква специални пътища и съорѣжения. То се задоволява съ обикновенитѣ и много по-евтини отъ

ж. п. линии шосета, които не се строят специално за автомобили, а и за други превозни средства. Необходима е само построяката на гаражи, приспособяване и откриване на работилници за поправки, агенции, бюра, които са много по-евтини от ж. п. гари и съоръжения и с които се ангажира също частната инициатива.

6. Във интереса на държавата е да има във нейната територия колкото е възможно повече частни автомобили, които тя ще използва във военно време. Когато всеки трябва да жертвува и най-скъпото, за да се запази цялостта и независимостта на държавата, тогава и частните автомобили, редом с военните и държавните, по силата на необходимостта, ще изиграят своята важна роля.

7. Автомобилното съобщение е много еластично по отношение измънците се нужди. Измъняне на рейсове, закриване на стари, откриване на нови, въ зависимости от измънците се нужди, става много лесно и без всякакви разходи. Към това трябва да се прибави още едно обстоятелство. Поради техническото предимство на автомобилите, че те могат да се срещат, стигат и разминават по едно и също шосе, и поради липсата на необходимост от централизация във движението, разписанията могат да се нагаждат лесно и бързо според нуждите на публиката. Това техническо предимство прави излишни чаканията, за които се губи много време при железниците, когато трябва да се разминат два влака, — нещо, което може да става само на определени места.

8. Друго едно положение, което прави автомобилните предприятия рентабилни и с колеблива рентабилност е, че те не всекога имат редовни и задължителни рейсове и когато нямат що да превозват, автомобилите стоят без да се амортизират и без да правят излишни разходи, както това е при железниците. Това предимство, обаче, напоследък е отчасти намалено по две причини: първо, претоварванията са ограничени (технически и от властта) с което би могло да се компенсира недостатъчното товарене, и второ, въвеждането на задължителните рейсове при пътническите автомобили.

9. Подготовката на автомобилния персонал става по-бързо и лесно в сравнение с ж. п. пътния. Това се обяснява с по-простата техническа и административна манипулация при автомобилите.

10. Автомобилните съобщения дават препитание на около 5000 души и техните семейства (1938 г.).

Недостатъци и лоши страни на автомобилите.

Автомобилните съобщения са по-несигурни относно риска на пътниците и стоките, в сравнение с железниците. У нас към това трябва да се прибави и психиката на недовърие сред масите, тъй като автомобилът се разпространи по-късно от железницата.

2. Тук липсват удобствата и комфорта на железничното пътуване. Все пак е осигурено едно минимално удобство, понеже претоварванията се преследват от властта.

3. Друг аргумент, с който се атакува българското автомобилно съобщение е, че то употребява вносно гориво-бензин, а и самите автомобили са предмет на внос и по този начин се обременява търговския ни и платежен баланс. Относно вноса на бензин,

България реализира единъ редовенъ приходъ, ежегодно, за чийто размѣръ можемъ да сѣдимъ отъ по-долната табличка за неговия вносъ по години.

Ясно е, че въ продажната цена на бензина вътре въ страната, по-голѣмата частъ е митото и акциза, платени на държавата отъ консума-

Години	Килограми	лева	Срѣдно за 1 кгр. лв.
1935 . .	4 985.072	11.390.313	2.28
1936 . .	4.762.788	11.975.296	2.51
1937 . .	10.470.646	24.016.492	2.29
1938 . .	11.389 676	28.765.372	2.53
1939 . .	24.368 616	93.198.421	3.82

торитѣ. Така напр., само отъ акцизъ държавата е получила презъ 1937 година около 30 милиона лева, презъ 1938 година — 39 милиона лева, презъ 1939 година — 52 милиона лева. Тя, следователно, прави нужното ограничение на вноса на бензинъ.

Освенъ това нека се има предвидъ, че внасяниятъ бензинъ е предназначенъ не само за автомобили, но и за всички бензинови двигатели. Относно вноса на автомобили и частитѣ имъ, държавата прави сѣщо огрнечение чрезъ вноснитѣ мита, които се допълватъ и отъ такситѣ за правокаране. Все пакъ върно е, че съ вноса на автомобили, части и бензинъ нашиятъ платеженъ балансъ се отегава, но това е едно неизбежно явление, наложено отъ новото време и върху което държавата е наложила своето ограничение. Вносъ правятъ сѣщо така и Б. д. ж. на локомотиви, части и материали.

4. Автомобилното движение е въ зависимостъ отъ сезонитѣ. Презъ зимния сезонъ пътуването по много рейсове става невъзможно за известно време, докато въ това отношение сезонитѣ почти не влияятъ на желѣзниците.

IV.

Следъ като разгледахме техническитѣ, стопански, финансови и др. предимства и недостатѣци на двата вида съобщения, изобощо и въ България, можемъ да направимъ следния изводъ: не може да става въпросъ за конкуренция отъ страна на автомобили въ България, що се отнася до междуселския и междуградски превозъ на стоки и пътници, между които пунктове нѣма ж. п. линии. Сѣщо нѣма конкуренция и тамъ, където автомобилитѣ се използватъ за градскитѣ автобусни служби, за градски превози на стоки и хора или за собствени цели и нужди, било отъ търговски, индустриални и др. предприятия, било отъ публичноправнитѣ тѣла, военни части или частни лица. Наистина, нѣкои отъ посоченитѣ случаи отнематъ частъ отъ ж. п. трафикъ, но частната инициатива въ това отношение не може и не бива да се ограничава, освенъ дотолкова, доколкото може да се третира като луксъ. Това означава единъ технически и стопански напредѣкъ, развиващъ се въ унисонъ съ новото време и трѣбва да се остави да изиграе своята роля. За конкуренция, обаче, може да става дума за ония пътнически и стокови рейсове, където има и желѣзопътни линии, между ония пунктове, където работятъ едновременно и желѣзници и автомобили, докато въ сѣщото време има пунктове, между които нѣма нито едното. Безогледно да се ограничава автомобилното съобщение е неправилно, защото, ако въ България желѣзницата е най-важното събщи-

телно сръдство, второто по важностъ е автомобилътъ. Той е извиканъ на животъ отъ нуждитъ на новото време и, може да се каже, че той е най-важното съобщение на бъдещето. А що се отнася до конкуренция въ изложения смисълъ, то тя съществува не само отъ автомобили, подпомогнати отъ мотоциклети и моторетки, но и отъ параходи, конски коли (за малки разстояния), за въ бъдеще отъ аероплани и пр.

Българското автомобилно съобщение, плодъ на частната инициатива и рискъ, се разви до голъми размъри и продължава да се развива. Отъ день на день то прониква все по-дълбоко въ стопанския организъмъ на страната, носейки му своитъ ползи и затова не бива да бъде ограничаванъ неговия развой. Отъ друга страна, желъзопътното дъло у насъ се гради отъ дълги години наредъ, съ цената на грамадни жертви и усилия отъ страна на народъ, държавници и специалисти. Отъ освобождението до днесъ, то непрекъснато влияе на стопанската конюнктура и отстоява основни държавни и народостопански интереси. Издигнали се по размъри и значение до степенъ на най-крупното държавно предприятие, Б. д. ж., или поне тѣхната добра рентабилностъ, въ никой случай не могатъ да се пожертвуватъ за интереситъ на една, макаръ и народополезна, частна инициатива. Ето защо, налага се едно координиране между желъзници и автомобили. Ако е необходима една държавна интервенция, целяща автомобилната регламентация, то тя трѣбва да се прояви въ тази областъ.

България е до голъма степенъ страна съ планински характеръ и затова налага при постройката на пѣтища, изобщо, много мостове, силни звои, подпорни стени и пр., което прави постройката скъпа; а наложенитъ отъ терена голъми завои и наклони намаляватъ бързината и рентабилността на превоза, както при ж. п. линии, така и при шосетата. Това поскъпяване на строежа и експлоатацията се отразява много по-осезателно върху желъзничнитъ съобщения, отколкото върху шосетата и шосейнитъ превозни сръдства. Затова, у насъ, автомобилитъ сж най-подходящото превозно сръдство, което не ще измѣсти, а ще допълни ж. п. превозъ, особено тамъ, кждето потройката и експлоатацията на ж. п. линии сж нерентабилни или технически постройката невъзможна.

Тази координация между желъзници и автомобили се състои въ следното:

1. Регламентиране рейсоветъ, кждето има и ж. п. линии, целейки да се запази отъ намаление ж. п. рентабилностъ.

2. Съобразяване и нагаждане разписанията и рейсоветъ на междудуселскитъ и междуградскитъ автомобили къмъ тия на желъзницитъ. По този начинъ ще се увеличи значението и на желъзницитъ и на автомобилитъ.

3. Планова постройка за въ бъдеще на ж. п. линии и шосета, съ огледъ на тѣхното координирано използване.

4. Увеличение, колкото е възможно, бързината на влаковетъ чрезъ всички нововъведения, препорѣчани вече отъ специалиститъ. Пускане също на експресни мотриси, които иматъ нѣкои отъ предимствата на автомобилитъ.

5. Това ще стане най-лесно, като автомобили и желъзници се събератъ подъ едно ведомство.

Отъ изложеното до тукъ става ясно, че е необходимо едно успоредяване между двата вида съобщения, които, вмѣсто да сѣ на два срещуположни фронта, по-добре да се събератъ на единъ, и съединили своитѣ предимства, заедно да задоволяватъ превознитѣ нужди на българския народъ. Така координирани желѣзници и автомобили, ще бжде една голѣма крачка къмъ по-свършена съобщителна мрежа въ България!

ОБЕКТЪ НА НАУКАТА ЗА ЕДИНИЧНОТО СТОПАНСТВО

отъ

ЦВѢТАНЪ СТОЙНОВЪ

I. Начало на науката за единичното стопанство.
Преднаученъ периодъ въ историята на нейното развитие.

Въ съчинението си върху обекта и основнитѣ понятия въ теоритичната политическа економия Атопп бележи, че „всѣка наука започва съ търсенето на познания относно конкретни и отъ практично значение факти отъ опредѣленъ видъ, следъ това тя продължава като обобщава тия познания, повдига ги отъ конкретното въ обстрактното и накрая отива до тамъ, че подрежда сумата отъ така придобититѣ познания въ една логическа свързана цѣлостъ т. е. изгражда една система“.

„Всѣка наука, правилно твърди по-нататъкъ той, е отъ началото „приложна“ или „практична“ и тогава става „чиста“ или теоритична“).

Тия мисли на автора сѣ особено вѣрни и отъ значение за появата и развитието на науката за единичното стопанство. Това заключение се потвърждава отъ изследване историята на създаването на последната, която е свързана съ два литературни източника.

Първиятъ отъ тѣхъ, по-старъ по произходъ, сѣ съчиненията, изготвени отъ търговци за търговци и съдържащи правила, извлѣчени отъ практиката, относно уреждането и подържането на търговскитѣ връзки и организирането на смѣтното дѣло въ търговското предприятие.

Като най-старо съчинение отъ този видъ е позната книгата на арабина Ali ad Dimisqi написана въ Дамаскъ въ времето на разцвѣта на арабската търговия отъ 9 до 12 вѣкъ²⁾). Този ръкописъ представлява едно изчерпателно изложение отъ четири части върху начина за разпознаване на добритѣ и лошитѣ стоки, произхода на паритѣ, начина за придобиване на лично състояние, управлението и запазването му, нѣкои отъ явленията на пазара (особено тия за образуването на срѣдната цена на стокитѣ), видоветѣ търговии, начини за уреждането на търговскитѣ връзки и пр.

¹⁾ A m o n n, Alfred: Objekt, u. Grundbegriffe der theoretischen Nationalökonomie, Leipzig u. Wien, 1927, S. 1. u. f. f.

²⁾ Ritter: Ein arabisches Handbuch der Handelswissenschaft. Der Islam. Bd. VII. Strassburg, 1917.

Следъ западането на арабската търговия и завладяването на свѣтовнитѣ пазари отъ италианскитѣ търговци (13 вѣкъ) съчинения отъ тоя родъ започватъ да се явяватъ и всрѣдъ тѣхната срѣда.

Отъ това време сж познати ръкописитѣ на F. B. Pegoleti (1335—1345 год., и на G. A. da Uzzano (1442 год.). По-късно презъ 1458 година рагузанецътъ Cotrugli изготвя една работа, третираща въпроситѣ за личността на добрия търговецъ, техниката на размѣнната търговия и книговодството, която бива напечатана презъ 1573 година въ Венеция и излиза подъ името „Della Mercantura et der Mercante perfetto“¹⁾.

Като първо печатно съчинение въ италианската литература, третиращо въпроси изъ търговската практика, се бележи книгата „Summa de Arithmetica, Geometria, Proportioni et „Proportionalita“ на калугера францисканецъ Luca Pacioli отъ Венеция (1494 год.). Отъ особенъ интересъ въ тая работа е частъта, представляваща едно изложение на двойното счетоводство. Тукъ трѣбва да се отбележи, че Pacioli погрѣшно се бележи като създателъ на последното. Както и по-горе споменахме, счетоводни въпроси сж били третирани още въ ръкописа на рагузанеца Benedetto Cotrugli отъ 1458 год. Отдѣлно отъ това R. Rigobon съобщава за ръкописа на нѣкои си L. di Chiarini отъ който вѣроятно Pacioli е възприелъ основнитѣ точки на „счетоводната си система“²⁾. Въ сжщностъ не трѣбва да се забравя, че всички тия съчинения сж само изложения на сжществуващата по това време практика и че въ това отношение „създателитѣ“ на двойното счетоводство трѣбва да се търсятъ въ срѣдата на дейнитѣ търговци, които много по-рано отъ всички писмени счетоводства сж го „открили“ и прилагали. Значението на работата на Pacioli се състои въ това, че за пръвъ пѣтъ въ едно печатно съчинение системно се излагатъ правилата за воденето на търговскитѣ книги³⁾.

Презъ 1638 година въ Генуа излиза отъ печатъ Il Negotiante на D. A. Peri. Това е едно всестранно съчинение, което, споредъ самия авторъ, е „първиятъ указателъ за правилното ръководене на едно търговско предприятие“.

Peri не скрива, обаче, че работата му е „резултатъ на дългогодишна търговска практика и придобитъ опитъ“, което е едно указание за характера ѝ.

Нѣколко години по-късно (презъ 1685 год.) A. Nazari отъ Brescia обнародва една своя работа подъ името Il Mercante, която по съдържание е малко различна отъ тая на Peri. Споредъ нѣкои автори даже съчинението на Nazari е „почти изцѣло изградено върху това на Peri“⁴⁾.

Западането на търговията на италианскитѣ градове къмъ края на 17 вѣкъ се отразява и върху литературната дейность въ областъта на търговскитѣ ръководства. Тая дейность се прехвърля въ Франция, въ която по това време градоветѣ Lyon, Brügge и Antwerpen ставатъ

1) Penndorf, B.: Die geschichtliche Entwicklung der Handelswissenschaften bis zum Ende des 19. Jahrhunderts in „Zur Entwicklung der Betriebswirtschaftslehre“, Festgabe für Prof. R. Stern, Berlin 1925, S. 9.

2) Rigobon R.: Studiî antiche e moderni intorno alla tecnica del commercio, Bari 1902.

3) Сравни Penndorf; спомен. съчин. стр. 9.

4) Weber, Ed.: Literaturgeschichte der Handelsbetriebslehre in der Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft, Ergänzungsheft XLIX, Tübingen 1914, S. 12.

центрове на оживена търговия. Особено Лион съ прочутия си годишен панаир добива голъмо значение за тогавашната международна размъна. Млади търговци отъ цъла Европа посещаваха този градъ не само съ цель да сключатъ износни търговски сдълки, но да придобиятъ и известни познания, както непосредствено отъ практиката, така и прочутитъ лионски учители по търговското изкуство.

Нуждата отъ писмени ръководства за тази цель на първо време се е задоволявала съ преводитъ на поменатитъ преди италиански съчинения. Особено е билъ въ употребление превода на книгата „Della Mercatura et del Mercante“ на рагузанеца Benedeto Cotrugli направенъ отъ I. Boyron и издаденъ презъ 1582 година въ Лион¹⁾.

Тъзи съчинения, обаче, не сж задоволявали въ достатъченъ размъръ увеличени интересъ къмъ търговското знание. При това разбиранията, относно основнитъ принципи за провеждане на търговската дейность сж претърпели по това време и едно измънение подъ влиянието на зараждащия се меркантилизъмъ. Това учение поставя на търговията нови цели и търговецътъ придобива за разрешение нови задачи. Подъ влиянието на меркантилистичния духъ и свързанитъ съ него мѣроприятия въ Франция (управлението на Колберъ) излиза отъ печатъ книгата на Jacques Savary „Le parfait négociant, ou instruction générale pour ce qui regarde le commerce de toute sorte de marchandises“ (I. издание въ Парижъ 1675 година). Съчинението е предназначено за самоучител и представлява едно изчерпателно изложение на всички основни познания свързани съ търговската дейность, съгласно промъненитъ условия.

Съ огледъ на съдържанието си, тази работа е едно ръководство, подобно на италианскитъ, единъ сборникъ отъ указания и правила, извлъчени отъ практиката и предназначени за търговския ученикъ, за търговския помощникъ и за самостоятелния търговецъ. Отдълно отъ това, обаче, въ книгата е застъпено подъ влиянието на меркантилистичнитъ възгледи на автора и едно етично начало. Savary е желаелъ да създаде едно учение-изкуство за търговията и да даде на търговеца не само редица изпитани въ практиката рецепти, а се е постаралъ да ги пресъздаде въ правила, критично изготвени подъ освѣтлението на основната мисль „придобиване на възможно най-голъма печалба по справедливъ начинъ“.

Всички по-късни автори и критици бележатъ, „че той е постигналъ своята цель по най-задоволителенъ начинъ“.

Благодарение на изтъкнатитъ качества „Le parfait négociant“ придобива въ скоро време голъмо значение и всеобщо признание. Книгата претърпява въ продължение на 100 години единадесетъ издания (XI. издание и отъ 1757 година), бива преведена на нѣколко чужди езици (първиятъ преводъ е на нѣмски отъ 1676 година, извършенъ отъ самия авторъ) и указва решително влияние върху френското търговско законодателство, върху търговската практика въ цъла Европа и най-важно върху общата търговска наука.

Изобщо съчинението на Savary съ право се смѣта като „единъ богатъ по съдържание, написанъ живо и по най-ясенъ начинъ учебникъ за търговскитъ науки, който едва е достигнатъ по-късно“²⁾.

1) Сравни Weber, Ed., спом. съчинение, стр. 13.

2) Reppendorf, спомен. съчинен., стр. 10.

Въ етично обоснованитѣ съпоставяния на автора могатъ да се намѣрятъ даже паралели съ редица съвременни изследователи¹⁾. Отъ известно значение за характеристиката на тѣзи практични ръководства по търговското изкуство, предшественици на научнитѣ изследвания въ областта на науката за единичното стопанство, сѣ и нѣкои съчинения отъ сѣщия видъ, излѣзли въ Германия между 16 и 18 вѣкове. Въ по-голѣмата си частъ тия работи се намиратъ подъ влиянието на споменатата до сега италианска и френска литература и сѣ почти изключително отъ областта на счетоводството, търговското смѣтане и кореспонденция. Особено ценна отъ историческо гледище, като едно изложение на тогавашнитѣ търговски обичаи е книгата на Lorem Meder отъ Nürnberg (1558 година).

Отъ 17 вѣкъ, поради тридесетъ годишната война, въ Германия не сѣ познати почти никакви съчинения отъ тоя родъ. Едва въ началото на осемнадесетия вѣкъ дрезденскиятъ ученъ Р. I. Marperger изготвя и издава редица ръководства по търговско знание, които въ голѣмата си частъ сѣ възпроизвеждания на „Le parfait négociant“ на Savary.

Като по-значителни и характерни следватъ практичнитѣ наръчници на I. E. Kruse отъ 1753 година (Hamburg) върху поличното дѣло и на I. C. Nelkendrecher отъ 1762 година върху мѣрките, теглилките, паричнитѣ знаци и пр. Особено последната работа е получила голѣмо разпространение и претърпѣла множество издания. За тая книга Eduard Weber твърди, че „никоя друга не е показала подобенъ дълъгъ периодъ на животъ“²⁾. Краткиятъ прегледъ, който направихме до сега не е въ никой случай изчерпателенъ и не съдържа всички работи отъ този видъ търговско-практична литература, която още въ началото отбелязахме като първи и най-старъ изворъ за сведения относно историята на преднаучния периодъ въ създаването на съвременната наука за единичното стопанство. Споменатитѣ съчинения сѣ, обаче, най-значителни и даденитѣ сведения за съдържанието имъ сѣ върно указание за чисто практичния и ненаученъ характеръ на тази литература, появила се въ Арабия, следвала пътя на последователния цѣвтсѣжъ на международната търговия и достигнала най-висока точка на развитие въ съчинението на Jaques Savary³⁾.

Вториятъ литературенъ източникъ на науката за единичното стопанство сѣ съчиненията на нѣмскитѣ камералисти. Учението на последнитѣ води началото си отъ 16 вѣкъ и въ своята сѣщностъ „не е нищо друго, освенъ едно, съ огледъ на особенитѣ нѣмски отношения, оформено приложение на ония познати политически, економически и етически идеи, които бѣха въ действие въ Европа подъ името на така наречения меркантилизъмъ“⁴⁾.

¹⁾ Сравни Sieber, E.: Objekt und Betrachtungsweise der Betriebswirtschaftslehre, in „Betrieb und Unternehmung“, wirtschaftswissenschaftliche Abhandlungen, Band 12, Leipzig, 1931, S. 9.

²⁾ Weber, Ed.: спомен. съчин., стр. 45.

³⁾ Сравни ter Vehn.: Die Entwicklung der Bilanzauffassungen bis zum A. H. G. B., in Zeitschrift für Betriebswirtschaft, 1929, S. 243.

⁴⁾ Walb. Ernst: Kameralwissenschaften und vergleichende Betriebswirtschaftslehre, Köln, 1927, S. 5.

Въпроситѣ, които камералиститѣ третиратъ въ своитѣ съчинения сж свързани съ финанситѣ, управлението и, което е особено за тѣхъ, съ „частната економия“. Създаването на тази особена частъ въ камералистичното учение е резултатъ на нѣколко причини:

1) За разлика отъ другитѣ държави въ Германия по това време сж били запазени доменитѣ. Управителитѣ — князе сж били всѣкога частно-стопански настроени и самъ кралятъ не е правилъ опити да накарни това имъ чувство, поради голѣмото значение на доменитѣ за финансовото стопанство.

Това държане на краля е лесно обяснимо като имаме предъ видъ, че данъцитѣ отъ доменитѣ далечъ сж надминавали по размѣръ тия отъ другитѣ източници. Така напримѣръ, проф. Walb съобщава, че презъ времето на Фридрихъ при общъ приходъ отъ данъци отъ около 22 милиона талера, 10 милиона се падали на доменитѣ, а остатъка отъ 12 милиона талера на всички други данъчни обекти.¹⁾

2) Отдѣлно отъ горното обстоятелство, съ огледъ меркантилистичнитѣ си възгледи относно развитието на търговията и промишлеността, камералиститѣ сж полагали всички усилия за тѣхното процътяване. Рѣководени отъ основната идея — увеличение приходитѣ на държавата, камералиститѣ сж били застъпници на мнението, че финансовото стопанство е добре, когато частнитѣ предприятия, обекти на облагането (доменитѣ и промишленитѣ заведения) успѣватъ. И понеже, споредъ меркантилистичнитѣ имъ възгледи, тия грижи сж дългъ на държавата, то логически имъ се е наложило да третиратъ въпроситѣ за условията на животъ, развитие и цѣвтежъ на „частната економия“. Трѣбва да отбележимъ, обаче, че това третиране не е било изчерпателно, а само повърхностно и че камералиститѣ по тази причина не сж дошли до една задоволителна научна система на частното стопанство. За тѣхъ тази особена частъ за „частната економия“ не е била само цель, а само единъ видъ помощна наука, „трета“ частъ за двата главни отдѣла на учението имъ: финансовото и управителното (политейско) дѣло²⁾.

Въпроситѣ отъ частно стопански характеръ, които сж стояли въ центъра на наблюденията на камералиститѣ, сж били два вида — съ огледъ на преследванитѣ отъ тѣхъ цели:

1) По-старитѣ изследователи изъ срѣдата на камералиститѣ, работящи напълно подъ влияние на идеологията на меркантилизма, сж имали за обектъ на изследване частно стопанскитѣ проблеми отъ областта на търговията, индустрията и банковото дѣло. По-късно, обаче, нуждата отъ добре обучени чиновници за рѣководството на увеличеното държавно имущество, поставя нови цели на камералистичната школа. 2) Постепенно третирането на „стопанското“ въ „частната економия“ отстъпва мѣсто на чисто технологическия въпроси, свързани съ правилата за доброто „стопанисване“. Отдѣлно отъ това вниманието на камералиститѣ се премѣства постепенно отъ частно-стопанскитѣ въпроси за търговията, индустрията и банцитѣ къмъ земе-

¹⁾ Walb, Prof. Ernst; спомен. съчинение стр. 4 u f. f.

²⁾ Сравни M. Wayermann u. H. Schönitz: *Grundlegung und Systematik einer wissenschaftlichen Privatwirtschaftslehre* u. s. w., Karlsruhe, 1912, S. 2.

дѣлскитѣ и горскитѣ стопанства, отъ какъвто характеръ сѣ краискитѣ (държавнитѣ) имущества, нуждающи се отъ добре обучени чиновници. Отъ тукъ се обяснява и обстоятелството, че докато ученията за земедѣлскитѣ и горски предприятия се запазватъ и даже оформяватъ като самостоятелни науки още отъ времето на камералиститѣ, то ученията за търговското, индустриалното и банковото предприятия въ камералистичната школа изчезватъ заедно съ нея безъ да получатъ достатъчно развитие.

Както и по-горе отбелязахме, до една задоволителна система въ учението си за „частната економия“ камералиститѣ не сѣ достигнали. Наистина опити въ това отношение не сѣ липсвали, — напротивъ отначало даже „точно търсенето на една система изчерпва значителна частъ отъ тѣхната сила и имъ попрѣчва да дойдатъ по-близу до проблематиката на отдѣлнитѣ явления, обаче, резултатитѣ сѣ безъ значение за съвременната наука за единичното стопанство. Причината за това е, че всички систематици на „частната економия“ между камералиститѣ сѣ изграждали системитѣ си при убеждението, че въпросътъ се касае за една помощна наука. На тѣхъ изобщо е липсвала достатъчна научна самостоятелностъ при систематичнитѣ имъ построения поради тогавашното убеждение, че всички отдѣлни дисциплини на научното знание трѣбва да бждатъ построени на една основна, обща за всички, философска система. Създавайки по тоя начинъ предварително сухи, неподвижни схеми, камералиститѣ ги запълвали изкуствено съ материалъ, често отъ други области на изследване или недостатъчно обработенъ.

По отношение третирането на отдѣлни частно-стопански проблеми, обаче, камералиститѣ сѣ имали голѣми успѣхи. Тая именно страна на тѣхнитѣ изследвания създава връзката между учението имъ и съвременната наука за единичното стопанство. Като имаме предвидъ, че „крѣга характерни проблеми сѣ, които образуватъ една наука“, то явна е ролята на камерализма въ оформяването на окончателния наученъ образъ на науката за единичното стопанство, чрезъ отдѣлянето и умѣлото третиране на нѣкои характерни единично-стопански проблеми отъ общия крѣгъ стопански явления. Единъ характеренъ примѣръ въ това отношение е работата на камералиста Darjes¹⁾, който още въ 1768 год. третира проблемитѣ за фабричнитѣ разноси и за амортизационнитѣ квоти въ калкулацията. Не по-малко отъ значение и интересни и до днесъ сѣ проблемитѣ, които разглежда въ работата си камералистътъ Schmalz²⁾ отъ 1797 год. Той ни предлага едно отлично изследване на съотношението между работническата заплата и лихвения процентъ и прави една съвършено вѣрна анализа на печалбата и различнитѣ видове разноси.

Скоро, обаче, заедно съ камерализма изчезва и интереса къмъ проблемитѣ на единичното стопанство. Времето на меркантилизма бързо отминава. Построено изцѣло на тая идея учението на камералистичната школа логически сподѣлило сждбата ѝ.

Характерниятъ за камералиста — изследователенъ стремежъ

¹⁾ G. J. Darjes: Erste Gründe der Kameralwissenschaften, Jena, 1756.

²⁾ H. A. Schmalz: Encyklopädie der Kameralwissenschaften, Königsberg, 1797.

къмъ „търсене на познания върху конкретни връзки отъ определенъ видъ и практично значение“ отстъпва мѣсто на стремежа на физиократитѣ къмъ „едно обобщаване на придобититѣ при наблюдението на конкретни факти познания“. Още по-голѣмо влияние и отъ сѣдбоносно значение за камералистичната школа се указва съчинението *Wealth of Nations* на Adam Smith. Последниятъ за пръвъ пѣтъ опознава стопанския кръговъртежъ и се опитва да го изясни изхождайки отъ единъ основенъ принципъ.

Тѣзи две „системи“ далечъ надминаващи чисто практическитѣ, безъ вътрешна връзка построения на камералиститѣ скоро привлѣкли изцѣло интереса на всички изследователи-академици. Отдѣлно отъ това вдълбоченитѣ интереси къмъ стопанскитѣ явления отъ страна на академическитѣ колегии не се задоволявали вече отъ общитѣ енциклопедически изследвания на камералистичната школа. Всички тия причини допринасятъ за разпадането и изчезването на камерализма като цѣлостно учение. По тоя поводъ проф. Walb пише: „Камерализмътъ като истинско дете на своето време бѣше заведенъ заедно съ това време до гроба. Времето на меркантилистичната идея бѣше сжщо така преминало, както времето на произволното наблюдение на свѣта на явленията, и времето, когато познанието на най-пространнитѣ области можеше да се събере въ едно лице“¹⁾.

Отдѣлно отъ стремежитѣ на камералиститѣ да достигнатъ до една система на „частната економия“, паралелно съ тѣхъ, а и следъ разпадане на учението имъ, въ Германия сж познати редица опити за създаване на една научна система на търговията. Значението на тая търговско-научна литература за съвременната наука за единичното стопанство, подобно на камералистичнитѣ съчинения, се крие въ уметото третиране на редица специфично единично-стопански проблеми. И тукъ, обаче, никой отъ изследователитѣ не е достигналъ „до изработването на единъ особенъ начинъ на наблюдение и отъ тамъ до едно задоволително отдѣление на проблемитѣ“²⁾ т. е. до една система.

Като по-забележителни съчинения отъ тоя видъ сж тия на: C. G. Ludovici,³⁾ J. K. May,⁴⁾ J. H. Jung,⁵⁾ и J. M. Leuchs⁶⁾.

Новосъздаденитѣ „системи“ на политическата економия, за които споменахме по-горе не задоволили постоянно нарастващия интересъ къмъ стопанскитѣ явления. Необикновеното бързо развитие на търговията и индустрията презъ 19 вѣкъ поставя съ особена настойчивостъ проблемитѣ, свързани съ живота на грамаднитѣ стопански предприятия. Така постепенно въ края на 19 и въ началото на 20 вѣкъ покрай науката за народното стопанство възниква едно ново участие

¹⁾ Prof. Ernst, Walb: Спомен. съчин. стр. 18.

²⁾ Sieber: Спомен. съчин. стр. 13.

³⁾ C. G. Ludovici: *Eröffnete Akademie der Kaufleute, oder Vollständiges Kaufmanns Lexikon* (1752—56).

⁴⁾ J. K. May: *Versuch einer allgemeinen Einleitung in die Handelswissenschaft* Lübeck 1762.

⁵⁾ J. H. Jung: *Gemeinnütziges Lehrbuch d. Handlungswissenschaft für alle Klassen von Kaufleuten u. Handlungsstudierenden*, 1785, Leipzig.

⁶⁾ M. Leuchs: *System des Handels* 1806, 1816, 1822, Nürnberg (I. Band Privat-handelswissenschaft).

за частното предприятие, първо във формата на отделни изследвания, а по-късно при единъ постояненъ стремежъ къмъ систематизация.

По тоя пътъ въ Америка се достига до „Scientific management“ въ Франция — до „Science de l'administration“, въ Италия до „Economia aziendale“, въ Англия — до „Business Economics“, и въ Германия до „Betriebswirtschaftslehre“. Изграждането на новото учение въ споменатитѣ страни е различно и тѣсно свързано съ характера и отношението къмъ научнитѣ проблеми на отделнитѣ нации. Важно за насъ е да отбележимъ, че методологичнитѣ проблеми на науката сж намѣрили най-пространно и изчерпателно третиране въ Германия, обстоятелство лесно обяснимо съ склоността на германеца къмъ дълбочени изследвания и строга систематизация.

Съвсемъ не е пресилено, ако кажемъ, че изграждането на учението за единичното стопанство до днешния му обемъ и видъ както и обосноваването му като самостоятелна научна дисциплина е, ако не изключителна, то предимна заслуга на нѣмската наука.

II. Периодъ на методологично обмисляне и обосноваване самостоятелността на науката за единичното стопанство.

Съ основаване на първитѣ висши търговски училища въ Германия, въ историята на изграждането на науката за единичното стопанство настѣпва новъ периодъ. Интересътъ къмъ редицата дисциплини, застъпвани въ програмитѣ на тоя новъ родъ висши учебни заведения подъ името „търговска техника“, се засилва извънредно много и предизвиква едно дълбочено изследване на въпроса за общата връзка, лежаща въ тѣхната основа и предаваща имъ качеството на единна, самостоятелна наука. Интересно е да се отбележи, че тоя методологически въпросъ, както отъ началото на неговото възникване почти и до днесъ е занимавалъ повече изследователитѣ отъ областта на политическата економия, отколкото тия отъ срѣдата на науката за единичното стопанство. Разбира се, че по начало срещу това обстоятелство не би могло да се възрази нищо, защото „не е важно, кой се занимава съ известни въпроси, а — че тия въпроси сж дошли изобщо до дискутиране“. Тѣкмо напротивъ, фактътъ, че изследователи отъ лагера на една дисциплина, въ която методологическитѣ проблеми сж били предметъ на дългогодишни спорове и изяснения, се занимаватъ съ изследване сжщността, задачитѣ и метода на едно ново, произлѣзло отъ практиката учение, дава надеждата, че още отъ началото тия въпроси ще получатъ стройно и вѣрно обяснение. Резултатитѣ, обаче, сж тѣкмо обратни на очакванията. Отдѣлно отъ това, че редица политико-економисти разглеждатъ и се мъчатъ да обяснятъ учението за единичното стопанство въ кръга на своята наука, като по тоя начинъ му

определят или една помощна роль¹⁾ или съвършено отричат²⁾, то тѣ отъ друга страна принасятъ всички методологически спорове и систематически грѣшки на политическата економия и въ областта на оформяващата се нова наука³⁾.

Въ срѣдата на изследователитѣ отъ областта на науката за единичното стопанство мненията относно оформяването и изграждането ѝ като самостоятелна се раздѣлятъ на две:

Едното направление, чийто най-значителенъ представителъ е Eugen Schmalenbach се стреми къмъ изграждане науката отъ долу на горе. Споредъ застъпниците на това мнение преди всичко трѣбва да се достигне до едно ясно и окончателно изследване и изяснение на отделнитѣ проблеми, като теоритичното обосноваване на науката бѣде оставено на времето. „Завършването“ на науката, споредъ Schmalenbach, ще дойде само по себе си въ процеса на нейния органически растеж⁴⁾.

Трѣбва да отбележимъ, че представителитѣ на това направление не поддържатъ до край мнението си. Именно „органическиятъ растежъ“ на науката имъ налага да взематъ становище по въпроса за нейната сжщностъ и самостоятелност⁵⁾. Подъ влиянието, обаче, на голѣмата си връзка съ предметнитѣ проблеми, представителитѣ на това направление не успѣватъ да достигнатъ до тѣхната логическа формулировка. По тая причина науката за единичното стопанство остава за тѣхъ едно „учение изкуство“ безъ всѣкаква теоритична частъ.

Другото направление, съ главни представители Wayermann, Schönitz и Niklisch, намиратъ, че преднаучниятъ периодъ въ развитието на науката за единичното стопанство дава достатъчно мате-

1) Така напр. Liefmann: разглеждайки науката за единичното стопанство въ кръга на изградената отъ него единствена стопанска наука (като такава той приема политическата економия) ѝ определя мѣстото на „стопанска техника“. (Вижъ Liefmann, R.: Über Wesen u. Systematik der Betriebswirtschaftslehre. in Zeitschrift für Betriebswirtschaft 3, Jahrg., 1926 S. 22 f. f.). Почти сжщото мнение застъпва и Levi, който нарича науката за единичното стопанство „технология на смѣтното дѣло“ (!). Вижъ Levi, H.: Nationalökonomie und Wirklichkeit, Jena, 1928, S. 6.

2) Органиститѣ, напр., отъ Adam Müller до Spann отричатъ възъ основа на своя универсаленъ пантеиченъ мирогледъ отделното стопанство, като стопанска единица, защото споредъ тѣхъ, общността на народното стопанство е идентична съ членоветѣ му. Отъ тукъ и невъзможността да се приеме една наука за единичното стопанство.

3) Опити за изяснение сжщността на науката за единичното стопанство намираме въ работитѣ на: Bernhard, Harms: Volkswirtschaft u. Weltwirtschaft, 1912, Jena; Karl, Diehl: Privatwirtschaftslehre oder Volkswirtschaftslehre, Archiv f. Weltwirtschaftslehre, Jahrb. f. Natök. u. Stat. 1913, Band 46, S. 433 f. f.; v. Wieser: Die Theorie der gesellschaftlichen Wirtschaft, Grundriss der Sozialökonomie, B. I, Tübingen, 1914; Louis Kraft: Privatwirtschaftslehre u. nationalökonomisches Studium, Jahrb. f. Natök. u. Stat., 1921, Bd. 61. S. 148 f. f.; Voigt: Volkswirtschaft, im Handwörterbuch der Staatwissenschaften, Bd. VII, S. 786—856 (Fischer Jena, 1928.) Въпроси относно науката за единичното стопанство се разглеждатъ и въ съчиненията на Wilbrand, v. Gottl, Oppenheimer, Schumpeter, Arndt и др..

4) Почти сжщото мнение застъпва и ter Vehn като препоръчва на изследователитѣ на единичното стопанство „да работятъ и творятъ позитивно, вмѣсто да губятъ време въ спорове за граници и сжщностъ на науката“ (ter Vehn: Wirtschaftlichkeit als Werturteil, in Betriebswirtschaftliche Rundschau, 1925, S. 74).

5) По тоя поводъ Attonn бележи, че „въ процеса на своето развитие науката често попада въ противоречия, така че не може да се продължи работата понататъкъ“. „Тогавъ е време да се вдѣлбочимъ върху методологичнитѣ основи и логическата структура на познанието, съ което имаме работа (Alfred Attonn: цитир. съчинение, стр. 2).

риалът относно изяснението на основните и предметни проблеми и че, за да се избягнат по-нататъшните методологически грешки, трябва преди всичко да се започне с нейното централно изграждане. Като начало на интереса към методологическия въпрос за същността на науката за единичното стопанство, а от там и на спора между поменатите направления би могла да се отбележи работата на Fr. Schär, издадена през 1914 година под името „Handelsbetriebslehre“. Въпреки че този труд сам по себе си не допринася нищо за разрешението на горния проблем, той има косвено доста голямо значение въ това направление.

Благодарение на етичното начало, под осветлението на което Schär разглежда и разрешава поставените въпроси, „търговската техника“ получава едно ново обяснение. Дисциплините, обединявани под това название, не се третират вече като ръководства — „какъ да се печели повече пари“, а като част от научните обяснения за стопанския живот на човъка. Това обстоятелство увеличава интереса към тях и ги прави предмет на задълбочени изследвания и научни разисквания. От тук постепенно се достига до убеждението, че тия дисциплини, с оглед проблемите, които третират, притежават известна общност, която им предава качеството на самостоятелна наука. Логически последвал и стремежът да се изясни и научно обоснове същността на последната.

Първи опит въ това направление е общата работа на Wayermann и Schönitz от 1912 год., излязла въ Karlsruhe под названието „Wissenschaftliche Privatwirtschaftslehre“.

Намиращи се под влиянието на спора относно преценките въ политическата економия, който по това време (1912 година) е въ разгара си, двамата автори се опитват да изградят и обосноват една наука за частното предприятие, почиваща изцяло на изследването на „съществуващи факти“ (на това „което е“)¹). Въпреки ясно поставената въ началото на труда им задача да „обхванат учението за частното предприятие, като една самостоятелна наука, въ смисъла на една отпразвена изключително към познанието на „съществуващите факти“ дисциплина“²), Wayermann и Schönitz достигат до заключението, че науката за частното предприятие е „една дисциплина, част от политическата икономия(!), която има за обект дейността на грижащите се сами за себе си стопански субекти за придобиване на известен доход и която (науката, б. н.) тъкмо противно на социалоекономическото наблюдение... наблюдава тая дейност от гледна точка интересите на частните стопанства, поддълени според видовете им“³).

¹) Wayermann и Schönitz сж застъпници на едната страна или споменатия спор, представлявана от Max Weber, Sombart, Adolf Weber, Voigt, I. Wolf, Pohle, Diehl и др. които застъпват гледището, че „преценките трябва винаги да се отблъват при научното наблюдение защото иначе е невъзможно обективно да се изясни „това, което е“.

Другата страна застъпва мнението, че преценките, особено при стопанските науки сж неизбежни и необходими. Представителите на това направление сж: Schmöller, Philippovich, Gustav Cohn, Herkner и Hesse.

²) Wayermann и Schönitz, споменатото съчинение стр. 42 f. f.

³) Wayermann и Schönitz, споменатото съчинение стр. 64 f. f.

Въпрѣки явнитѣ противоречия, въ които попадатъ двамата автори, съчинението имъ е отъ голѣмо значение за оформяването на науката за единичното стопанство.

Опитътъ, предприетъ въ тая работа подъ влиянието на Rickert, да се изясни научния характеръ на една нова дисциплина чрезъ специфичния за нея обектъ на познанието, предопредѣленъ отъ единъ особенъ начинъ на наблюдение, не успѣва напълно, но показва ясно пътя, по който трѣбва да бѣдатъ отправени бѣдешитѣ изследвания.

Подобно на Wayermann и Schönitz въ по-ново време (1928 г.), нюрнбергскиятъ професоръ Wilhelm Rieger, прави сѣщо единъ опитъ да обоснове самостоятелното съществуване на една наука за частното предприятие, свободна отъ всѣкакви преценки¹⁾.

Rieger отхвърля по решителенъ начинъ упрѣка, че науката за частното предприятие е „едно учение за изкуството да печелимъ пари“²⁾, защото, споредъ него, „подобно изкуство обективно не съществува“³⁾ и „не може да съществува“⁴⁾.

Въ центъра на изследванията на обоснованата отъ Rieger наука стои „частното предприятие, съ неговия стремежъ къмъ доходъ“⁵⁾.

Конструираниятъ въ тоя смисълъ отъ автора „обектъ на познанието“ не обхваща, споредъ насъ, въ никой случай напълно кръга проблеми на науката за единичното стопанство.

Отъ особено значение за изграждането на науката за единичното стопанство сѣ изложенията на Н. Nicklisch. Въ своята прочута работа „Wirtschaftliche Betriebslehre“, той опредѣля като предметъ на застъпваната отъ него наука „живота на стопанскитѣ единици, които се наричатъ предприятия („Betriebe“), единствено, чрезъ които стопанството може да се осъществи като дейностъ“⁶⁾. Въ този смисълъ на автора почти се удава да достигне до разширение на областта на науката върху изследване живота на единичното стопанство.

Въпрѣки това правилно начало, обаче, на Nicklisch не се удава напълно да опредѣли специфичния начинъ на наблюдение, който логически свързва кръга проблеми на учението за единичното стопанство и го характеризира като самостоятелна наука. По тоя начинъ конструираниятъ отъ него „обектъ на познанието“ е по-скоро външно изразенъ, но не напълно — въ една окончателна форма обоснованъ.

Едно особено направление при обосноваване научния характеръ на учението за единичното стопанство представляватъ редицата автори, които схващатъ и обясняватъ последното като „учение-изкуство“.

¹⁾ Rieger, Wilhelm: Einführung in die Privatwirtschaftslehre Nürnberg 1928.

²⁾ Тоя упрѣкъ къмъ науката за частното предприятие, който понастоящемъ е изцѣло преодолянъ, е отправенъ особено остро отъ L. Brentano (in Bankarchiv, 1912/13, S. I. f. f.) при спора му съ Calmes и Schär.

³⁾ Rieger W.: цит. съчин. стр. 72 f. f.

⁴⁾ Въ това отношение ние сподѣляме напълно мнението на Rieger, защото наистина не би могло да се твърди, че съществува или може да съществува едно „изкуство“, което би предлагало „рецепти“ за печелене на пари (въ смисълъ на обективното осигуряване реализирането на една печалба, която като стремежъ къмъ придобиване на „повече“ лежи въ началото на всѣка организирана стопанска дейностъ и е предпоставка на единично-стопанската проблематика).

⁵⁾ Rieger, W.: цит. съчинение стр. 82.

⁶⁾ За Nicklisch „предприятие“ (Betrieb) е самъ човѣкъ на работно мѣсто, снабденъ съ инструменти и упражняващъ стопанска дейностъ.

На чело на тая група изследователи стои Eugen Schmalenbach и неговите ученици Walter Malberg и Ernst Walb. Изхождайки отъ едно предубеждение къмъ теоритичните (отправени къмъ изследването на „това което е“) дисциплини, Schmalenbach ги отрича и намира, че науката за единичното стопанство е „едно учение-изкуство, което има за целъ да ни даде: правила за успѣшното ръководене на предприятието и сведения: — дали организацията на последното, при спазване закона за стопанския оптимумъ отговаря на изискванията на общото (народното) стопанство“¹⁾.

Въ центъра на изследванията на застъпването отъ Schmalenbach учение-изкуство стои „стопанското предприятие“, безъ огледъ на притежателя му²⁾. Въ този смисълъ той се доближава до понятието единично стопанство, безъ, обаче, да го формулира окончателно.

До по ясни и обосновани заключения въ това отношение достигатъ W. Mahlberg³⁾ и Ernst Walb⁴⁾, които следватъ пътя на учителя си като дообясняватъ и разширяватъ основните му мисли.

Сжщо Cheitner схваща науката за единичното стопанство, като едно учение-изкуство, което преди всичко има да разрешава практически задачи⁵⁾. Той не отрича, обаче, една теоритична частъ на това учение, но я представя само като едно помощно изследване на известни факти, — предприятието не съ една познавателна само целъ, а съ огледъ значението имъ за практическите преценки, относно организацията и ръководството на предприятието.

Последното се схваща отъ Leitner като едно единично стопанство поставено въ изпълнение придобивните цели на единъ стопански субектъ.

Тия именно „единични придобивни стопанства“, безъ огледъ на това дали сж частна или обществена собственостъ, наблюдавани отъ гледна точка стремежитъ на стопанските субекти къмъ доходъ, представляватъ обекта на „учението-изкуство за стопанското предприятие“, което Leitner застъпва. Интересно е да се отбележи, че представителитъ на схващането, че науката за единичното стопанство е едно „приложно учение-изкуство“ не сж така крайни въ заключенията си, както тия, които я обосноваватъ като една чисто теоритична дисциплина⁶⁾. Авторитъ отъ това направление разбиратъ невъзможността да отрекатъ напълно една теоритична частъ на представляваната отъ тяхъ дисциплина, като необходима основа за практическите имъ заключения и се стремятъ да задоволятъ това неизбежно логическо изискване чрезъ включването на учението-изкуство за единичното стопанство въ една обща система на стопанската наука.

¹⁾ Eug. Schmalenbach: Die Privatwirtschaftslehre als Kunstlehre, Art. in Zeitschrift f. Handelswiss. Forschung 1912, S. 304 f. f.

²⁾ Schmalenbach: Dynamische Bilanz, 4 Aufl. S. 94.

³⁾ Walter Mahlberg: Der Betriebsbegriff und das System der Betriebswirtschaftslehre in Grundriss der Betriebswirtschaftslehre, Bd. 2., S. 1 f. f.

⁴⁾ Ernst Walb: Kaufmännischen Betriebswirtschaftslehre, — erschien als 2. Bd. zu Rothschilds Taschenbuch f. Kaufleute 60 Aufl., 1927.

⁵⁾ Fr. Leitner: Wirtschaftslehre der Unternehmung, 5. Aufl., 1926, S. 6.

⁶⁾ За това обстоятелство ние споменахме и въ началото на настоящата частъ, вижъ стр. 392 и 393.

Така напимъръ Leitner говори за една „обща стопанска наука“, отъ която „учението за единичното стопанство“ и „учението за социалното стопанство“, представляватъ отдѣлни части, изследващи различнитѣ страни на единъ и сѣщи обектъ¹⁾.

Отъ сѣщия характеръ сѣ и заключенията на Lehmann, който предприема едно поддѣление на стопанската наука на: стопанска теория, стопанска история, описание на стопанството и стопанска статистика. Стопанската теория, споредъ Lehmann, трѣбва да третира „централнитѣ проблеми“, както на науката за единичното стопанство, така и тия на общото стопанство и по тоя начинъ да представлява „необходимата основа за всички приложни стопански учения“²⁾.

Предлаганото отъ Lehmann „учение“ има като предметъ за изследване „стопанскитѣ предприятия, които се характеризиратъ чрезъ това, че отъ една страна като производствени стопанства се ръководятъ отъ единично стопанската цель къмъ добивъ, а отъ друга страна — като финансови стопанства се стремятъ къмъ придобиване на една капиталова рента“.

Единъ особенъ интересъ представляватъ изследванията и заключенията на Fritz Schmidt относно характера на науката за единичното стопанство. За него последната е едно учение „за ориентирането къмъ придобиване на известенъ доходъ стопанско предприятие“. При изследване живота и организацията на това предприятие Schmidt намира за необходимо и неизбежно да вземе предварително становище по редица общо-стопански проблеми. Така напимъръ, той започва своята най-значителна работа „Organische Tageswertbilanz“³⁾ съ единъ уводъ върху основнитѣ въпроси на пазарното стопанство и застъпва особено настойчиво гледището, че „науката за стопанското предприятие трѣбва да вземе самостоятелно становище относно проблемитѣ на пазара и стойността“.

Значението на изложенията на Schmidt, относно изграждането на науката за единичното стопанство е голѣмо и се състои въ разрешението на редица важни частични проблеми.

За обосноваване научния ѝ характеръ, обаче, той не допринася почти нищо. Благодарение на неговата всестранностъ при третирането на методологичнитѣ проблеми, нему не се удава да достигне до формулиране специфичния единично-стопански начинъ на наблюдение и отъ тамъ до характерния за науката „обектъ на познание“.

Направенитѣ до тукъ кратки изложения на мненията на най-значителнитѣ автори⁴⁾ относно научния характеръ на учението за единичното стопанство показватъ, както пътя на нейното развитие, така и направенитѣ грѣшки при обосноваване самостоятелността ѝ.

Въпрѣки доброто познаване и умелото третиране на постоянно увеличаващитѣ се съ органическия растежъ на науката предметни про-

¹⁾ Cp. Leitner, цит. съчин., стр. 7.

²⁾ Lehmann M. R.: Allgemeine Betriebswirtschaftslehre, Leipzig, 1928.

³⁾ Schmidt Fr.: Organische Tageswertbilanz, 3. Aufl., 1929.

⁴⁾ Отдѣлно отъ споменатитѣ автори, по-важни изложения по горнитѣ въпроси се намиратъ въ работитѣ на: Findeisen Fr., Kerschagl R., Mallerowicz K., Pare E., Passow E., Seyffert R. и др. Поради сходство на мненията имъ съ нѣкои отъ цитиранитѣ автори, не ги излагаме.

блеми, на гореспоменатитѣ автори не се удава¹⁾ да изразятъ въ едно логически свързваще понятие „обекта на познанието“ на застъпваната отъ тѣхъ дисциплина.

Почти всички грѣшки въ тая насока се дължатъ на недостатъчното познаване и съблюдаване изискванията на теорията на познанието, общата методология и логиката. Отдѣлно отъ това никой отъ цитиранитѣ автори не се е занимавалъ специално и основно съ методологичнитѣ проблеми на своята дисциплина.

Взетитѣ становища относно научния характеръ на последната сѣ най-често случайни или наложени отъ обстоятелствата²⁾, а не резултатъ на специални проучвания и логически обмисляния. Това обстоятелство се отразява особено зле при опредѣляне обекта на науката. Пренебрегвайки напредъка на общата методология, по-голямата частъ изследователи се стремятъ да характеризиратъ науката за единичното стопанство и оправдаятъ нейното самостоятелно съществуване чрезъ търсенето на единъ даденъ и предварително емпириченъ обектъ. Ясно е, че като резултатъ на всички тия опити да се разреши тая логически невъзможна задача се достига до погрѣшни заключения, защото „емпиричните науки не могатъ да се дѣлятъ въз основа на разликитѣ между реалнитѣ предмети, подлежащи на тѣхното наблюдение“³⁾.

„Една наука, това е една система познания отъ даденъ видъ, която се изгражда при единъ особенъ видъ наблюдение на действителността“. Поради тая причина „различието между наукитѣ се обуславя отъ различието въ начинитѣ на наблюдение“. Подъ освѣтлението на последнитѣ възниква цѣлата проблематика на отдѣлнитѣ науки, която ги характеризира и опредѣля като такива.

Тѣзи мисли ние обясняваме по-отблизу въ следната глава, въ която правимъ единъ опитъ да обосновемъ и оправдаемъ самостояното съществуване на науката за единичното стопанство, опиращи се на изследванията и заключенията на Н. Rickert и А. Аммон относно „обекта на познанието“, раздѣлящъ и характеризиращъ отдѣлнитѣ научни дисциплини.

Отдѣлно отъ постигнатитѣ резултати, ние сме убедени, че изборниятъ пътъ е най-правиятъ. Него следватъ и всички по-млади изследователи въ Германия при изграждане методологията на науката за единичното стопанство.

III. Възможностъ за класификация на човѣшкото знание изобщо и опредѣляне мѣстото на науката за единичното стопанство въ общата научна система.

При възникване на една нова наука винаги се е поставялъ въпроса за мѣстото ѝ въ системата на научното знание. Сполучливото разрешение на тоя въпросъ не е само едно признание за научния характеръ на дадена дисциплина, но е и отъ решително значение за опредѣляне на

1) Както вече многократно споменахме.

2) Това обстоятелство характеризира и органическото развитие на науката, за което ние говоримъ. Последното по тая причина е случайно и тѣсно свързано съ практиката която „доставя“ на науката новитѣ предметни проблеми и по тоя начинъ „епизодно“ я доближава до истинскитѣ ѝ граници.

3) Engliš, — Grundlagen des wirtschaftlichen Denkens, Brünn, 1925 S. 52 f. f.

основните ѝ черти и особености. Ето защо той винаги е бил предмет на най-грижливи изследвания и дълги спорове. Последните по начало изхождат от различия в мненията за поддълението на науките изобщо; единъ проблемъ отъ областта на философията, логиката и теорията на познанието.

При изяснението на тоя проблемъ научната мисъл е достигнала до множество отъ най-различни системи, имащи за основа най-разнообразни гледни точки на класификация. Това различие в мненията за най-подходяща система на научното знание се дължи не „на неправилни заключения“, „недостатъчна вдълбоченост“ или „самоизмами“, а на различни мировъзрения, предопределени отъ промъните в обществено-стопанските форми и философските възгледи¹⁾. В това отношение може да се говори за съществуването на една динамика в мненията за класификацията на науките, а отъ тамъ да приемемъ и заключението, че всички „системи“ иматъ само относително значение, понеже сж зависими отъ дадено материално знание, отъ състоянието на теорията на познанието и логиката, съ огледъ стадия въ развитието имъ, и отъ промъните в начина на наблюдение и преценките на различно мислящи поколения²⁾.

Едно отъ най-старите дѣления на науките, съ огледъ определяне мѣстото имъ въ общата система на научното знание, е на исторически (духовни) и неисторически (естествени). Споредъ тая система всѣка наука получава своето мѣсто съ огледъ на областта, въ която се проявяватъ нейните изследвания. Въ случая се разбиратъ, обаче, „предметни“, а не „проблемни“ области³⁾.

Съ появата на политическата економия убеждението въ правилността на горната класификация бива разколебано. Въ областта на изследване на тая нова дисциплина, съ претенции на самостоятелна наука, стояли явления, свързани съ стопанския животъ на човѣка, които включвали въ себе си проблеми отъ явно „историческо“ и „неисторическо“ естество. Това обстоятелство наложило подхвърляне на критика на принципите, лежащи въ основата на различието между естествени и духовни науки. Отъ областта на политическата економия тоя проблемъ се прехвърля и става общъ за философията, логиката и теорията на познанието.

Грѣшките въ старото поддѣление на науките биватъ скоро упознати. Достига се до правилното заключение, че въпросътъ за характера на една наука не се касае до възможността да намѣримъ въ нея признаци, които да ни позволятъ да я определимъ безусловно къмъ една предметна областъ, а до наличността на нови цели на познанието, които сж предизвикали появата ѝ. Старото схващане за първичното значение на обекта при определянето начина на наблюдение, а отъ тамъ и характера на науката, загубва своето значение.

¹⁾ Сравни Karl Mannheim in „Das Problem der Soziologie des wissens, Archiv für Soz. wiss., Bd. B., 1925, S. 595.

²⁾ Сравни Fr. Söhlheim, Zur Methodologie und Systematik der Einzelwirtschaftslehre, in Archiv der Fortschritte betriebs wirtschaftlicher Forschung und Lehre, IV. Jahrg. Stuttgart, 1927, S. 17.

³⁾ Сравни Alfred Amonn, Objekt u. Grundbegriffe der theoretischen Nationalökonomie, 2. Ausgabe, Leipzig u. Wien, 1927, S. 7.

„Различните начини на наблюдение не се признават вече като безусловни зависими отъ обекта, но като първични категории, които могатъ принципално да се приложатъ на единъ и същъ обектъ и отъ които, напротивъ, научното, или споредъ теорията на познанието, опредѣляне на обекта се показва зависимо“.¹⁾

Както и по-горе споменахме, до тия заключения, преминали по-късно въ философията и теорията на познанието и станали основа на модерната класификация на научното знание, първи достигнали изследователи отъ областта на стопанскитѣ науки. Още Carl Menger, бащата на австрийската школа въ политическата економия, е формулиралъ различието между начинитѣ на наблюдение и първичното му значение за характера на една нова наука. Въ съчинението си „*Untersuchungen über die Methode der Socialwissenschaften und der politischen Ökonomie insbesondere*“ отъ 1883 год. Menger стига до заключението, че „свѣтътъ на явленията може да бѣде наблюдаванъ отъ две по същество различни гледни точки“. „Това, което представлява предметъ на нашия наученъ интересъ, пише той, е познанието или на конкретни феномени, съ огледъ положението имъ въ времето и пространството и конкретнитѣ имъ връзки едни къмъ други; или на промѣната въ постоянно повтарящитѣ се форми на тѣхното проявление. Първото направление въ изследването е отправено къмъ познанието на конкретното, или по-право на индивидуалното, второто — къмъ познанието на общото въ явленията. Съгласно тия две главни направления въ стремежа къмъ познание ние различаваме два голѣми отдѣла научно знание, които нажсо ще наречемъ — първото „индивидуално“ (дискриптивно — историческо знание, бел. н.), а второто „общо“ (теоритическо знание“²⁾. Тукъ, както вече споменахме, за првъ пжтъ се признава, че за разликата между наукитѣ не е отъ значение предмета, а начина на наблюдение, предопредѣленъ отъ научния ни стремежъ (цель).

Отъ Carl Menger тоя възгледъ преминава въ модерната логика и придобива най-различни формулировки. Особено значение въ това отношение иматъ изложенията на W. Wildenband, който дѣли наукитѣ, подобно на Menger, не споредъ предметното имъ съдържание, а споредъ формалния характеръ на познавателнитѣ имъ цели. Wildenband различава вмѣсто науки за духа и естественитѣ науки — хомотетически (законоопредѣлящи) и идиографически (явления-описващи) науки. Хомотетическото изследване, споредъ него, е отправено къмъ познанието на общитѣ връзки и законитѣ, царящи въ свѣта на явленията; идиографическото, напротивъ — къмъ опознаването на единичното, индивидуалното.

„Едната наука търси закони, другата — форми“³⁾, обобщава мисълта си той.

Още по-ясно формулира това гледище философътъ Н. Rickert, като замѣня понятията: хомотетическо съ естествено-научно и идио-

¹⁾ Amonn Alfred, — цит. съчин., стр. 8.

²⁾ Menger, C., — спомен. съчин., стр. 3 и сл.

³⁾ W. Wildenband, — *Geschichte und Naturwissenschaft*, (Strassburger Rektoratsrede), 1894.

графическо съ историческо или културно-научно знание. „Действителността бива природа, бележи той, когато я наблюдаваме съ огледъ на общото, тя става, обаче, история, когато я наблюдаваме съ огледъ на особеното, индивидуалното“¹⁾.

Изводитѣ, до които стигаме при възприемането на тия заключения, сж отъ особено и специално значение за стопанскитѣ науки²⁾. Съ появата на последнитѣ, тѣхниятъ наученъ характеръ, съ огледъ на тогавашнитѣ схващания, билъ съ право оспорванъ, „Обектътъ“ на тия нови дисциплини билъ далечъ не „еднороденъ“ и „типично-особенъ“, което да позволи да бждатъ наредени безостатъчно или въ областта на естественитѣ, или въ тая на духовнитѣ науки. Това обстоятелство затруднило и опредѣлянето на начина на работа (метода на изследване) на новия родъ науки, който се смѣталъ предопредѣленъ и неразривно свързанъ съ характера на обекта (естественъ или духовенъ³⁾). Отъ тукъ и съмнението за научния характеръ на стопанскитѣ науки. Това съмнение, обаче, се проявява двустранно, като поражда и желанието да се подложатъ на критика старитѣ схващания. Като резултатъ на тая критика се достига до правилното заключение, че начинътъ на работа (метода) не е свързанъ съ предмета, а е зависимъ отъ: — „гледната точка, отъ която наблюдаваме свѣта на явленията“ (Menger), или „отъ познавателнитѣ ни цели“ (Wildenband). По тоя начинъ въпросътъ за обекта не само, че получава единъ свършено другъ смисълъ, но и, съ огледъ на опредѣлянето му, получава второ мѣсто.

Изтъкнатата еволюция въ мненията относно класификацията на научното знание, е логически резултатъ на непрекъснатия стремежъ на човѣшката мисълъ къмъ опознаване на свѣта. Всички опити и изследвания на човѣчеството въ стремежа му къмъ цѣлостното познание на действителността довели до убеждението, обаче, че „поради безкрайността на космоса — неговата безпредѣлностъ въ пространството, вѣчностъ въ времето и сложностъ въ съдържанието — той не може да бжде непосредствено възприетъ отъ човѣшкото съзнание“⁴⁾. Философътъ Rickert умѣстно бележи по тоя поводъ, че „за да се познае свѣта, като си представимъ поотдѣлно всичкитѣ му единични форми въ она видъ, въ който тѣ сжществуватъ, това е една задача, която е принципиално неразрешима за ограничения човѣшки духъ“⁵⁾. Всѣка, макаръ и най-малка частъ отъ действителността, е толкова комплицирана, че за човѣка е невъзможно да я обхване и опише напълно, съ своитѣ, обусловени отъ културата, познания и методи. Въ най-добрия случай като резултатъ ще получимъ една моментална фотография отъ съмнителна стойностъ.

Поради тая фактическа невъзможностъ да се обхване и предаде

1) H. Rickert. — Kulturwissenschaft und Naturwissenschaft, Tübingen, 1921, S. 60.

2) Въ историята на методологията изложенитѣ възгледи сж познати подъ името „субективна теория“. Въ своята сжщностъ тая теория крие едно монистическо схващане на свѣта.

3) Това схващане, дуалистично въ своята основа е изпазено и до съвременността. Въ общата методология то е познато подъ името „обективна теория“ и е свързано съ имената на Rümelin, Roscher, Knies, Hildebrand, Wund и др.

4) Паумъ Долински, — Курсъ по политическа економия, Варна 1937 стр.4.

5) H. Rickert, — Die Grenzen der naturwissenschaftlichen Begriffsbildung, Tübingen, 1913, S. 34.

изцѣло действителността, научното изследване пристѣпва къмъ нейното опростяване. Това опростяване е обусловено отъ различнитѣ отношения на човѣшката мисль къмъ свѣта на явленията, които сѣ продиктувани отъ най-различни познавателни интереси и цели. Трѣбва веднага да забележимъ, че тая дейность (опростяване, логическа схематизация на действителността) е чисто мислова и че тя е единствения пѣтъ, по който можемъ да достигнемъ до едно поддѣление на свѣта на явленията, което да отговаря безъ остатѣци на различнитѣ ни познавателни цели; или по-ясно: — тая мислова дейность е единствениятъ начинъ да формулираме по логически пѣтъ, формално, обектитѣ на отдѣлнитѣ научни дисциплини, които ги характеризиратъ и обосноваватъ като самостоятелни науки. Тая констатация не отрича възможността действителността да бѣде поддѣлена споредъ материалнитѣ и прояви и на множество чисто предметни обекти. Последниятъ, обаче, сами по себе си нѣматъ никакви логически качества и поради своята многообразностъ не сѣ обхватни въ една обща връзка за нашата мисль. Тѣ сѣ по-право количествени части отъ общия обектъ-действителностъ и не се поддаватъ на поддѣление на отдѣлни научни области.

Тия части отъ „общия обектъ-действителностъ“ могатъ само наблюдавани отъ една особена гледна точка (единъ особенъ начинъ на мислово отношение къмъ тѣхъ, една мислова абстракция) да послужатъ за конструиране „обекта на познанието“ на една наука, която я характеризира като такава. Въ тоя смисль научната мисль може да придобие отъ всѣка частъ на общия обектъ-действителностъ (както и отъ самия него мислимъ като цѣло) най-различни „обекти на познание“, които отъ своя страна сѣ основа на най-различни науки. Следователно, една наука се различава отъ другитѣ не чрезъ предметното си съдържание, а чрезъ своя специфиченъ, индивидуаленъ „обектъ на познание“, защото „не предметнитѣ връзки на нѣщата, а мисловитѣ свръзки на проблемитѣ лежатъ въ основата на работнитѣ области на наукитѣ“¹⁾. Характерното за „обекта на познанието“ на една наука не е нѣкаква предметна общность, но „логическата общность на наблюдението отъ една специфична гледна точка (Menger), „една обща познавателна цель“ (Wildenband), „логическата общность на еднакви познавателни условия“ (Aronn), „единъ общъ конструиращъ принципъ“ (Freyer), „една обща мислова връзка“ (Lisowsky), съ една дума „формалната структура на познанието“ (Söllheim).

Въ тая насока трѣбва да се търси и разрешението на въпроса за обекта на науката за единичното стопанство. Всички недоразумения, спорове и грѣшки, произлѣзли при обосноваването на научния ѣ характеръ, а главно доказването на самостоятелното ѣ съществуване отъ политическата економию, се дължи на несѣблюдаването на гореизложенитѣ принципи, т. е. на неправилното разбиране и третиране на проблема за опредѣляне обекта ѣ като самостоятелна наука. Излизаци отъ убеждението, че тоя проблемъ е първиченъ по своя характеръ, редица изследователи го търсятъ и опредѣлятъ като предварително да-

¹⁾ Max Weber, — Die „Objektivität“ sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis, Archiv für Sozialwissenschaften und Sozialpolitik, 1904, S. 41 (препечатано въ *gezeichnete Aufsätze zur Wissenschaftslehre*, Tübingen, 1922 S. 166), цит. и въ Н. Долински, Курсъ по политическа економию, Варна, 1937, стр. 3.

денъ. Резултатътъ е, както изтъкнахме и по-горе, че се достига до единъ предметенъ обектъ, който не само че не крие въ себе си „нѣщо“, което да послужи само по себе си като поводъ да го причислимъ безостатъчно къмъ една наука и съ това да я опредѣлимъ като такава, но и мисловно не е обхваненъ въ една обща връзка. Ясно е, че емпиричния обектъ, който съществува преди науката нѣма никакъвъ логически характеръ, и че той ѝ е само „даденъ“ и че всичко, което бива опредѣлено чрезъ науката трѣбва да има като предпоставка една точно опредѣлена познавателна целъ. По тоя поводъ Амонп казва „обекта, който е даденъ на една наука, не я опредѣля и обекта, който я опредѣля, не може да ѝ бѣде даденъ“.¹⁾ Въ този смисълъ се оправдава и историческото възникване и оформяване на отдѣлнитѣ науки. Методологическиятъ проблемъ за опредѣляне на обекта не се състои въ задачата да го търсимъ и установимъ като начало на една несъществуваща и въ момента създавана наука, а да го изразимъ като една логическа свръзка на специфичнитѣ проблеми, произлѣзли и оформени съ историческото възникване на една дисциплина.

Една наука бива конструирана не тепърва чрезъ единъ обектъ, а чрезъ познавателната задача, предизвикала нейното начало.²⁾ Изследвайки проблемитѣ на една наука, ние ще се убедимъ, че тѣ сѣ вътрешно свързани подъ освѣтлението на една гледна точка, че тѣ иматъ една обща и особена логическа структура, чрезъ която образуватъ една затворена цѣлостъ, че въ началото на тѣхното възникване лежатъ едни и сѣщи формални предпоставки и че най-сетне тѣ стоятъ подъ еднакви познавателни условия.³⁾ Тъкмо поради тия причини, тия проблеми, отъ историческа и логическа хомогенна натура, сѣ начало на една нова наука. Отъ тукъ и правилното заключение, че всичко, което е и може да стане проблематично подъ сѣщитѣ формални предпоставки и всичко, което стои външно подъ сѣщитѣ познавателни условия, трѣбва да принадлежи и образува „познавателния обектъ“ на дадена наука.

IV. Обектъ на познанието на науката за единичното стопанство.

Фактътъ, че въ областта на изследване на учението за единичното стопанство лежатъ явления, които въ обикновеното словоупотрѣбление се бележатъ като стопански, е най-често причината за съмнения относно научния му характеръ, поради това, че тия явления сѣ били почти винаги наблюдавани като „безспорно такива“ отъ областта на политическата економия.

Лесно обяснимо е, че застъпниците на това мнение не могатъ да признаятъ научния характеръ на едно учение, което третира „обекта“ на една вече съществуваща и утвърдена наука. Въ това схващане се крие, обаче, една основна грѣшка, на която ние многократно обърнахме внимание въ предшедстващото ни изложение и която се състои въ това, че не се прави разлика между емпиричния обектъ и

¹⁾ Alfred Amonp, цит. съчин. стр. 14 и 15.

²⁾ Сравни English, — Grundlagen des wirtschaftlichen Denkens, Brünn, 1925, S.54 f. f.

³⁾ Сравни Amonp, цит. съчин. стр. 16 и 17.

обекта на познанието и че не се схваща първичното изключително значение на последния за характеризирание самостоятелния научен характер на отделните дисциплини.

Безспорно е, че проблемите, които третират политическата економия и науката за единичното стопанство водят своето начало от редицата емпирични явления, които са познати като стопански. Тоя факт, обаче, не говори за „нѣкаква зависимост“ или „безспорна общност“ между двете дисциплини, защото както всѣки „емпиричен обект“ — част от общата действителност¹⁾ и стопанството¹⁾ може да бъде подложено на изследване от най-различни гледни точки, съгледъ на различни познавателни цели и въ това отношение да бъде началото на най-различни обекти на познание, а от там и на различни, независими една от друга, свършено самостоятелни науки. Третирайки тоя въпрос въ съчинението си *Grundlagen des Wirtschaftlichen Denkens* (Brünn, 1925) Englis идва до сѣщото заключение като казва, че „това, което обикновено се бележи като стопанско и съ което се занимава науката, може да се наблюдава от най-различни научни гледни точки и да даде много и различни обекти на познание“. „Следователно, продължава Englis, нѣма единъ единороденъ стопански начинъ на наблюдение и следствие на това нѣма и единъ единороденъ стопански обект на познание и една единородна стопанска наука.“ „Стопански е само едно обобщаваще опредѣление за единъ емпириченъ обект, стопанска наука — едно обобщаваще опредѣление на сума от най-разнородни познания, отнасящи се до сѣщия емпириченъ обект“. Почти сѣщото мнение застъпва и Атопп, който признава, че „политическата економия се отнася наистина до стопански нѣща, като нейни главни емпирични обекти, обаче, стопанските нѣща, въ тѣхния специфиченъ видъ като стопански, споредъ привичния словоупотребяемъ смисълъ, не са абстрактно опредѣляемия обект на познание за политическа економия²⁾. Той правилно твърди по-нататъкъ³⁾, че „съ израза — обект на политическата економия е стопанството или стопанското, не се прави никаква крачка къмъ разрешение на проблема“, а че първиятъ въпросъ въ случая е „кой е абстрактниятъ обект на познанието на политическата економия, или кое е понятието стопанисване въ специфичния смисълъ на политическата економия“.

Горните заключения са мѣродавни и при разрешението на проблема за обекта на познанието на една самостоятелна наука за единичното стопанство.

Ако проследимъ историческото възникване на науката за единичното стопанство скоро ще установимъ, че въ центъра на изследванията ѝ винаги са стояли нѣколко основни проблеми. Тия проблеми, образуващи нейното материално съдържание са: проблема за разности, проблема за тѣхното пресмѣтане и проблема за организиране на единичните стопанства. Трѣбва веднага да отбележимъ, че най-важ-

1) Стопанисването като емпирично явление (или сборъ от емпирични явления) е за насъ една неизбежна дейност, наложена на човѣчеството от природните условия — наличие на нужди при човѣка, необходимостта да бъдатъ задоволени и ограниченото количество блага, стоящи на разположение въ това отношение.

2) Атопп, цит. съчин., стр. 166.

3) Атопп, цит. съчин., стр. 167.

ната и характерна за начина на наблюдение на науката с първата от горните проблеми, докато останалите две, логически погледнато, сж секундарни и възникват като нейно допълнение.

Тая проблематика, характерна за науката за единичното стопанство, води своето начало, както вече споменахме, от стопанската дейност на човѣка. Всички емпирични явления, възникващи като следствие и характеризиращи тая дейност, лежатъ въ областта на изследвания на науката за единичното стопанство, разглеждани подъ освѣтлението на особености за нея начинъ на наблюдение. Последниятъ се изразява въ единъ ясно опредѣленъ стремежъ къмъ доходъ съ огледъ на разносните, свързани съ провеждането на стопанската дейност.

Организациите, въ които се проявяватъ единичните стопанства сж рационални съединения на производствените фактори, предприети съ огледъ успѣшното реализиране на споменатия стремежъ къмъ доходъ. Изхождайки отъ направените до тукъ разсѣждения, можемъ да опредѣлимъ, че обектъ на познание на науката за единичното стопанство е: отношението между опредѣлените отъ стремежа къмъ доходъ функции и създадените за тяхното осществяване организационни форми.

Функция и организация въ горното отношение трѣбва да бждатъ адекватни — бързо промѣнящи се функции не понасятъ тежки организационни форми и обратно.

Функционната мисълъ (стремежа къмъ доходообразуване), обаче, не е единствено мѣродавна за избора на организационна форма.

Организационната смисълъ може логически сама за себе си да се развива и отъ своя страна да упражни влияние върху опредѣлените функции.

Така отъ това взаимно влияние и отъ налаганото отъ него съпоставяне на направени разноси и очаквани резултати, съ огледъ стремежа къмъ доходъ, възниква цялата проблематика на една самостоятелна наука за единичното стопанство.

ИЗЪ ЛАБИРИНТА НА КОНЮНКТУРНИТЕ СТАТИСТИКИ

отъ

А. СТЕФАНОВЪ

Българската статистика по стопанските въпроси е добре разработена и въ сравнение съ статистиките на другите балкански държави се намира на значителна висота. Това голѣмо и добро развитие на нашата статистика намѣри завършека си въ въвеждането на така наречената конюнктурна статистика, която въ цялѣ свѣтъ е едно отъ най-модерните и най-полезните въведения въ тази областъ.

По принципъ, конюнктурните статистики иматъ за целъ да позволятъ едно близко запознаване на стопанския изследователъ съ дина-

миката на стопанския животъ, да му дадатъ възможностъ да проследява разволя на народното стопанство и — при по-свършени конюнктурни статистики — да прави конюнктурни прогнози, т. е. предвиждания за бъдещето развитие на стопанския животъ на страната.

У насъ конюнктурни статистики се публикуватъ отъ два института: отъ Главната дирекция на статистиката въ нейнитѣ „Месечни известия“ и отъ Българската народна банка въ нейния „Месеченъ статистически бюлетинъ“.

Докато, обаче, Главната дирекция на статистиката дава всички конюнктурни материали групирани въ редове и систематизирани по отдѣлни области, сравняеми по месечно за две години и съ срѣдни годишни цифри за три предшестващи години, въ бюлетина на Българската народна банка има единъ кратъкъ прегледъ на по-важнитѣ конюнктурни редове, единъ обширенъ прегледъ на кредитнитѣ конюнктурни статистики и следъ това значително по-подробни данни по развитието на стопанството въ всички негови области, които могатъ да се обхванатъ статистически и периодически.

Трѣбва да се забележи, обаче, че и за бюлетина на Б. н. банка, източникътъ на статистическитѣ материали е Главната дирекция на статистиката, отъ което правило правятъ изключение нѣкои статистики, които се обработватъ самостоятелно отъ отдѣлението за финансови изучвания при Банката. Тѣзи статистики се отнасятъ предимно до кредита, компенсационнитѣ премии при камбиалнитѣ компенсационни сдѣлки, акционернитѣ дружества, държавнитѣ финанси и др.

Ако ние искаме съ този прегледъ да се спремъ по-подробно на тѣзи конюнктурни статистики и на свързанитѣ съ тѣхъ твърде лаконични конюнктурни прегледи, които ги предшестваатъ въ всѣка издадена книжка на двата бюлетина, правимъ това, защото виждаме, че ежедневно интересътъ къмъ конюнктурното развитие на стопанството расте, а заедно съ това растатъ и консуматоритѣ на тѣзи статистики, т. е. лицата, които съ внимание и съсрѣдоточеностъ ги четатъ, желаейки да откриятъ истинския развой на конюнктурата, или да предвидятъ нейното бъдеще развитие. Едно подобно, по-подробно разглеждане на нѣкои статистически редове се налага и затова, защото въ двата източника на такива статистики, често пѣти се съзиратъ значителни разлики, а понѣкога и обратни тенденции, които наистина биха забъркали добросъвѣстния изследователъ, ако не е въ течение на техническата обработка на материала и на действителното значение и стойностъ на отдѣлнитѣ редове.

Съ критикитѣ, които бихме направили по този поводъ, разбира се, ние ни най-малко не желаемъ да подценимъ дейността и заслугитѣ на дветѣ служби, които изработватъ статистикитѣ, а напротивъ, бихме желали да допринесемъ за тѣхното усъвършенствуване.

Ето защо, признавайки всичката ценностъ на конюнктурнитѣ статистики, които се публикуватъ отъ двата мѣродавни института, ние ще си позволимъ да изнесемъ тукъ само това, което все още не е достатъчно уяснено, или е оставено некоригирано, а би трѣбвало да се поправи, за да ни даде една ясна представа за стопанското състояние на страната.

Ако следваме разположението на материалитѣ, което е възприето отъ Главната дирекция на статистиката, въ нейния месеченъ бюлетинъ, трѣбва да изтъкнемъ, че още въ групата на ценитѣ се отбелязватъ известни несъответствия и противоречия между бюлетина на Дирекцията и този на Б. н. банка, макаръ и цифритѣ за двата бюлетина да се изработватъ отъ Дирекцията.

Така напримѣръ, въ даннитѣ за ценитѣ на вноснитѣ стоки презъ м. априлъ, бюлетинътъ на Б. н. банка показва едно спадане на индекса имъ отъ 110.2 за мартъ 1940 г. (база 1926 равно на 100) на 99.7 за априлъ т. г. Сжщевременно въ бюлетина на Дирекцията, за сжщитѣ стоки и сжщитѣ месеци се е отбелязало едно увеличение отъ 128.4 на 132.8 при база 1934/1935 равно на 100.

Отъ общия погледъ, хвърленъ върху двата индекса, явно е, че този на бюлетина на Дирекцията е вѣрниятъ, докато този на Б. н. банка е погрѣшниятъ. Въ сжщностъ и двата сж погрѣшни, защото сж изчислени по единъ и сжщи методъ, само базата имъ е различна. Така, презъ м. априлъ т. г. сж били отбелязани цени на известни вносни артикули, а именно на чуждестранна вълна и на кожи отъ едъръ добитѣкъ, какъвто вносъ не е билъ отбелязванъ презъ предшестващитѣ месеци. Поради това, презъ предшестващитѣ месеци е било изключвано въобще отъ изчисляването на индекса участието на вълната и на кожата отъ едъръ добитѣкъ, което споредъ скромното ни мнение е неправилно, тъй като макаръ и да не е отбелязанъ вносъ, на вътрешния пазаръ сж сжществували цени за вълната и кожата, които сж били мѣродавни за движението на индекса на ценитѣ. Като резултатъ на изключването и на включването на известни вносни стоки въ индекса на ценитѣ на стокитѣ, промѣнятъ се и самитѣ индексни числа въ доста чувствителенъ размѣръ, както това личи отъ сравнението на двата индекса. Така, при индекса, използванъ отъ Б. н. банка, понеже ценитѣ на тѣзи артикули презъ базисния периодъ (1926 равно на 100) сж били значително по-високи, отколкото сж сегашнитѣ, включването на стокитѣ увеличава знаменателя на формулата по-чувствително, отколкото числителя и поради това се отбелязва спадане на индекса, докато при база 1934/1935 равно на 100, когато ценитѣ на кожата и вълната бѣха чувствително по-низки отъ сегашнитѣ, става обратното, числителятъ на формулата се увеличава по-силно, отколкото знаменателятъ и индексътъ показва по-голъмо наедряване, отколкото би трѣбвало да бѣде въ действителностъ. Ето защо, споредъ насъ би трѣбвало ценитѣ на вноснитѣ артикули да не се включватъ или изключватъ въ зависимостъ отъ това, дали има или нѣма вносъ, а да се поддържа винаги индексътъ съ пълния му съставъ, като въ случай, че нѣма мѣродавни сдѣлки съ известни стоки, да се взематъ такива отъ съседнитѣ месеци. Въ такъвъ случай поне грѣшката ще бѣде по-малка. Другъ въпросъ е дали подобренитѣ стоки, които сж взети като характеризиращи вноснитѣ стоки въ страната, отразяватъ действителното поскупване на вноснитѣ стоки, защото освенъ индийския чай, кафе, бетошно желѣзо, газъ, бензинъ, минерално масло, сода каустикъ, чуждестранна вълна, медъ, чугунъ, ламарина, чуждестранни кожи и синъ камѣкъ, които участвуватъ въ формирането на индекса на вноснитѣ стоки, има много други вносни и доста важни стоки, които не се взематъ подъ

внимание, между които на първо място стоят памукът от чуждестранен произход, бетонно желязо, химикали и др.

Въвроятно съзнателно, предвид невъзможността да има спадане въ вносните цени през април, въ бюлетина на Б. н. банка е избъгнато да се направи сравнение между състоянието на вносните цени през март и април 1940 год.

Твърде много може да се каже и за индексите на цените на дребно и за този за издръжката на живота. Това, обаче, вече бѣ направено въ кн. I, година II, стр. 101 на „Економистъ“. За да не заемаме повече място, ние отправяме читателите къмъ тази книга, гдето подъ заглавие „Поевтиняване на живота презъ ноември?“ сѣ разглеждани въпросите за неподвижността на индекса на издръжката на живота, за неговата остарѣлость, дефекти, неправдоподобност и т. н.

Преминавайки къмъ конюнктурните статистики за външната търговия, трѣбва да изтъкнемъ нѣкои неподходящи наименования, които могатъ да заблудятъ читателя, а дори и следъ като прочете методологически бележки къмъ конюнктурните статистики да остане съ известни съмнения относно правилността на подобни наименования. Касае се до дѣлението на вноса на „прѣкъ вносъ“ и на „косвенъ вносъ“. Филологически и логически подъ прѣкъ вносъ би трѣбвало да се разбира този, който се извършва направо отъ страната, отъ която произхождатъ вносните продукти, а „косвенъ вносъ“ би трѣбвало да означава вносътъ извършванъ чрезъ посрѣдничеството на трета държава. Въ сжщностъ, подъ прѣкъ вносъ въ тѣзи статистики се разбиратъ готовите фабрики и машините, а подъ косвенъ вносъ — суровите материали и полуфабрикатите. Защо се прави това дѣленie? — неизвестно.

Истинските затруднения, обаче, настѣпватъ при статистиките за вътрешната търговия. Конюнктурните статистики за вътрешната търговия трѣбва да иматъ за целъ да покажатъ развитието на една компонентна, която се образува отъ напрежението на търсенето и предлагането, отъ цените на стоките и покупателната способност на населението. Поради това, едни статистики на вътрешната търговия трѣбва да изхождатъ винаги отъ реалното развитие на оборотите, било въ опредѣлени стопански клонове, било въ типични и представителни предприятия. Въмѣсто това, като главенъ указателъ за развитието на вътрешната търговия въ страната виждаме единъ индексъ, нареченъ „продажби на фабрики — общъ индексъ на обема“.

Технически индексите на обема, било на производството, било на търговията, се изчисляватъ, като се оставятъ промѣнливи само количествата стоки, които се взематъ предвидъ, а изчисленията се правятъ при постоянни цени, които сѣ важели за периода, взетъ като база. Той показва, следователно, какви биха били продажбите на фабриките, ако цените не бѣха се промѣнили.

За нуждите на конюнктурните изследвания на проблемите на вътрешната търговия, обаче, този индексъ е до известна степенъ безполезенъ. Той може да има смисълъ като производствена статистика, но твърде малкъ като търговска, поради което и не представлява указателъ за развитието на вътрешната търговия, нито на покупателната способност на населението.

Въ сжщностъ, този индексъ би ималъ смисълъ само ако се сравнява съ единъ другъ индексъ — на обема на индустриалното производство, за да показва дали има натрупване на шокове въ индустриалните заведения. Но и тогава той не би билъ много сигуренъ указателъ, защото въ него сж групирани количества съ разни стойности и наедряването на едни отъ тѣхъ съ малка единична стойностъ може да съвпада съ намаляването на други съ голѣма стойностъ, което пѣкъ прави предвижданията несигурни.

Успоредно съ тѣзи индекси на обема, много по-полезни за конюнктурното проследяване на развитието на индустриалния пласментъ биха били абсолютните цифри за общия размѣръ на контролиранитѣ фабрични продажби при промѣнливи цени, т. е. реалнитѣ пласментни обороти, защото именно тѣ сж, които стоятъ въ прѣка и каузална връзка съ доходитѣ на купувачитѣ и свидетелствуватъ за напрежението на предлагането и търсенето и т. н.

За статистическо улеснение, отъ тѣзи цифри би могло да се извлѣкатъ и индекси, които да показватъ относителното развитие на пазара.

Индустриалната статистика сжщо така не винаги ни дава най-добра представа за развитието на конюнктурата. Основниятъ указателъ за развитието на индустриалното производство у насъ е публикуваниятъ отъ Главната дирекция на статистиката месеченъ индексъ, нареченъ „индексъ на общия обемъ на индустриалното производство“. Този индексъ, изработенъ по единъ съвършенъ технически и математически начинъ, обаче, не отговаря на стопанската структура на България и на нуждитѣ на нашитѣ български конюнктурни изследвания. Технически, отъ него сж изключени основнитѣ материали, употребени въ индустриалното производство, като той показва развитието само на така наречената принадлежна стойностъ на производството. Поради това, изолирайки промѣнитѣ, които могатъ да се появятъ отъ страната на суровитѣ материали, той показва само тѣзи промѣни, които засѣгатъ допълнителната стойностъ, която се придава на индустриалното произведение отъ положения трудъ и т. н.

Не ще и дума, че този индексъ може да отговаря на всички математични изисквания. Доколкото ни е известно, той дори е билъ предложенъ въ Женева като образецъ за установяването на единъ международенъ сравняемъ индексъ на индустриалното производство.

За нашето стопанство, обаче, той е неподходящъ, защото българската стопанска структура страда отъ една голѣма диспропорционалностъ между земеделско и индустриално производство и скоковетѣ, които отбелязва индексътъ на индустриалното производство не сж нѣкакъвъ голѣмъ указателъ за общото развитие на стопанската конюнктура, тъй като въ тѣхъ се отразяватъ много силно земеделскитѣ сезони, свързани съ мелничарската и хранителната индустрия.

Така напримѣръ, поради малкия размѣръ на българското индустриално производство и тѣсната свързаностъ на голѣма частъ отъ нашата индустрия съ преработването на земеделски произведения, българскиятъ индексъ на индустриалното производство е най-подвижниятъ индексъ на свѣта. Презъ 1938 г. напримѣръ, когато следъ голѣми нови инвестиции и незапомнено развитие на германската въоръжителна индустрия, нѣмскиятъ индексъ на индустриалното производ-

ство едва показва повишение отъ 127.1 за първото тримесечие на годината на 130.5 за третото тримесечие и на 133.0 за м. октомврий 1938 г. (1928 равно на 100), българският индекс на индустриалното производство показва единъ скокъ отъ 111.8 за априлъ 1938 и 132.0 за май същата година на 220.8 за м. августъ 1938. Същото се повтаря и презъ 1939 г., когато българският индекс на индустриалното производство отскача отъ 124.0 за априлъ и 132.0 за май на 215.4 за септемврий 1939 г.

Явно е отъ това развитие на нашия индустриален индекс, че той се намира подъ силното влияние на развитието на нашето земеделско производство и че очертава по-скоро неговата сезонност, отколкото действителното развитие на цялото индустриално производство.

Диспропорционалността между индустрия и земеделие също така не дава теоритично необходимитъ последици отъ увеличението на индустриалното производство. По правило индустриалната експанзия трѣбва да бѣде последвана отъ намаляване на безработицата и отъ една кредитна експанзия. У насъ, въпрѣки повишаването на индекса на индустриалното производство понѣкога съ 70 и 80% само за два-три месеца, кредитното дѣло отбелязва почти пълна инертност, а безработицата се развива — споредъ осѣжднитъ данни съ които разполага статистическиятъ бюлетинъ на Дирекцията на статистиката — безъ всѣкакво измѣнение. Тази откъснатост на безработицата отъ производството въ индустрията говори, че въ сѣщностъ източникътъ на безработни у насъ е земеделското стопанство, а не индустриалното и отъ земеделската конюнктура зависи много повече състоянието на безработицата, отколкото отъ индустриалната. Това е и много логично, щомъ като отъ Конюнктурния ни институтъ се изчислява броятъ на скрититъ безработни въ селското стопанство на около 1 милионъ души, докато всички заети работници въ промишлеността не превишаватъ 370 хиляди души.

Ще бѣде твърде полезно за изследването на конюнктурата, следователно, ако успоредно съ този крайно подвиженъ индексъ се изработи и единъ другъ, при който суровитъ материали и данѣцитъ се взематъ подъ внимание, а освенъ това се даде и друга тежестъ на отдѣлнитъ стопански браншове, за да може да се достигне до една такава умѣреностъ въ повишенията и пониженията на индекса, отъ която да могатъ да се очакватъ и по-мѣродавни заключения за всички останали проблеми, свързани съ индустриалното развитие на страната.

Макаръ и да може да се каже още нѣщо по индекса на индустриалното ни производство, ние ще преминемъ къмъ абсолютнитъ данни за индустриалното производство.

Въ статистическия бюлетинъ, редоветъ за абсолютната стойностъ на индустриалното производство иматъ кумулативенъ характеръ, т. е. отбелязватъ натрупвания, като даннитъ за текущия месецъ се прибавятъ къмъ даннитъ за миналия месецъ. И тукъ, както и по-горе, могатъ да се направятъ забележки отъ техническо и стопанско естество. На първо мѣсто, отъ техническо гледище не е удобно даннитъ непременно да бѣдатъ кумулативни, вмѣсто месечни, защото се изгубва прегледността за развитието презъ отдѣлнитъ месеци. Ако изследо-

вателът желае да се запознае със сравнителното развитие на индустриалното производство по месеци, което е и нормалното, то той трябва да изважда последователно от последния месец данните за останалите месеци поне за две години, за да добие една истинска представа за развитието на индустриалното производство през един двугодишен период.

От стопанско гледище, по отношение на тези редове могат да се направят забележки в две отношения. На първо място — че те имат характер на цифри за обема, т. е. цифри, т. е., че дават едно изкуствено построение, защото те не изразяват действителните стойности, а такива, които нямат нищо общо с реалните цени и ценови отношения т. е. с реалната стойност на индустриалното производство. Истина е, че индексите за обема ни дават представа за реалното количествено увеличение или намаление на индустриалното производство, поради което те са необходими. Но за нуждите на конюнктурните изследвания са необходими данни не само за обема на производството, а и такива за неговото развитие в реални стойности. Това е потребно, защото действителният производствен оборот ще ни покаже редица фактори, които са от първостепенно значение за преценяването на конюнктурата, а именно, дали производството не превишава вече популателната способност на пазара, дали индустрията ще навлезе в фаза на нужда от оборотни средства, което пък ще има своите отражения върху кредита и т. н.

Втората стопанска забележка е, че липсват цифри за цѐлата стойност на индустриалното производство, което е наблюдавано. От огромно значение е да може да се знае, поне приблизително, на колко възлиза индустриалното производство в неговата цѐлост, с която именно влияе върху пазарите, а не само принадлежата му стойност, която се отбелязва в статистическия бюлетин. Общата стойност на индустриалното производство може да ни служи за указател на редица производствени проблеми и положения, които иначе биха останали неясни и без да се подчертае тяхното влияние върху развитието на общата стопанска конюнктура.

Ако пък се запазят и двата реда: на пълната стойност на индустриалното производство, на принадлежата стойност, а дори и на обема на производството, биха могли да се извличат много ценни заключения върху отношенията между тези три елемента и върху това, доколко участието на труда като фактор на производството се намалява или увеличава през известни сезони, в образуването на общата стойност на индустриалното производство.

Статистиките за „отношението на пласмента към производството“ в наблюдаваната индустрия, съществуването на които показва, че има разполагаеми статистически материали за абсолютните стойности на индустриалното производство, от своя страна би трябвало да се развият, като се дадат абсолютните стойности за производството и пласмента в отделни редове. Това е особено необходимо за изследователя, който ще преценява общото развитие на индустриалното производство и пласмента му в страната, както и значението на отделни клонове на индустрията, така както са дадени в конюнктурните статистики, защото от отделните индекси, дадени за текстил-

ната, мелничарската, хранителната и керамичната индустрии, не може да се прецени тяхното значение за народното стопанство и тяхното сезонно влияние върху развитието на конюнктурата. Понеже, от друга страна, месечният бюлетин на Дирекцията на статистиката е почти единственият източник на текущи данни за българското народно стопанство, би тръбвало да се очаква той да дава и най-полезните структурни данни за правилното опознаване на това стопанство.

Безработицата в страната е застъпена в текущите статистики твърде слабо, макар и теоритично тя да е един от най-важните показатели за развитието на конюнктурата. Кумулативните данни за новозаписаните безработни не говорят нищо на изследователя, особено, ако той знае начинът на тяхното събиране и съставът на хората, които влизат в тях. Налага се, както това е постигнато в почти всички страни на света, включително и у някои от съседите ни, да се разработят мѐродавни и точни статистики, както за заетите работници, така и за безработните. В това отношение могат да се обединят усилията на фонда за Обществени осигуровки и тия на Главната дирекция на труда. Ако досега е имало технически непреодолими трудности при установяването на безработицата, поне не е имало такива за установяването на заетите работници, а те сѐ не по-малко важен конюнктурен и стопански указател, отколкото е безработицата.

Паричното обръщение и кредитът дават не по-малко поводи за спорове и забележки относно състава и начина на подреждането на конюнктурните статистики. Нека разгледаме тези статистики по групи:

В групата на влоговете правят впечатление различията, които се констатираме между данните, публикувани от Дирекцията на статистиката и тия, изнасяни от Б. н. банка. Тези различия съществуват както в цифрите, давани за отделните кредитни институти, така и в общите цифри за всички банкови влогове в страната. Впрочем, Дирекцията на статистиката не дава цифри за всички банкови влогове в България, а само за „наблюдаваните“ от нея влогове. Различието в цифрите за отделните групи банки, безспорно, ще наведе изследователя на мисълта, че поне един от двата официални източници на сведения дава невѐрни данни. По отношение на относително малките различия между данните за отделни групи банкови влогове, може да се каже, че се дължат на включването на различни елементи в понятието „влогове“, като известни предпозирания се изчисляват от Дирекцията на статистиката, а „кореспондентските сметки“ не се считат за влогове. Това, обаче, сѐ относително малки различия, които все пак е добре да се премахнат, за да съществува единство в официалните данни за кредита.

Един друг недостатък на кредитните статистики на Дирекцията на статистиката, обаче, се крие в така нареченото пречистване на предпозиранията в банковите влогове. Пречиствайки предпозиранията, които Пощенската каса прави в Б. з. к. банка или популярните банки — в своите съюзи, Дирекцията на статистиката дава данни за акумулирането на влоговете в отделните кредитни институти или групи от такива, които не отговарят на действителността и дават на изследователя неправилна представа за действителното

мѣсто и мощь на отдѣлнитѣ групи кредитни институти. За конюнктурното изследване е важно не само дали има увеличение или намаляване на влоговетѣ, но и да се установи структурното разпределение на банкитѣ и тѣхното значение въ рамкитѣ на народното стопанство. Насочването на влоговетѣ къмъ Пощенската спестовна каса означава въ сжщностъ развитие на кредитния потенциалъ на Б. з. к. банка, въ която се предепозиратъ пощенскитѣ влогове, но това не личи отъ статистикитѣ на Дирекцията на статистиката, въ които финансовата мощь на Б. з. к. банка е представена съ 3 милиарда по-слаба отъ действителната. Ето защо, успоредно съ статистикитѣ за пречистенитѣ влогове въ нѣкои банки, въ бюлетина на Дирекцията трѣбва да се въведатъ нови редове, които да показватъ фактическото положение и действителната структура на българското банково дѣло, отъ което пъкъ ще могатъ да се извличатъ много повече и по-полезни сведения за развитието на общата конюнктура.

Въ групата на банковитѣ пласменти, допустнатитѣ несъобразности сѣ голѣми и твърде важни. И тукъ бие на очи значителната разлика, която сжществува между даннитѣ отъ бюлетина на Б. н. банка и този на Дирекцията на статистиката. Така напримѣръ, въ бюлетина на Б. н. банка сѣ показани всичко банкови пласменти къмъ края на 1939 година 14.494.5 милиона лева, докато въ бюлетина на Дирекцията на статистиката сѣ показани 16.789 милиона лева, или съ 2.294,5 милиона лева повече. Тази огромна разлика произлиза отъ грѣшката, която се прави отъ Дирекцията на статистиката, която включва въ банковитѣ пласменти и тѣзи на Б. н. банка, които отъ своя страна сѣ пласменти, раздадени на частни банки и отъ тѣхъ прераздадени на народното стопанство. Едни и сжщи пласменти, следователно, сѣ показани два пѣти. Още по-голѣма и очудваща е, обаче, грѣшката, която се прави съ включването въ кредитнитѣ пласменти на Б. з. к. банка и на облекченитѣ задължения, които бѣха прехвърлени преди нѣколко години къмъ Погасителната каса и които възлизатъ на повече отъ 2 милиарда лева.

Отказвайки да отпише отъ баланса на банката облекченитѣ пласменти, както това направи самата Б. з. к. банка, Дирекцията на статистиката не иска да признае една структурна промѣна въ нашето кредитно дѣло, промѣна, която е безвъзвратна и трѣбва да бѣде отбелязана както въ конюнктурнитѣ, така и въ структурнитѣ статистики. Въмѣсто това, Дирекцията на статистиката продължава да показва надути кредитнитѣ пласменти на Б. з. к. банка, като включва въ тѣхъ и притежаванитѣ отъ банката облекчителни облигации отъ Погасителната каса.

Тукъ се отбелязва и още една друга грѣшка, която не винаги се схваща. Независимо отъ това, че Б. з. к. банка вече нѣма никаква връзка съ бившитѣ си облекчени длъжници, а последнитѣ сѣ станали дългосрочни длъжници на държавата, които могатъ да платятъ дълговетѣ си съ 50% отъ облекчената имъ стойность, като използватъ за тази цель облигациитѣ на Погасителната каса, Дирекцията на статистиката не само че не взема предвидъ реалното намаляване на дълга въ сравнение съ номиналната му стойность, но и не обхваща действителнитѣ погашения, които длъжницитѣ правятъ къмъ Погасителната

каса. Това е така, защото Касата не прави тиражи на облигациите си, а изтегля във тиражъ отъзи количества, които пристигатъ у нея за извършване на плащания отъ страна на длъжниците. Поради това, значителна частъ отъ бившия пласментъ на Б. з. к. банка се погасява въ Погасителната каса, а това погасяване не се отразява въ притежаванитъ отъ банката облигации, поради липсата на тиражи на тъзи облигации.

Налага се, следователно, да се освободятъ данните за пласментитъ на Б. з. к. банка отъ баласта на облекченитъ задължения къмъ нея, като сжщитъ се показватъ въ единъ отдѣленъ редъ, който да дава сведения за състоянието на задълженията при Погасителната каса, макаръ и последнитъ да не даватъ точна представа за дългосрочно конвертиранитъ задължения на народното стопанство.

Ако не се направи една подобна поправка, съ основание би могло да се твърди, че отъ всички публикувани конюнктурни статистики отъ Дирекцията на статистиката, тъзи за кредитнитъ пласменти най-малко отговарятъ на действителността.

* * *

Както това бѣше изтъкнато и въ началото на настоящето изложение, ние нѣмаме намѣрение да подценяваме работата на Дирекцията на статистиката, нито да отричаме нейната конюнктурна служба. Отъ многобройнитъ публикувани статистики, спрѣхме се само на горнитъ, защото имаме убеждението, че единъ економистъ, който е напълно подготвенъ да чете и разбира конюнктурни статистики, непременно би се забъркалъ, ако не познава изложенитъ по-горе особености и непълноти на статистикитъ на Главната дирекция на статистиката.

Нашето намѣрение е, съ този скромепъ приносъ къмъ изясняване на въпроситъ, свързани съ конюнктурнитъ статистики, да помогнемъ малко за уясняването на метода, къмъ който трѣбва да се прибѣгва при тълкуването на стопанското положение и при изваждането на заключения за неговото бѣдещо развитие.

Ние знаемъ много добре, че нѣма безпогрѣшни индекси или статистики и че винаги въ стопанския животъ настѣпватъ периоди на смущения, които не могатъ да се изразятъ статистически. Но тъкмо затова и би трѣбвало стопанскитъ прегледи, които се правятъ отъ официални мѣста, да не бждатъ толкова кратки и да не изхождатъ само отъ формалното съпоставяне на нѣколко индекси, които, както това се видѣ, не винаги отразяватъ действителното положение на нѣщата, а да съдържатъ обяснения, които да посочватъ важноcтѣта за народното стопанство на нѣкои промѣни, които не проличаватъ отъ статистикитъ.

Още по-малко би трѣбвало стопанскитъ прегледи на Конюнктурния институтъ да се спиратъ предимно на благоприятнитъ статистически данни, като пропускатъ нѣкои отъ неблагоприятнитъ, защото по този начинъ, научни институти започватъ да служатъ на политически, а не на научни и стопански цели.

НАБЛЮДЕНИЯ НА Ж. А. БЛАНКИ ВЪРХУ БЪЛГАРСКОТО СТОПАНСТВО ПРЕДИ 100 ГОДИНИ

отъ
ДИМО МИНЕВЪ

Презъ лѣтото на 1841 год. въ Нишко избухнало възстание на българското население срещу притѣсненията и ограбванията отъ страна на турската властъ. Причинитѣ за тия вълнения сж били отъ финансовъ характеръ. Хати-шерифътъ отъ 1839 год. не е промѣнилъ правното и социалното положение на раята, а главното му нововъведение се е състояло въ обединяване на отдѣлнитѣ данъци въ една обща сума, която данъкоплатцитѣ е трѣбвало да плащатъ на опредѣлени чиновници на държавното съкровище. Лошото е произлѣзло отъ прилагане на тази реформа. Християнитѣ данъкоплатци сж били платили до тогава данъцитѣ си въ ржцетѣ на пашитѣ, безъ, разбира се, да сж получавали разписки за платеното, тъй като сж били неграмотни и сж си служили съ рабоши, които лесно е можело да бѣдатъ загубени. Следъ данъчната реформа, бирницитѣ сж твърдѣли, че не сж получили данъци и раитѣ бивали принуждавани да плащатъ повторно, че и за трети пѣтъ, понеже измамнитѣ сж бивали широко прилагани. Българитѣ сж се оплаквали срещу тия беззакония и сж искали отсрочки за изплащане на данъцитѣ си.

Следъ изтичане на продължения срокъ, приходитѣ имъ не сж се увеличили и тѣ пакъ не били въ състояние да плащатъ.

Въ такива случаи, турцитѣ сж настанявали по домоветѣ на закѣснѣли данъкоплатци войници отъ гарнизона, които сж ядѣли и пиели за смѣтка на нещастнитѣ български семейства. Възмущението на последнитѣ прелѣло и въ нѣкои мѣста, главно въ Нишко, тѣ сж изгонили отъ своитѣ домове натрапенитѣ войници. Пашата, на първо време, е повикалъ албанци, за да усмирятъ разбунтувалитѣ се и тъкмо тѣ (албанцитѣ) сж проявили голѣми злочинства, опожарявания и оплячкосвания надъ българското население въ 225 села. По-късно сж дошли редовни войски, но терорътъ — ограбвания, сѣчь и обезчестявания на жени — е продължилъ. Тогава френскиятъ министъръ на външнитѣ работи Гизо е изпратилъ видниятъ економистъ и членъ на Института — Бланки да провѣри на самото мѣсто положението на българитѣ.

Жеромъ-Адолфъ Бланки (1798—1854 г.) е билъ най-подходящъ да изпълни тази деликатна мисия на своето правителство.

Той е по-голѣмиятъ братъ на социалиста Луи-Огюстъ Бланки и е известенъ като професоръ, економистъ и пѣтешественикъ.

Авторъ е на редица теоритични трудове по политическа економия и изследвания на исторически и економически въпроси.

Пѣтувалъ е изъ почти цѣла Европа, за да проучва економическото положение на разнитѣ народи. Впечатленията и наблюденията си отъ тия пѣтувания Бланки е печаталъ въ отдѣлни книги и мемоари, които сж били четени съ живъ интересъ отъ френското общество. За

да изпълни съвѣстно мисията си, той е повикалъ за преводачъ и водачъ въ Турция българина Александъръ Стоиловичъ Бойоглу Екзархъ (1808—1891 год.) отъ Стара-Загора, тогава аташе въ турското посолство въ Парижъ и съ негова помощъ е можалъ да направи проучванията си и да влѣзе въ допиръ съ турската власть, както и съ българското население.

Бланки пише, че преди него, повечето френски пътешественици сж ограничавали пътуванията си въ Турция по крайбрежието, или въ Цариградъ и отъ тамъ е било невъзможно да се разбере положението въ вътрешността на турската империя.

Отъ друга страна, той, като економистъ, безъ политически и поетически предрасждъци, както самъ пише, счита себе си за безпристрастенъ наблюдателъ на „cette terre magnifique et désolée qu'on appelle la Bulgarie“ (стр. IX).

Важно за насъ е, че той още тогава — 1841 год. — назовава нашата страна съ истинското ѝ име и я очертава въ нейнитѣ действителни етнографски граници. Целта на мисията си опредѣля така: „Азъ имахъ наставление да установя истинското положение на тѣзи малко известни населения и, кога се завърна, да направя кратко и вѣрно изложение, което да послужи за основа при опредѣляне френската политика, въ случай, че събитията нѣкога биха изискали тя да се намѣси въ полза на потиснатитѣ християни въ европейска Турция“ (стр. VI,) затова Бланки избира най-дългия пътъ за прекосяване Турция — отъ Бѣлградъ, презъ Видинъ, Бѣлоградчикъ, Пиротъ, Нишъ, Царибродъ, София, Ихтиманъ, Вѣтрень, Татаръ-Пазарджикъ, Пловдивъ, Узунджово, Одринъ и Цариградъ. Изоставяме въ тази статия всички наблюдения на Бланки върху безправното положение на българитѣ, обичаитѣ имъ, описанията на селища и характеристиката на турски управници.

Изобщо, Бланки изпитва съжаление къмъ потиснатитѣ българи и пише за тѣхъ съ подчертана симпатия въ съчинението си: „Пътуване въ България презъ 1841 година“*).

Това съчинение е единъ отъ най-важнитѣ и достовѣрни документи за политическото състояние на нашия народъ преди едно столѣтие.

Синъ на свободна страна, съ хуманни традиции, Бланки описва съ възмущение или съ сърдечно увлѣчение, различнитѣ страни на това положение на българския народъ.

Българитѣ сж, по думитѣ на Бланки, тихи, кротки, търпеливи, работливи и гостоприемни. Сравнява ги съ гърцитѣ и изтъква предимствата на нашитѣ сънародници: — че нравитѣ имъ сж по-чисти отъ гръцкитѣ, че сж по-въздържани, по-откровени и по-сигурни въ всѣко нѣщо. Докато гърцитѣ обичатъ шума, войната, движението и интригитѣ, българитѣ сж скромни, благоразумни, пестеливи и уравновесени. Българитѣ сж германцитѣ, а гърцитѣ — италианцитѣ на Турция (стр. 210-211). Българитѣ сж единствени способни за земеделски предприятия

*) Voyage en Bulgarie pendant l'année 1841, par M. Blanqui, Membre de l'Institut de France. Paris. W. Coquebert, éditeur. 1843. Pages X + 414.

и ако има необработени и запустѣли равнини, то се дължи на липсата на свобода и сигурност (стр. 201).

Глава XIII (стр. 223—237) е посветена на българските поминъци и производство.

Българитѣ притежаватъ най-сигурната основа за съществуването на единъ народъ: богата почва, мекъ климатъ, голѣма гранична рѣка (Дунавъ), обработваеми равнини, гористи планини, желѣзни линии и многоброенъ добитѣкъ, който се умножава безспирно. Най-очевидни и забележителни качества на българския народъ сѣ вкусътъ и способността (aptitude) му за земедѣлие; индустрията заема второ мѣсто, а търговията почти не съществува, поради липса на пѣтища и отдалечеността на голѣмитѣ потребителни сръдища.

Отъ производството на зърнени храни, Бланки поставя на първо мѣсто царевичната, следвана отъ пшеницата, която заема малка площ.

Никѣде не торятъ земята, освенъ по естественъ начинъ — чрезъ самитѣ животни.

Обгаряне на почвата се практикува, но безъ разграничение и често пѣти завършва съ изгаряне на горитѣ. Изкуственитѣ ливади сѣ непознати.

Българитѣ сѣ много изобретателни при използване най-малкото водно течение за напояване. Посѣтитѣ полета сѣ понѣкога завладѣни отъ бодли и плевѣли. Голѣма площ отъ плодородната почва остава цѣлини и пасища. При жетва българитѣ не се грижатъ да събиратъ сламата, също оставятъ да изгниятъ на мѣстото стѣблата на царевичната. Царевичната реколта е единствена, за която се полгатъ грижи по отглеждането ѝ.

Другитѣ култури, съ изключение тия на тютюна и ориза, сѣ оставени на божията милостъ.

Лозата е отглеждана между Балкана и Дунава и въ южнитѣ равнини. Виното е лошо приготвено, блудкаво, гѣсто, непригодно за запазване, много тъмно на цвѣтъ, а жълто — когато е могло да узрѣе, което рѣдко се случва, освенъ при нѣкои мѣстни вина. Личи, че нѣкога лозарството е било повече развито; то запада поради необузданото грабителство, което не позволява на раята да прибира реколтата си. Всички иматъ право да разполагатъ съ българскитѣ лозя и затова лозата се оттегля въ градинитѣ.

Разнитѣ видове грозда сѣ съ по-едри, по-удължени и по-месести зърна, отколкото сѣ гроздата въ останала Европа: тѣ сѣ по-сухи и по-блудкави, съ изключение на южнитѣ провинции, дето сладкия вкусъ позволява да се направятъ сладки вина, обичани отъ населението.

Въ едно тракийско село Бланки е видѣлъ една лоза, която, въ различни части на стѣблото си е давала петъ реколти годишно и отъ нея е пренесълъ нѣколко корена за пресаждане въ Франция. Българитѣ много обичатъ плоднитѣ дървета, но притежаватъ малко тѣхни видове.

Най-много се срѣщатъ сливовитѣ дървета, отъ чиито плодъ правятъ шербетъ, сладка и ракия. Черешитѣ сѣ дребни, кисели и диви. Прасковитѣ дървета вирѣятъ на откритъ вѣтръ. Орѣхови, ябълкови и сливови дървета украсяватъ градинитѣ. Къмъ Мраморно море изобилствуватъ бадеми, дюли и зарзали. Черничевото дърво вирѣе чудесно. Бланки се очудва, че намира малко зеленчуци по пазаритѣ и

градинитѣ. Картофитѣ сѣ едва познати. Най-разпространенъ е бобътъ, който за източнитѣ народи е главна храна, каквато сѣ картофитѣ за Западна Европа. Заради боба се подържа грижливо напояването и единствено за него торятъ почвата. Българитѣ сѣ, признава Бланки, градинаритѣ на турцитѣ и тѣхнитѣ произведения сѣ следнитѣ: тикви, дини, пълеша, бакла, краставици, зеле, лукъ, маруля, чесънъ, пиперки и домати. Не се намиратъ артишо́, грахъ, леща, рѣпа, спаржа, скорпина и цвѣкло.

Бланки предвижда, че България е предопредѣлена да се обогати единъ день отъ обработването на нѣкои индустриални растения, като: оризъ, ленъ, тютюнъ, брошъ, сусамъ, памукъ и рози.

Бланки се възхищава отъ Розовата долина и изтъква, че значителното производство на розово масло се поглъща отъ Изтока. Тютюнътъ е сѣщо важенъ поминѣкъ; него той намира за по-хубавъ — сѣ своя приятенъ дѣхъ — отъ оня, който се употребява въ Франция, Бельгия и Германия. И сусамовата култура се разширява: неговото зърно дава 40-50% отъ теглото си на масло и вносътъ му въ Марсилия презъ 1842 год. е надминалъ 10 милиона франка. За другитѣ изброени по-горе култури Бланки предвижда по-добро бъдеще, когато хубавата страна, кога станѣла самостоятелна, ще може да консумира своитѣ собствени произведения. Земедѣлското благоденствие на българитѣ ще се увеличи отъ скотовѣдството.

Има стотици хиляди волове, биволи, овци и кози, но тѣ нѣматъ никаква търговска цена: за 80 франка се купуватъ чифтъ волове, една овца струва 5 франка, а две кози — колкото една овца.

Домашнитѣ птици сѣ толкова много и евтини, че една отъ тѣхъ струва 25 до 50 сантима.

Това богатство отъ живъ инвентаръ кара Бланки да предрича: „Въ деня, когато България ще има управление, което да дава сигурностъ за капиталитѣ и човѣцитѣ, голѣмитѣ пространства, изоставени днесъ на опустошения отъ козитѣ и на безплодни разширения за безполезна кърма, ще бждатъ обработени и ще могатъ да изхранватъ три или петъ пѣти по-голѣмо отъ сегашното население“ (стр. 233). Коприненитѣ буби, за които до тогава южна Турция е имала монополъ, ще влѣятъ своитѣ приходи къмъ другитѣ клонове на земедѣлската индустрия.

И фабричната промишленостъ, богата откъмъ сурови произведения, ще участвува въ подема на всички видове трудъ.

Българската индустрия е още въ началото си; тя е упростена, единична, патриархална и рѣчна. Въ Турция нѣма никакви парни машини, никакво механическо предене и тъкане (Бланки не ще да е знаелъ, изглежда, за тъкачната фабрика на Добря Желѣзковъ въ Сливенъ, основана презъ 1834 год. б. м.), никакви инженери, строители и часовници. „Обаче, мѣстнитѣ жители сѣ надарени сѣ голѣма леснота да подражаватъ по-добритѣ отъ тѣхнитѣ способности и отъ грубитѣ балкански тъкачи биха излѣзли отлични фабриканти на сукна“ (стр. 234). „Тѣхнитѣ мелници, тепавици, вѣглещарници и табакхани сѣ много изостанали, но седларството, гайтанджийството и везането биха могли да съперничатъ съ лондонскитѣ и виенскитѣ произведения“ (стр. 234).

Той цени нѣкои бродирани кърпи, които биха били много търсени въ Парижъ, защото въ тѣхната изработка билъ вложенъ редовенъ и интелигентенъ трудъ. Всички занаяти сѣ организирани въ сдружения, възглавявани отъ избираемъ старшина, който раздава правосѣдие и който представлява събратята си предъ властитѣ. Споровѣтъ сѣ рѣд-ки, защото раздѣлението на труда не е доведено до крайностъ и защото капиталистѣтъ не може да злоупотрѣби съ работника, както това става въ страни съ напреднала фабричностъ. Работниците работятъ на открито и само презъ деня.

Бланки намира, че турцитѣ сѣ по-годни за търговия, отколкото българитѣ. За състоянието на търговията може да се сѣди отъ обстоятелството, че мѣнителницата е почти неизвестна, монетитѣ сѣ подложени на изхабяване отъ дълготрайна употреба, лихвата е срѣдно 20%, а има и друга усложненостъ, произтичаща отъ различнитѣ писмени и говорни диалекти.

Липсата на съобщителни срѣдства дава чудни противоположности — на гладъ или изобилие. Докато дърва за горене изобилствуватъ въ горитѣ на Балкана, а фуражъ — въ равнинитѣ, тѣзи две стоки сѣ толкова скѣпи въ Цариградъ, че тамъ ги продаватъ на килограмъ.

Стока, която не може лесно да бѣде пренесена, не може и да бѣде използвана въ друга областъ, дето липсва. Вътрешната търговия се съсрѣдоточава въ дюкянчетата, зле обзаведени: изключения правятъ пазаритѣ въ голѣмитѣ градове. Прочутъ панаиръ е Узунджовския презъ м. септемврий. Бланки нарочно го е посетилъ и прави подробно описание за него. Узунджово, съ две хиляди жители, заема централно мѣсто — отстои почти на еднакво разстояние отъ Черно море, Дунава и Срѣдиземно море.

По време на панаира тамъ се стичатъ надъ 50,000 посетители: гърци, българи, власи, турци, персийци, австрийци, руси, евреи и пр. като всички се разбиратъ добре, подържатъ образцовъ редъ и сѣ обединени въ една обща целъ — да сключватъ сдѣлки и пари да печелятъ. Присѣствуватъ и консулитѣ на различнитѣ народности, за да бдятъ за тѣхнитѣ интереси. Едри търговци сѣ излагали много и скѣпа стока, напр. единъ търговецъ отъ Влашко на скѣпи кожи за облѣкло и който по богатство и подредба на стокитѣ си можелъ да се мѣри съ най-добритѣ парижки и лондонски търговци е ималъ стока за около милионъ и половина франка. Персийски търговци сѣ излагали скѣпи разноцвѣтни шалове; търговци отъ Мала-Азия излагали килими, а двадесетина други — скѣпоценни камъни, като за всичко е имало купувачи. Последнитѣ сѣ дирѣли колониални стоки, бояджийски треви, желѣзо на прѣчки, оризъ, щавени кожи, платове и памучни тъкани. Освенъ това сѣ се харчели много стѣклени и порцеланови издѣлия, орѣжия, вѣлни и коприни. Изобщо, купувачитѣ сѣ се запасявали съ тия различни стоки за цѣла година. Панаирѣтъ траелъ 15 дни.

*

Бланки е пѣтувалъ презъ българскитѣ земи около единъ месецъ — време недостатъчно за основно вглеждане и разбиране на дадена действителностъ. Той, отъ друга страна, е преминалъ земята ни само въ една посока — презъ западна, югозападна и южна България — та не е

ималъ възможностъ да добие пълна представа за всички поминъци и занаяти въ останалитѣ български области. Затова наблюденията му оставатъ частични. Той, обаче, е билъ напълно подготвенъ за такъвъ родъ изследвания, ималъ е богатъ опитъ отъ пътуванията и изследванията си въ повечето европейски страни, билъ е изцѣло улесненъ въ задачата си отъ придружаващия го водачъ Александъръ Екзархъ и така е можалъ да схване, въ голѣма мѣра, печалната картина на българската робска действителностъ.

Наблюденията му, и въ този си сбитъ видъ, сѣ важна страница въ историята на нашето стопанство, понеже се отнасятъ до една по-отдалечена и, следователно, по-малко позната намъ епоха, и сѣ, отъ друга страна, достовѣрни данни, излѣзли подъ перото на авторитетенъ економистъ.

ВЪТРЕШЕНЪ СТОПАНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СТОПАНСКОТО ПОЛОЖЕНИЕ НА БЪЛГАРИЯ ПРЕЗЪ ПЪРВОТО ПОЛУГОДИЕ НА 1940 ГОДИНА

Международнитѣ стопански условия.

Развитието на международнитѣ стопански условия презъ първото полугодие на 1940 год. бѣ, общо взето, неблагоприятно за спокойното развитие на българското народно стопанство.

Следъ затишието, което последва вземането на Полша отъ Германия, презъ разглежданото полугодие се развиха такива военни действия, които преобразиха коренно условията за стокообмѣна между държавитѣ и затрудниха снабдителнитѣ възможности на европейския югоизтокъ, особено съ презокеанскитѣ страни.

Финландската война, която продължаваше до 12 мартъ, бѣше безъ особено значение за българското народно стопанство, защото тя се развиваше въ области, които нѣматъ връзка съ нашитѣ търговски пѣтища, а стокообмѣнитѣ между двѣтѣ страни е твърде слабъ. Войната срещу Норвегия и окупирането на Дания, които започнаха на 4 априлъ, засегнаха една областъ, която е сравнително по-тѣсно свързана съ нашата външна търговия, но чието значение все пакъ не бѣ отъ особено значение за България, особено що се касае до вноса. Войната срещу Белгия и Холандия, обаче която започна на 10 май и завърши съ бързото разгромяване на континенталнитѣ противници на Германия, засегна доста чувствително нашето стопанство, като му пресѣче не само пласментнитѣ възможности въ тѣзи страни, но го ли-

ши и отъ сухоземния му пѣтъ до океана. Намисането на Италия въ войната презъ месецъ юний завърши системата отъ събития, които ограничаваха все повече и повече полето на външни връзки на нашето народно стопанство.

Като резултатъ на това развитие на нѣщата въ Европа, българското народно стопанство отбеляза една ясно подчертана тенденция на откъсване отъ свѣтовнитѣ пазари и отъ Западна Европа и на насочването му почти изключително къмъ стокообмѣнъ съ държавитѣ отъ Сръдна Европа и Близкия изтокъ.

Вътрешни стопански условия.

Вътрешнитѣ стопански условия въ България презъ първото полугодие на 1940 година трѣбва да се характеризиратъ като добри. Реколтата презъ 1939 година, която служи като основа за развитието въобще на нашето стопанство, бѣ сръдна, къмъ добра. Ценитѣ, обаче, бѣха относително повишени, което доведе до една увеличена платежеспособностъ у населението, въ резултатъ на което се отбеляза и едно увеличение на влоговетѣ презъ първото тримесечие на полугодieto.

За запазването на спокойното развитие на нашето народно стопанство, държавата навлѣзе твърде дълбоко въ стопанския животъ, като монополизира търговията съ почти всички по-трайни и масови земеделски произведения; като се

намъси решително въ ценитъ и калкулациитъ на производителите и търговци; като контингентира между отдължителните предприятия разполагаемитъ шокове отъ нѣкои по-оскъдни сурови материали; като типизира и създаде норми за редица важни производства и като урегулира въ рамките на възможното външно-търговската дейност на страната, доставяйки за цѣлото народно стопанство много отъ най-важнитъ и необходими му стоки и сурови материали. Ролята на дветъ дружества за общи доставки — „Българска промишленост“ и „Българска търговия“ — бѣ твърде голѣма и само благодарение на тѣхъ страната ни успѣ своевременно да се запаси съ нѣкои твърде важни сурови материали.

Общата характеристика на развитието на нашето народно стопанство, следователно, трѣбва да се сведе до следното: бързо и дълбоко проникване на държавата въ уреждането на стопанския животъ и оскъдница — безъ чувствителни липси — въ доставката на нѣкои сурови материали отъ презокеански произходъ.

Развитие на стопанството по области.

Земедѣлие. Поради особеноститъ на земедѣлското производство, което представлява отъ себе си единъ вегетационенъ процесъ, зимата обикновено е единъ мъртавъ сезонъ. Зимнитъ посѣви, обаче, успѣха да презимуватъ съ относително малки поражения отъ измръзвания, което ни дава всички основания да очакваме една срѣдна реколта, но малко по-слаба отъ миналогодишната, която, споредъ чуждестранни сведения (на земедѣлския институтъ въ Римъ) е възлизала на 1.95 милиона тона за пшеницата.

Отъ пролѣтнитъ култури, забележително по своя размѣръ тази година бѣше производството на ягоди, което споредъ преценките на компетентни лица достига до 38 милиона килограма, срещу около 25 мил. кгр. презъ 1938 година и 14 мил. кгр. презъ 1937 година. Това огромно производство, което при нормални времена би означавало свѣрхпроизводство въ сравнение съ пласментнитъ възможности въ чужбина, налага на държавната властъ да се замисли за регламентирането на ягдовото производство, като го съобрази съ пласментнитъ възможности.

Общото закъсняване на реколтата, поради студеното време и къснитъ дъждове, възлиза на около 3 седмици. Поради

това, редица ранни култури, между които на първо мѣсто доматиитъ — не бѣха дали плодъ до края на юний.

Реколтата на зърненитъ храни и на останалитъ култури се очертава като срѣдна, но малко по-слаба отъ миналогодишната, докато за гроздето се очаква значително понижение на добива, което може да надхвърли 30% въ сравнение съ миналата година.

Въ замѣна на по-низкитъ добиви, обаче, ценитъ на зърненитъ храни и на текстилнитъ влакна ще бждатъ чувствително по-високи отъ миналогодишнитъ.

Розоваренето, което завърши до края на юний, даде тази година чувствително пониженъ добивъ въ сравнение съ миналата година. Така, добивътъ се очертава около 6,600.000 кгр. розовъ цвѣтъ, срещу 13,442.000 кгр. за миналата година, или едно намаление съ 51%. Съответно на това, добивътъ на розово масло е чувствително пониженъ. Това намаление на производството на розово масло, обаче, има благоприятно значение отъ общо народностопанско гледище, защото то ще спомогне за по-лесното пласиране на шоковетъ на Б. з. к. банка, които тежатъ върху пазара и изкуствено понижаватъ цената на маслото.

Индустрия. Индустриалното производство презъ полугоднето бѣ повлияно отъ липсата на известни сурови материали отъ презокеански произходъ. Поради тази липса, правителството издаде редица наредби, засѣгащи желѣзарската, каучуковата, кожената, текстилната и други индустрии, въ които се предвиждаше запазване на известни проценти отъ необходимитъ сурови материали, като неприкосновенъ запасъ, намаляване на производството на половина отъ съответното за сѣция месецъ отъ миналата година, забрана за производството на известни желѣзни конструкции и произведения, наряди за производството на известни стоки и т. н.

Следъ доставянето или осигуряването на доставката на достатъчни количества сурово желѣзо, медъ и други метали, наредбитъ, които внасяха ограничения въ металното производство и строежитъ бѣха отслабени и на производителитъ бѣ дадена по-голѣма свобода на действие.

Пласментътъ на индустриалнитъ произведения, отъ своя страна, бѣ нормаленъ, дори и засиленъ за текстилната, строителната и други индустрии, което се обяснява съ стремежа къмъ запасяване, отбелязанъ у нѣкои консуматори.

Известна липса въ страната се почувствува въ производството на растителни масла за храна. Тъзи липси трѣбва да се обяснят не толкова съ прекаленъ износъ на слънчогледово и други маслодайни семена, но главно съ замѣшването на нѣкои вносни масла и такива отъ животински произходъ, съ растителни масла въ сапунената индустрия, което, отъ своя страна, намали разполагаемитѣ количества на масла за ядене.

Статистически, ограниченята, наложени отъ властѣта въ производството и липсата на нѣкои сурови материали не сж се отразили върху движението на индекса на обема на производството, който за първитѣ пет месеца на годината, за които има данни, се намира по правило надъ съответнитѣ числа за миналата година (изключение — януарий м.). Сезонната крива и развитието на индекса напобява напълно тази отъ 1939 г., което идва да ни покаже, че сжществени структурни измѣнения въ обема на производството не сж се отбелязали. Отъ сравняването на индекситѣ на индустриалното производство по групи производства, проличава, че причината за нарастването на индекса се крие въ групата на „консумативни блага — други“, т. е. нехранителни индустриални произведения. Това нарастване трѣбва да се отдаде на засилването на текстилното производство и до известна степенъ на кожарското производство отъ мѣстни материали, за нуждитѣ на войската. Сезонното увеличение презъ полугодieto, обаче, изглежда по-голѣмо отъ миналогодишното,

тъй като индексътъ се покачва отъ 105.0 за януарий 1940 г. (112.4 за януарий 1939 година) на 160.1 за м. май 1940 (152.9 за май 1939 г.).

Развитието на строителната дейность презъ първото полугодие е малко по-слабо отъ миналогодишното, като сж разрешени за строежъ 1.115.4 хиляди кубически метра, срещу 1.232.3 хиляди кубически метра за първото полугодие на 1939 г. По стойность разрешенитѣ строежъ възлиза на 316.5 милиона лева, срещу 356.8 милиона лева за 1939 г.

Безработицата въ страната презъ полугодieto е показвала известно свиване въ сравнение съ 1939 г., като броятъ на новозаписалитѣ се безработни е възлизалъ на 39.478 души, срещу 42.484 души за първото полугодие на 1939 г. Намалението на безработицата, при сравнително ограничена индустриална дейность, трѣбва да се отдаде на свикването на временно обучение на редица трудовашки контингенти.

Външна търговия. Въ развитието на търговията презъ първото полугодие се отбелязват интересни структурни промѣни въ състава на износнитѣ стоки, както и измѣнения въ насочването на износа и на вноса ни. Тъзи промѣни, които могатъ да служатъ за основа на редица предвиждания, обаче, трудно могатъ да се схванатъ отъ оскѣднитѣ данни, които се публикуватъ за развитието на външната ни търговия. Общитѣ данни за развой на външната ни търговия презъ полугодieto сж следнитѣ:

МЕСЕЦИ	В Н О С Ъ				И З Н О С Ъ			
	Хил. тона		Мил. лева		Хил. тона		Мил. лева	
	1940	1939	1940	1939	1940	1939	1940	1939
Януарий	15.2	24.2	259.2	271.2	55.0	11.7	574.8	309.8
Февруарий	10.6	26.7	345.0	367.0	40.7	7.4	276.6	319.4
Мартъ	14.3	38.5	446.4	484.0	60.7	13.7	368.6	262.8
Априлъ	33.8	40.2	584.9	494.5	90.3	13.9	423.4	273.8
Май	40.9	37.7	692.5	441.2	126.7	59.5	609.7	433.8
Юний	40.6	33.0	525.3	407.6	109.8	42.8	447.5	273.1
Всичко	155.4	200.3	2,853.3	2,465.5	483.2	149.0	2,700.6	1,872.7

Както се вижда отъ горната таблица, а въ по-малкъ размѣръ на купуването въносътъ ни по количество е спадналъ съ около 25% въ сравнение съ първото полугодие на 1939 г., въ замѣна на което по стойность е нарастналъ съ около 15%. Нарастването на вноса по стойность при намалени количества се дължи главно на поскупването на вноснитѣ стоки, а въ по-малкъ размѣръ на купуването на по-ценни стоки, отколкото презъ миналитѣ години. Една такава трансформация, къмъ закупуване на по-ценни стоки, обаче, е настъпила, макаръ и още не много подчертана, тъй като намалението на вноса се отбелязва главно въ вноса на сурови материали за индустрия-

та, докато консумативните блага и машини показват увеличение. Така, през първото полугодие в страната са били внесени консумативни блага за 890.9 милиона лева, срещу 644.1 мил. лв. за същия период на миналата година. Инвестиционни блага, главно машини, са били внесени през полугодията за 1.085.2 милиона лева срещу 823.5 милиона лева за миналата година, а сурови материали за индустрията, въпреки значителното им посъкване — 877.3 милиона лева, срещу 997.9 за същия период на 1939 г.

По отношение на износа се отбелязва също така едно необичайно и изключително увеличение на изнесените количества, като само за първите 6 месеци през тази година са изнесени количества, които се равняват на цялия ни годишен износ през миналите години, а в сравнение с шестмесечието от миналата година увеличението е с 224%. По стойност увеличението на износа ни е относително много по-слабо и възлиза на 44%. Това много по-малко увеличение на износа по стойност, отколкото по количество, при неизменни или слабо увеличени цени, се дължи на заместването в износа ни на някои по-ценни артикули с износа на обемисти, но сравнително малочислени такива. Така, известно е, че износът ни на тютюни от реколтата 1939 г. избърза в сравнение с обичайните износни сезони, като обхвана последното четиримесечие на 1939 г. вместо първото тримесечие на 1940 г., както и че през първото полугодие на текущата година ние сме изнесли много по-големи количества вжлича, руди и зърнени храни, отколкото през миналите години.

Търговският баланс на страната през полугодията е приключил с един пасивен остатък от 155.6 милиона лева, докато през миналата година полугодията приключи с пасивен остатък от 592.8 мил. лева. Подобрението, което се отбелязва през полугодията, осигурява на страната ни едно щастливо завършване на годината по отношение на търговския баланс, защото някои от есенните износни артикули, предимно гроздето, се очертават с слаба реколта и поради това, може да се разчита на едно малко отслабване на износа ни през последното четиримесечие в сравнение с износа през миналите години.

Липсват данни за насочването на външната ни търговия по държави, но като

се има предвид, че са уговорени с платежни и стопански спогодби значителни вносни и износни контингенти с Италия, Съветска Русия, Унгария, Испания, Словакия и др. страни, може да се разчита, че процентното участие на Германия в нашата външна търговия не се е увеличило прекалено много.

Вътрешна търговия. Нови елементи в структурното развитие на нашата вътрешна търговия през полугодията бяха новите монополи, които се въведоха от държавата и които обхванаха търговията с редица важни и масови произведения на нашето земеделско стопанство.

Що се отнася до размъра на вътрешната търговия, през полугодията не са направиха ограничения в консумацията, с изключение на някои незначителни ограничения, имащи по-скоро характер на препоръки, отколкото на забрани, отнасящи се до консумацията на растителни масла и петрол, включително бензина.

За развитието на оборотите в страната имаме малко сведения. Продажбите на потребителните кооперации, обаче, са се задържали без промени в сравнение с полугодията от миналата година, като са достигали общо през първото полугодие на 1940 г. 368.9 мил. лв., а през 1939 г. — 363.5 мил. лв. Запазването на оборотите се отбелязва както въ в градовете, така и въ селата. Въ София, обаче, оборотите на 77 търговски фирми показват едно чувствително увеличение, достигайки 69.3 мил. лева, срещу 56.1 милиона лева през първото полугодие на 1939 г. Увеличението на оборотите в София се дължи на по-голямата нервност на населението въ големия град и на настъпилото запазване с редица стоки от първа необходимост. Това увеличение не се дължи на нормални причини — увеличена покупателна способност — тъй като не е отбелязано никакво нарастване на доходите на градското население. Въ София, при това, повече отколкото въ провинцията, търговските обороти бяха повлияни от посъкването, тъй като съставят на стоковия оборот въ обхванатите фирми подлежи на посъквания, главно въ областта на текстила.

Цени. Цените, които са съществено елемент при развитието на търговията, представляваха от себе си центърът на държавната политика по отношение на вътрешната търговия. Съ

редица мърки, за които се спомена още в началото на този преглед, държавата се намеси активно в областта на цените, като на някои места определи точните продажни цени, на други места се задоволи да определи маржа на печалбата, а на трети — да монополизира цѐлата вътрешна търговия.

Въ резултат на тази държавна политика, състоянието на цените в България е задоволително и, във всеки случай, много по-добро, отколкото в съседните ни страни. Така, общият индекс на цените на стоките се е покачил с по-малко от 10% в сравнение с миналата година, достигайки за месец юни 1940 г. 131.2 (база 1934—1935 равно на 100), срещу 120.8 за юни 1939 г. През течението на полугодията тази разлика в сравнение с миналата година е вървѐла към увеличение, като през м. януари е била най-малка: 125.1 за януари 1940 год. срещу 122.3 за януари 1939 год. Това увеличение на разликата между сегашните и миналогодишните цени е естествена последица от изчерпването на някои шокове от стоки, доставени на предвоенни цени и на замѐстването им с стоки, които сж поскѐпнали, било в чужбина, ако сж вносни стоки, било в страната, ако сж местни, поради политиката на повишение на цените за някои стоки, провеждана от държавата.

От значение е спадането на индекса на износните стоки през м. юни дори под нивото му през юни 1939 г. (170.9 срещу 179.6), което се дължи на силното спадане на яйцата, които се намират на едно ниво с 20% по-ниско от миналогодишното. При договорното определяне на цените, при които нашите експортни артикули ще се пласират в чужбина, без повишение в сравнение с миналата година, започва да се отбелязва едно разтваряне на ножицата на цените между земеделските и индустриалните стоки, (главно вносните индустриални стоки), което разтваряне достига от началото на войната до м. юни около 25%.

Цените на местните стоки за местна консумация остават почти стабилни, отбелязвайки едно покачване само от около 9%, което показва, че държавната политика по отношение на цените е ефикасна, стига да може да се разпростре върху цѐлия производствен процес и върху цѐлостното образуване на цените.

Индексът на вносните стоки, най-после, показва едно повишение от близу 50% в сравнение с м. юни 1939 г., като отбелязва една постоянна и постоенна тенденция на повишение от започването на войната до сега. Темпът на повишението се засилва особено много през м. м. април — юни, за които месеци индексът се покачва от 132.8 на 150.7, срещу 104.8 за април 1939 г. и 104.7 за юни 1937.

В цените на дребно се отбелязва едно по-малко повишение, поради по-строгите мърки, взети по отношение на тяхното запазване на непромѐнено ниво и поради намаляването на процента на печалбата за редица артикули. Индексът на цените на дребно за м. юни т. г. достига 123.0 срещу 116.5 за юни 1939 и 121.2 за януари 1940.

Индексът на издрѐжката на живота, от своя страна отбелязва най-малко повишение — 104.8 за юни 1940 срещу 99.9 за юни 1939 и 102.7 за януари 1939. Тази стабилност на индекса, обаче, не отразява истинското положение за населението в голѐмите градове, поради редъ технически причини при изчисляването на индекса. Действителното повишение на разносните за издрѐжката на живота през юни 1940 възлиза на минимум 15% в сравнение с м. юни миналата година, а на повече от 20% в сравнение с юни 1938 г.

Кредит и банки. Едно пълно проследяване на развитието на кредитните институти през първото полугодие е невъзможно, поради липсата на изработени групови баланси за всички групи банки. От проследяваните баланси от страна на Дирекцията на статистиката, проличава една кулминационна точка в увеличението на банковите влогове през месец март (16.455 милиона лева), след което следва едно спадане, като в края на юни се достига до 16.162 милиона лева. В сравнение с миналата година, обаче, има едно увеличение от 1.127 милиона лева (юни 1939 — 15.035, юни 1940 — 16.162 милиона лева). Намалението на влоговете в банковата система трѐбва да се отдаде еднакво на засилването на стопанската дейност, свързана с ранните плодове и на засилените строежи, които за разлика от други години, сега се заплащат в по-кратки срокове и с по-големи капарирания.

Сведенията на Дирекцията на статистиката, обаче, обхващат само някои

наблюдавани влогове, като редица други не се наблюдават. Общото развитие на влоговетъ въ страната показва едно по-голѣмо засилване, като презъ месецъ мартъ (последния месецъ, за който има разполагаеми общи сведения) влоговетъ въ банковата система достигатъ 17.776,5 милиона лева, срещу 17.121,4 милиона лева въ края на декемврий 1939 и 15.996,3 милиона лева въ края на юний 1939 година. Общото увеличение до месецъ мартъ, следователно, е по-голѣмо, отколкото е увеличението, показано въ бюлетина на Дирекцията на статистиката за наблюдаванитъ влогове.

По отношение на пласментитъ се отбелязва една тенденция на тѣхното доста бързо развитие, главна роля въ което развитие играе Дирекцията за храноизносъ, която чувствава все по-голѣма нужда отъ оборотни срѣдства, поради новитъ монополи, съ които се натоваарва.

Заключение

Като изпускаме отъ този прегледъ развитието на държавнитъ финанси, което също така е било нормално и благоприятно, ние можемъ да дадемъ една обща характеристика на развитието на народното ни стопанство презъ полугодieto. Това развитие може да се счита като благоприятно, макаръ и да се осъществява при една обстановка на възходящи цени и стабилни доходи за градскитъ съсловия. Спокойното развитие на стопанския животъ бѣ запазено, като се избѣгнаха сътресенията въ це-

нитъ, които бѣха преживяни отъ почти всички европейски страни. Снабдяването на страната съ необходимитъ и материали ставаше въ достатъченъ, макаръ и намаленъ размѣръ. Повишенитъ цени на вътрешнитъ пазари се отразиха най-тежко върху чиновническото съсловие, което остана безъ промѣни въ доходитъ си, докато работническото съсловие получи все пакъ пѣкво подобрения на надницитъ и заплатитъ.

Откъсването на страната отъ западнитъ пазари и презморскитъ страни не даде отражения презъ първото полугодие, тъй като самото откъсване се извърши въ края на полугодieto. Това откъсване е въ състояние да даде отрицателни резултати само при една пълна блокада на нашитъ търговски пѣтища. Такава блокада, дори и следъ обявяването на Срѣдиземно море за военна зона, още не е проведена.

Изгледитъ за развитие на нашето народно стопанство сѣ къмъ едно още по-тѣсно свързване съ пазаритъ на Срѣдна Европа. Завършването на войната въ единъ кратъкъ срокъ е въ състояние да осигури на стопанството ни единъ новъ полетъ, който да допринесе за повдигането и на народното благосъстояние.

Очакванитъ териториални придобивки също така не биха донесли затруднения въ външно търговско отношение, тъй като ценитъ на износнитъ добруджански артикули съответствуватъ на международнитъ и не се нуждаятъ отъ държавна помощъ за поддържането имъ.

ПРЕГЛЕДЪ НА ЗАКОНОДАТЕЛСТВОТО ПО ПРѢКИТЪ ДАНЪЦИ ПРЕЗЪ ПОСЛЕДНАТА СЕСИЯ НА НАР. СЪБРАНИЕ

Законодателната дейность на Нар. събрание въ последната му сесия засегна материята по закона за данъка върху приходитъ, закона за данъка върху наследствата, закона за пѣтния данъкъ и закона за желѣзопѣтния данъкъ.

Мотивитъ, които предизвикаха измѣненията, сѣ два: да се увеличатъ държавнитъ приходи, поради нуждата отъ нови и значителни разходи и, на второ мѣсто, да се внесатъ подобрения въ самитъ закони, за да се направи приложението имъ по-гладко и резултатно. Тѣзи подобрения, освенъ прѣкия си ефектъ, допринасятъ също тъй за увеличение на постѣпленията.

Тукъ ще разгледаме по отдѣлно и въ общи черти измѣненията по всѣки отъ горнитъ закони.

1. Законъ за облагане данъкоплатцитъ съ патентъ за 1940 година. (Д. в-къ бр. 58 отъ 13. III. 1940 год.).

Макаръ и законътъ да е самостоятеленъ, отнася се до материя по закона за данъка върху приходитъ.

Както е известно, данъкоплатцитъ съ предполагаемъ приходъ до 160,000 лева годишно се облагатъ съ патентъ за периодъ отъ две години. Последниятъ периодъ обгръщаше годинитъ 1938 и 1939. Презъ есенята на 1939 год. предстоеше да се извърши облагането за предстоящия периодъ (1940 и 1941 г.). Моментътъ, обаче, бѣ съвсемъ неблагоприятенъ. Тъкмо тогава избухна новата война. Знае се, че всѣко ново облагане, колкото и гладко да би минало, създава едно раздразнение

въ срѣдитѣ на облагаемитѣ данѣкоплатци. Такова едно раздражение трѣбваше да се избѣгне на всѣка цена въ едно време, когато се налагаше пълното сплотяване на нацията предъ външната несигурност. Отъ друга страна, мнозина отъ данѣкоплатцитѣ бѣха повикани на временно обучение и това ги затрудняваше въ работата по подаване декларациитѣ. Тѣзи данѣкоплатци нѣмаха възможностъ да се справятъ съ книгитѣ и бележитѣ си, за да дадатъ вѣрни данни по декларациитѣ. Най-после, преценяваше се, че по отношение на стопанската конюнктура и печалбитѣ, при въведената вече контрола надъ ценитѣ, не ще се появи нѣкаква смѣстива разлика презъ 1940 год. Поради всичко това, намѣрено бѣ за целесъобразно да се продължи патента за още една година. Това пъкъ спести на администрацията излишенъ трудъ, който бѣ вложенъ полезно въ провѣрки по данѣка върху приходитѣ и въ привършване на закѣснѣла работа.

Въ чл. 4 на закона, поради напредналото време, бѣ поставено и едно постановление, което трѣбваше да мине въ измѣнението на закона за данѣка върху приходитѣ. Понеже между патентно обложенитѣ между 10,000 и 16,000 лева се промѣкватъ и данѣкоплатци съ годишенъ доходъ надъ 160,000 лв. и поради това, че плащатъ по-малѣкъ данѣкъ въ сравнение съ ония, които плащатъ данѣкъ по оборота, налагаше се да се взематъ мѣрки срещу създадената отъ това несправедлива конкуренция. Мотивътъ се криеше по-скоро въ това съображение, отколкото въ фискалния интересъ. Съ огледъ на начинитѣ на заобикаляне закона бѣха предвидени и различни основи за корегирание на облагането при едноличнитѣ фирми, събирателнитѣ прости командитни дружества, отъ една страна, и за кооперациитѣ, отъ друга страна. Както ще видимъ по-долу, предвиденото изравнение на данѣка възъ основа на оборота отъ 1939 г. бѣ модифицирано отъ закона за измѣнение на закона за данѣка върху приходитѣ, въ смисълъ да се отнася за отъ началото на 1940 г. нататѣкъ.

2. Законъ за измѣнение и допълнение на нар. законъ за данѣка върху приходитѣ (Д. в-къ, бр. 121 отъ 31.V. 1940 г.).

Новиятъ законъ за данѣка върху приходитѣ е въ сила отъ началото на 1936 година. Характерното въ него е това, че при по-едритѣ приходи (надъ 160,000 лева) не се търси чистата печалба, както се постѣпваше по отмѣнения законъ, а се

облага оборота. Понеже всичко това бѣ свързано съ една нова техника, която първа трѣбваше да бѣде нагодена къмъ сложната стопанска действителностъ, въ следвацитѣ 2—3 години трѣбваше да се направятъ редица измѣнения и допълнения на закона. Последното измѣнение имаше двойка целъ — да увеличи приходитѣ и да внесе всестранни подобрения. Тукъ ще се помѣчимъ да категоризираме посѣщенитѣ измѣнения.

а) Увеличение на приходитѣ. Такова увеличение имаме при облагането на индустрията и износа. Счете се, че днесъ печалбата въ индустрията може да понесе едно увеличение на данѣка съ 50 на сто. Освенъ това, като се държи смѣтка за диференциалната печалба, която реализиратъ по-големитѣ предприятия въ сравнение съ по-дребнитѣ, поради по-малкия процентъ на фискалнитѣ разноси, предвидено бѣ и едно корективно облагане на предприятията съ огледъ на оборота имъ. Касае се за по-едри предприятия съ оборотъ надъ 30,000,000 лева. При търговскитѣ предприятия процентитѣ сѣ по-низки. По отношение на износа преценено бѣ, че днешнитѣ цени на изнасянитѣ за странство земеделски произведения сѣ значително по-високи отъ ония презъ 1935 година, когато данѣкътъ бѣ определенъ въ съвсемъ низки размѣри и затова едно увеличение на размѣритѣ днесъ се налага, безъ всѣка опасностъ да се спѣне този износъ. Разбира се, и при опредѣляне на новитѣ размѣри се държеше смѣтка да се взема значително подъ онова, което позволяватъ новитѣ цени на земеделскитѣ произведения. Чрезъ нашата фискална политика не бива да се прѣчи на бавното съвземане на изпадналото въ дълбока криза земедѣлие.

Друго увеличение имаме при търговията съ сурови тютюни (чл. чл. 26 и 26-а). Данѣкътъ приблизително се удвоява. Независимо отъ увеличението по чл. 26 и 26-а, се предвиждатъ известни такси и въ закона за финансовото облекчение на общинитѣ. Обаче, при новата конюнктура новитѣ тежесты ще могатъ да бѣдатъ понесени, доколкото не би настаналъ единъ внезапенъ обратъ. Знае се, че износътъ на тютюни съставлява по стойностъ надъ 40% отъ общия ни износъ.

Приходи ще се очакватъ въ повече и отъ измѣнението на чл. 6 — да се внася вмѣсто 3%, както досега, по 8% върху предвиденитѣ брутни суми за заплати при държавнитѣ фондове, държавнитѣ автономни учреждения общинитѣ и др. п. Това не е единъ първиченъ приходъ, извлѣ-

ченъ направо отъ стопанството, а е резултатъ на едно изравнение (Ausgleich), по силата на което държавата взема отъ бюджетитѣ или печалбитѣ на съответнитѣ учреждения или предприятия една по-голяма сума. Въпросътъ за тъй нареченото данъчно управление или разпредѣление (Steuerausgleich) въ България е единъ вѣчно неуреденъ въпросъ, а това внася нестабилностъ въ дейността на държавата и самоуправителнитѣ тѣла. Затова се налага едно специално уреждане на този проблемъ поне за едно десетилѣtie, като се разграничатъ и строителнитѣ и др. задачи на държава, общини и др.

Известно увеличение на приходитѣ се очаква и отъ облагането на лихвитѣ, които Пошенската спестовна каса плаща на вложителитѣ. По този въпросъ мненията въ пленума на Нар. събрание и въ финансовата комисия бѣха противоположни. Указани бѣха опасения, че фискалната мѣрка може да причини едно устремяване на влоговетѣ на другадѣ и чрезъ това да се сплѣне стопанската политика на Б. з. к. банка.

При данъка върху общия доходъ се очаква едно увеличение, дължащо се, отъ една страна, на увеличенитѣ размѣри на данъка върху оборота, а отъ друга страна, на увеличенитѣ проценти по чл. 51, както и на това, че ще се спадатъ вече само платенитѣ прѣки данъци (чл. 49, т. 5), но не и косвенитѣ, както досега.

При данъка върху наемитѣ се намаляватъ съ 5 процента частитѣ, които се спадатъ отъ brutния наемъ за смѣтка на разходитѣ за данъци, ремонти и др. Това сжщо ще доведе до едно малко увеличение на постѣпленията.

Едно засилване на постѣпленията се очаква отъ редицата мѣрки за контролиране на извършенитѣ обороти. Така, въ чл. 52-а се предвижда, щото предприятията и лицата, които се занимаватъ съ превозъ на стоки и материали (освенъ Б. Д. Ж.), да издаватъ товарителници, отъ които по единъ екземпляръ да се изпраща на съответнитѣ данъчни началници. При добро приложение на тази мѣрка ще може да се осуетятъ много отъ укриванията. Съ чл. 52-б се предвижда, че службитѣ, на които е възложено разпредѣлението на сурови или полуобработени материали между индустриалци и занаятчии, ще съобщаватъ въ Министерството на финанситѣ на кое предприятие какви материали сж отпуснати. Предприятията сж длъжни да записватъ въ специална книга отпуснатитѣ имъ или заку-

пенитѣ направо отъ тѣхъ материали, както и добититѣ количества фабрикатѣ, тъй че да може да се проследи връзката между внесенитѣ материали и фабрикуванитѣ стоки.

Чрезъ горнитѣ предписания се цели да се осуети укриването на нѣколко стотинъ милиона отъ оборота.

Отъ такъвъ характеръ е и предписание то на новата алинея къмъ чл. 12, по силата на което кооперативнитѣ сдружения надъ 10,000,000 лева годишенъ оборотъ, ако сж били обложени съ патентъ, данъкътъ имъ се пресмѣта върху направения отъ тѣхъ оборотъ по промилитѣ въ чл. 13 и ако се окаже по-голямъ отъ патента, разликата се донася до 20 мартъ на следващата година.

При случайнитѣ сдѣлки съ надъ 80,000 лева чистъ приходъ процентътъ на данъка се увеличава отъ 8 на 10.

б) Облекчения и улеснения за данѣкоплатцитѣ.

Редица такива освобождавания отъ данъка се правятъ по чл. 2. Така, освобождаватъ се отъ данѣкъ глухонѣмитѣ и слѣпнитѣ търговци на дребно, занаятчи музиканти съ годишенъ приходъ до 30,000 лева; продавачитѣ на билети отъ държавната лотария; персоналетъ на чуждестранни благотворителни мисии; производителитѣ на растения, отъ които се произвеждатъ етерични масла; възнаграванията на свещеницитѣ за трѣби.

Що се отнася за хонораритѣ за преводи, съ закона не се прави сега освобождение, а се изяснява само досегашното положение, за да се изключи всѣки споръ.

Освобождаватъ се и лихвитѣ, плащани или одобрявани отъ Дирекцията на хранизноса на агентитѣ и до размѣра, който тѣ плащатъ за заетитѣ за сжщата целъ капитали.

Освобождаватъ се отъ данѣкъ приходитѣ отъ имоти на епархийскитѣ съвети.

Признаватъ се като разноски пѣтнитѣ и дневнитѣ на служителитѣ въ частнитѣ предприятия до 1½ размѣръ отъ този за държавнитѣ служители. Досега се признаваха до размѣра за държавнитѣ служители.

Въ таблицитѣ за патентитѣ за занаятчи и търговци се вмѣкватъ междинни разреди между 400 и 700 лева и 700 и 1100 лева (550 и 900 лева). Съ това се създава едно облекчение за засегнатитѣ данѣкоплатци.

При събирателнитѣ и проститѣ командитни дружества съдружницитѣ, при облагането имъ съ данѣкъ върху общия

доходъ, добиватъ правото да приспадатъ отъ дохода си съответната частъ отъ данъка, платенъ отъ дружеството. Това е справедливо.

Намалява се отъ 10 на 5 стотинки данъктъ за уличното осветление поради понятни причини.

Едно съществено облекчение се прави за работниците, които сѫ на непостоянна работа, като се предвижда, че щомъ като работятъ по-малко отъ 12 дни при едно предприятие данъкъ не се задържа.

При отдаденитъ въ концесия имоти се спадатъ и сумитъ за амортизация на вложени капиталъ въ постройкитъ.

в) Опростотворения и яснота.

Едно отъ същественитъ опростотворения представлява уреждането на въпроса съ данъка върху надниците. По чл. 2 се освобождаватъ приходитъ отъ надници до 12,000 лева годишно. Но тъй като данъктъ се задържа при изплащане на надниците, не се знае предварително дали работникътъ ще получи до края на годината подъл или надъ 12,000 лева. Отъ друга страна, за данъчната властъ не е възможно да проследи на колко мѣста е работилъ единъ работникъ, по колко дни и каква надница е получилъ. Такова едно проследяване би струвало много скъпо и се явява нерационално отъ гледище на резултата. Затова се прибѣгва до едно друго разрешение на въпроса, което опростотворява съвсемъ техниката по задържане данъка. Ако надницата е до 40 лева, данъкъ не се задържа, защото при 25 работни дни въ месеца (300 въ годината) надница отъ 40 лева отговаря на 12,000 лева годишно. Ако надницата е между 40 и 60 лева (12,000 и 18,000 лева годишно), плаща се само 10 лева месечно, а за по-голъми надници разликата надъ 60 лева се облага съ 8%. Явява се само една несправедливостъ при непостояннитъ работници съ надница надъ 60 лева, когато тѣ не работятъ непрекъснато презъ цѣлата година, а само частъ отъ нея. При надница между 40 и 60 лева несправедливостъ нѣма, защото колкото месеца се работи, толкова пѣти по 10 лева ще се внесе; напримѣръ, ако се работи 6 месеца, ще се внесатъ не 120, а 60 лева. А при надници надъ 60 лева се явява едно отекчаване не за 10-тѣ лева на месецъ, а за разликата надъ 60 лева. Напримѣръ, работникъ, който работи съ 80 лева надница 150 дни (6 месеца) въ годината за своятъ 12,000 лева ще плати 240

лева данъкъ. Но за да не се отиде до голѣми усложнения, държавата пѣкъ прави отстъпка отъ своя страна, като за стоене при едно предприятие по-малко отъ 12 дни освобождава работника отъ данъкъ. А при непостоянния работникъ тъкмо неговото често промѣняне на работодателя е най-характерното обстоятелство. Що се касае до тютюневитъ работници, които не промѣнятъ често работодателятъ си, за тѣхъ компенсацията идва по другъ пѣтъ — чрезъ предвиждане по 1 левъ на килограмъ тютюнъ или около 25—30 мил. лева годишно за издръжка при безработица.

Въ Германия, гдето сѫ въведени работнически книжки, въ които редовно се отбелязватъ платенитъ надници, сѫщо сѫ се отказали да правятъ годишно изравнение, защото се отива къмъ усложнения, свързани съ значително по-голъми отъ приходитъ разходи.

Друго съществено опростотворение е сливането на групитъ за търговията (по чл. 13) и уеднаквяване на процентитъ имъ. Опростотворението ще се отрази най-вече за колониала (бакалитъ). Когато има смѣсени продажби отъ нѣколко групи, допуска се единъ толерансъ отъ 20 на сто по чл. 19, както по отношение едрото и дребното, тъй и по отношение на стокитъ отъ различнитъ групи. За въбждеще се изключва възможността търговцитъ да понасятъ глоби поради погрѣшно отнасяне стокитъ отъ една въ друга група или поради внасяне на данъкъ за на едро вмѣсто за на дребно. Но това не е всичко. Съ новъ членъ 12-а се дава опредѣление на понятията едро и дребно, като се предвижда, при споръ, произнасянето на Соф. търговска камара.

За опростотворение и яснота въ законъ сѫ изричнитъ уломенавания на нѣкои производства и браншове по таблицитъ (групитъ) за облагане, допушането да се води само отдѣлна графа въ дневника, вмѣсто отдѣленъ дневникъ, при оборота отъ ишлеме; за избѣгване на спорове е предвидено, че акционерни, ком.-акционерни и съ ограничена отговорностъ дружества, когато се занимаватъ съ занаятчийска дейностъ, плащатъ данъкъ върху оборота. Тукъ формата опредѣля начина на облагането. Нѣщо подобно имаме и при изричното предписане, че дружествата, занимаващи се съ земедѣлие, не се освобождаватъ отъ данъкъ. При дребно земедѣлския характеръ на страната ни е опасно да се дава достѣп на акционерния капиталъ въ зе-

медълието. Тамъ има своето естествено оправдание производствената земеделска кооперация. Акционерната форма не бива да се използва и за избѣгване отъ облагане по данѣкъ върху наследствата.

По чл. 23 отъ закона (данѣкъ при доставки) се правятъ измѣнения съ цель да се избѣгне двойното облагане на материали, продавани на частни лица, както и да се ограничи стойността покупки отъ чужбина по чл. чл. 172—174 отъ зак. за б. о. п., освобождавани отъ данѣкъ, до размѣръ на 100,000 лева.

По отношение на облагането собственицитъ на мелници за лющене на оризъ се дава нова редакция на текста въ смисълъ, че облагането по прогресия се отнася не до количествата отъ всѣка мелница поотдѣлно, а до общото количество отъ всичкитъ мелници на собственика. Данѣкоплатецътъ използва всѣка най-малка възможностъ за тълкувание на даденъ текстъ.

По чл. 43 се изяснява, че платениятъ отъ кредитното или застрахователното предприятие данѣкъ включва и данѣка върху лихвитъ. Следователно, не следва да му се удържа отдѣлно данѣкъ за лихвитъ, които то получава.

По чл. 52 се предвижда, отъ кога, при различни случаи, изрично изброени, данѣкоплатецътъ е длъженъ да води дневникъ за оборота. Чрезъ това се избѣгватъ излишни спорове.

По чл. 54 се освобождаватъ отъ издаване разписка отъ кочанъ лицата, които сж освободени отъ данѣкъ върху наемитъ, както и ония, които сж отдала сгради на държавни учреждения. Последнитъ сами задържатъ данѣка върху наема.

По чл. 56 се избѣгва подаването на две декларации (за стария и новия периодъ) когато се започва занятие между септемврий и декемврий презъ втората година на облагателния периодъ.

По чл. 58 се предвижда подаване декларации за застрахователнитъ и кредитнитъ предприятия. Това е въ връзка съ санкциитъ при евентуално невнасяне на данѣка. Създаденото изрично задължение изключва всѣко манкиране и спорове.

По чл. 63-а се предвижда процедура за връчване неподписанитъ декларации, за да се избѣгнатъ случаитъ на неволнитъ пропуски въ тѣзи случаи.

По чл. 73 се предвижда разпитване на свидетелитъ и вещитъ лица подъ клетва. Това е по-добра гаранция за установяване материалната истина. Клетвата досега

е прилагана отъ нѣкои контролни комисиис.

По чл. 81 се разширява ревизията и за всички видове данѣкъ занятие (не само за патента), което е и по-справедливо.

За избѣгване на спорове се изяснява по чл. 82 въ какъвъ случай се прекъсва давността за ревизия на облаганията.

Едно значително опростотворение представлява измѣнението на чл. 87 въ смисълъ, че безобложниятъ данѣкъ, вмѣсто да се внася въ 10 дневенъ срокъ отъ плащането на заплатитъ и надницитъ, да се внася до 10-то число на следващия месецъ. Чрезъ това се спестяватъ нѣколко последователни вносове на предприятията, за да се дойде само до единъ вносъ.

Отъ голѣмо значение е изяснението по чл. 88, че данѣктъ върху приходитъ отъ капитали се изчислява върху брутната сума, за да се изключатъ всѣкакви спорове.

Въвежда се процедурата на общото наказателно производство относно обжалване налаганитъ отъ данѣчната властъ глоби по сѣщия законъ. Това стана по искане на членове отъ финансовата комисия.

По чл. 100, относно санкциитъ за недекларирани приходи, се създава по-добра прегледностъ за разнитъ категории данѣкоплатци.

Съ новия законъ се създаватъ още редица положения въ насока на опростотворение и яснота, които не можемъ да изброимъ по липса на мѣсто. Съ новитъ измѣнения се прави нова стѣпена стѣпка въ подобрене на закона и прилагането му. Тя е резултатъ на непрестанно наблюдение на резултатитъ отъ това приложение.

3. Законъ за данѣка върху имоти, придобити по безвъзмезденъ начинъ (Д. в-къ, бр. 86, отъ 15. IV. 1940 г.).

Законътъ за данѣка върху наследствата е отъ 1905 год. Измѣнения и допълнения е претърпѣлъ съ течение на времето повече отъ седемъ пѣти. За да се систематизира закона по-добре, като се иматъ предвидъ множеството нови измѣнения, наложи се да се подреди материята въ единъ новъ законъ, вмѣсто да се върви по пѣтя на измѣненията и допълненията. Върху новитъ положения се работѣше още презъ 1934 год. Обаче, редица условия не позволяваха озаконяването имъ. Едва съ назрѣването на обществено настроение срещу известнитъ вече укривания на едритъ наследства

подъ разни форми, известни на всички, се откри пътя за прокарване на новите законоположения. Същественото, което съдържа като него законът, се състои въ мърките срещу укриванията на наследствата, въ предвижданията на редица нови положения, улесняващи данъкоплатците при определянето, ревизията и плащането на данъка, въ известно увеличение на тарифата за по-големият наследства, въ известни облекчения за данъкоплатците и др. под.

Така, съ чл. 30 се предвижда полагане клетва от наследниците, че не са получили имущество вън от декларираното. За лъжлива клетва наказанието е строгъ тъмниченъ затворъ до 3 години. Предвидено е да се дава едно на сто възнаграждение на откривателитъ. Съ другъ текстъ е предвидено, че всеки може да взема сведения отъ облагателната преписка. При това положение всеки наследникъ, който би посмѣлъ да укрие нѣщо, се излага на опасността да се разкрие деянието му било съ помощта на откриватели, било отъ данъчната властъ и да понесе и затвора и материалнитъ санкции. Съ забележката къмъ чл. 39 мърката се отнася и за укривания отъ 1 януарий 1930 година до влизане закона въ сила. Срокътъ за доброволно деклариране изтича на 15 юлий т. г.

Въ новия законъ се правятъ редица облекчения за данъкоплатците, за да се избѣгне излишна работа за администрацията. Така, необлагаемитъ наследствени дѣлове се увеличаватъ отъ 1000 на 2000 и отъ 3000 на 5000 лева. Същото се прави и за даренията до същитъ размѣри. Освобождаватъ се помощитъ за погребение въ размѣръ до 10,000 лева, а също и даренията, помощитъ и народнитъ пенсии отъ държавата. Освобождаватъ се даренията и заветитъ и на дружества съ общополезни и културно-просвѣтни цели. Това ще насърчи тѣзи дарения. Досега се освобождаваха отъ данъкъ само даренията за благотворителни цели. — Наредъ съ досегашното освобождаване на дѣловетъ въ недвижими земеделски имоти се освобождава и движими земеделски инвентаръ. Това ще облекчи твърде много данъчнитъ органи, а, отъ друга страна, се явява като справедлива мърка. Не подлежатъ на данъкъ и спестовнитъ влогове до 60,000 лева, направени между съпрузи или отъ родителитъ на всѣко отъ децата имъ.

Досега се освобождаваха наследствени дѣлове отъ недвижими земеделски

имоти безъ огледъ на стойността. Сега се въвежда ограничение до размѣръ на 300,000 лева. Също, досега щомъ като наследникитъ сѣ живѣли въ сградата заедно съ наследодателя, стойността на сградата се спадаше безъ огледъ на размѣра ѝ. Сега се предвижда, че се освобождаватъ такива наследствени дѣлове до 200,000 за наследникъ.

Относно правилата за оценка на имотитъ се предвиждатъ известни подобрения. Така, когато се оценява вътрешната стойност на акциитъ, недвижимитъ имоти на предприятието ще се оценяватъ по чл. 5. Чрезъ това се осуетява възможността да се оценяватъ грамадни предприятия на съвсемъ ниска стойност. Данъчната администрация спестява време, срѣдства и спорове за оценяване на действителната стойност.

Въ новия законъ се допускатъ претърсвания въ случай на съмнение, че ще бѣдатъ укрити значителни активи.

Съкратени сѣ значително сроковетъ за подаване декларации и за представяне доказателства за дълговетъ. Това ще ускори твърде много издаването на постановленията.

Подобренъ е текстътъ на предписанието относно задължението на банкитъ да не изплащатъ влоговетъ докато не получатъ бирническо удостоверение за платенъ данъкъ. Отварянето на касеткитъ трѣбва да става въ присѣствие то на данъченъ органъ.

Когато разноскитъ за погребение не надминаватъ 5,000 лева, не се искатъ никакви документи за доказването имъ. Съ това се спестява също излишна работа.

По отношение правото на ревизия се предвиждатъ и нови случаи наредъ съ досегашнитъ, като се е държало смѣтка за практиката.

Относно събирането на данъка съкратява се срокътъ за доброволното плащане отъ една година на 6 месеца, лихвата става 1% месечно (вмѣсто 5% годишно), но въ нѣкои случаи се допуска разсрочка до 2 години. Връщането на неправилно събранъ данъкъ ще става съгласно чл. 13 отъ закона за събиране прѣкиятъ данъци, а не съ платежна заповѣдъ, както бѣ досега. Това е едно съществено опростотворение. Въ случай на застрашаване събираемостта на данъка се допуска обезпечаването му преди дори да е опредѣленъ съ постановление.

Въ тарифата за облагане, процентитъ сѣ увеличени за суми надъ 2,000,000 лева.

Въ закона има още редица подобре-

ния, които рационализиратъ приложение му.

4. Други закони — за обезпечение разходите за сигурността на страната, за пътния данък и за железопътния данък.

Съ тези закони се цели засилването на приходите по пътя на данъците. Първият от горните закони предвижда еднократно облагане за 1940 г., по прогресия, на основата на еднодневния доход през 1939 год. (по чл. 34, буква „в“ на закона за общественото подпомагане). Облага се фактически, не чистата печалба (респ. чистия приход), а нѣщо сръдно между брутната и нетната печалба. Тѣкмо слабата издръжаност на основата прави невъзможно данъкът да остане за по-дълго време.

Измѣнението на закона за жел.-пътния данък въ една своя частъ сѣщо предвижда облагне по прогресия отъ 30 до 6000 лева пакъ на основата на еднодневния доходъ и за периодъ отъ две години (1940 и 1941).

По закона за пътния данък се правятъ измѣнения въ основния размѣръ (отъ 140 на 250 лв. на човѣкъ), въ връхнината, въ таксите на килограмъ петролни деривати и пр.

Както пътниятъ тѣй и жел.-пътниятъ данък при тѣзи си измѣнения ще донесатъ нови приходи, които ще се разходватъ за строежа на желѣзници и пътища и ще допринесатъ за смекчаване на безработицата.

Данъците за сигурността, за еднодневния доходъ, временната трудова повинност, пътниятъ и жел.-пътниятъ данък, съ своите различни основи на облагане, различни и многобройни обекти, различни срокове и мѣста на внасяне и пр., усложняватъ твърде много данъчната система и обременяватъ еднакво и администрацията и данъкоплатците. Това отдавна е съзнато и затова частъ по-скоро трѣбва да се прибѣгне къмъ една реформа, която да внесе опростотворение въ тази областъ.

К. К.

ВОЕННА ОРГАНИЗАЦИЯ НА БЪЛГАРСКОТО НАР. СТОПАНСТВО

Последна отъ държавите на Балканския полуостровъ, България пристѣпи къмъ уреждането по законодателенъ пътъ на своето военно стопанство съ закона за „Гражданската мобилизация“ отъ 4 май 1940 год.

Макаръ, обаче, да липсваше единъ общъ законъ за поставянето на стопанството на военни начала въ случай на война, една материална подготовка на това поставяне бѣ предприета твърде отдавна. Още отъ 1935 г. при Министерството на войната съществуваше една служба за проучване на стопанските въпроси, които се появяватъ въ връзка съ обявяването на война, която служба въ последствие бѣ развита въ отдѣлъ при Министерството, който придоби въз основа на специални нареждания широки пълномощия и голѣмъ обсегъ на дейностъ.

За разлика отъ законите на нѣкои други държави, българскиятъ Законъ за военното организиране на стопанството включва въ разпоредженията си не само организирането на стопанската дейностъ и осигуряването на снабдяването и производството, но и издръжката на нуждаещите се граждани поради военното положение, както и осигуряването на за-

щитата на народа отъ духовно и материално увреждане.

Ръководството на народното стопанство презъ време на война принадлежи на Министерския съветъ, който решава общите въпроси, поставени предъ него като колективенъ органъ. Докладчикъ по въпросите, свързани съ гражданската мобилизация, обаче, е министърътъ на войната. Провеждането на военното организиране на стопанството технически е повѣрено на „Дирекцията за гражданската мобилизация“ при Министерството на войната, която отъ своя страна има свои собствени органи и такива при отдѣлните министерства. Децентрализирането на нѣкои служби при отдѣлните министерства се прави, за да се използватъ наличните служби при тѣхъ и да се избѣгне двойствеността въ ръководството. На Дирекцията за гр. моб. се възлага въ мирно време схематичната подготовка на стопанството за военно време, извършването на необходимите проучвания и предлагането на решения за приспособяването на нѣкои обществени и други институции къмъ нуждите на военното стопанство. При Дирекцията се учредява и единъ висшъ съветъ съ представители на главните секретари на ми-

нистерствата и редица други представители на стопанските институти въ страната, или на стопанските професионални организации.

Освенъ службитъ за връзка съ Дирекцията на гр. моб., които се установяватъ при всички министерства, предвижда се още при Министерството на вътрешнитъ работи и общинитъ установяването на специални служби за осигуряване издръжката на семействата на мобилизиранитъ; при М-вото на земедѣлието и общинитъ — служба за обработване на земята на мобилизиранитъ и при Министерството на търговията — Дирекцията за външната търговия.

На гражданска мобилизация, т. е. на задължително участие въ дейноститъ, които биха се предвидили отъ Дирекцията, подлежатъ всички немобилизирани въ войската лица, безъ разлика на полъ, отъ 16 до 70 години. По искане на Дирекцията може да се освобождаватъ и отъ войската лица, необходими за службитъ на гражданската мобилизация. Всички обществени и частни предприятия, които могатъ да бждатъ отъ непосредствена полза за воденето на войната, могатъ да бждатъ милитаризирани съ решение на Министерския съветъ.

Законътъ не предвижда въ подробности мѣроприятията, които Дирекцията за гражданската мобилизация трѣбва да приложи въ известни области на стопанството или при известни случаи. Отдѣлтътъ отъ закона, засѣгащъ осигуряването на производството и снабдяването, обхваща само 6 члена, съгласно които на Дирекцията се възлага да осигури снабдяването на страната, за която целъ тя може да регулира и ограничава търговския стокообмѣнъ, да образува задължителни запаси, да урежда и направлява производството на земедѣлски и индустриални произведения, да налага ограничения въ притежаването, използването, разпространението и продажбата изобщо на всѣкакви произведения, да нормира ценитъ, надницитъ и печалбитъ и т. н. Предвижда се възможността да се гарантиратъ отъ държавата задължителнитъ доставки или образуването на запаси и се предписва регламентирането и контрола на външната търговия да става отъ Министра на търговията. Най-после, за земедѣлскитъ стопанства, които останатъ безъ работна ръка се предвижда задължителното използване на работната ръка и инвентара, който е останалъ въ земището на общината, както и доставката на такива отъ други общини.

За разлика отъ другитъ закони за военната организация на стопанството, въ българския законъ е предвидено съ изриченъ текстъ, че за финансирането на войната правителството може да прибѣгне до принудителенъ заемъ отъ народа, като държавата вземе въ заемъ всички доходи на населението надъ опредѣлени размѣри, които ще се установятъ отъ Министерския съветъ. Освенъ това се даватъ широки права за даването на мораториумъ за всички задължения или за частъ отъ тѣхъ, за всички длъжници или за известни категории лица. Освенъ това, предвижда се уреждането на гаранции за мораторнитъ кредити.

Като се има предвидъ твърде низкия уровень на доходитъ въ България, може да се твърди, че постановлението за принудителнитъ заеми отъ частъ отъ доходитъ, е поставено повече, за да се изтъкне желанието на правителството да осигури една пълна социална справедливостъ презъ военно време, отколкото като едно реално сръдство за набирането на значителни сръдства за воденето на войната.

Както се вижда, общо взето постановленията, засѣгащи стопанския животъ на страната съ твърде общи и иматъ характеръ на пълномощия, а не на предвиждане по размѣръ и видъ на мѣроприятията, които правителството трѣбва да вземе презъ време на война.

Въ замѣна на това, съ отдѣлни закони и правилници ще се уредятъ подробно-стипъ по прилагането на военно-стопанскитъ мѣрки въ отдѣлнитъ стопански области. Досега бѣха гласувани законитъ за осигуряване на снабдяването и регулиране на ценитъ; законътъ за учредяването на една Дирекция на външната търговия при Министерството на търговията, промишлеността и труда и правилникътъ за обработване земитъ на мобилизирани или повикани на временно обучение земедѣлски стопани. Останалитъ правилници трѣбва да бждатъ издадени най-късно въ срокъ отъ три месеца отъ гласуването на Закона за гражданската мобилизация.

Нестопански функции на Дирекцията.

Освенъ снабдителнитъ и контролно-стопански функции, съ закона за гражданската мобилизация се урежда и материята по социалното подпомагане на нуждающитъ се по военни причини, както и опазването на народа отъ духовно и материално увреждане.

За нуждающи се поради военни причини се считат семействата на мобилизираните и на пострадалите от войните, ако следствие на това са останали без средства. Тези семейства се издържат от специални служби, учредени при М-вото на вътр. работи, като им се определя издръжка въ зависимость от броя на членовете въ семейството, населеното място въ което живеят и други условия. Издръжката на нуждаещите се бива парична и въ натура. Нуждаещите се, от момента въ който се признават за такива, получават от общината си съответна книжка съ необходимото число бонове, срещу които се получава въ аванс предвидената за всеки месец издръжка.

Подъ духовно увреждане законът разбира зловредната пропаганда и шпионажа, срещу които организира строг контрол на печата, кореспонденцията, ограничаване на събранията и сдружаванията и т. н.

Подъ материално увреждане се разбира укриването на стоките, повишаването на цените надъ нормите, снабдяването съ прекалени запаси и укриването на печалбите.

Наказателни разпоредения.

Най-обширната част на закона е тази за наказанията, които ще се налагат при нарушаването на закона. Тази част заема 17 члена. Санкциите са твърде строги и се състоят въ глоби, тъмничен затвор, строг тъмничен затвор и смърт. Те се делят на две главни групи: наказания въ мирно време и наказания въ военно време. Първите са смекчени по отношение на вторите. Санкциите през време на война са значително по-тежки, като най-често се прилага тъмничен затвор. Смъртно наказание за провинения от стопански характер се налага само въ следните случаи: а) при не-

подчинение или подбуждане към неподчинение при възлагането на някаква служба въ връзка съ провеждането на гражданската мобилизация; б) при организирането на две или повече лица съ цел да откажат изпълнението на някаква възложена им работа; в) когато се продават предмети или стоки на по-високи цени, съ цел да се причини по-качване на цените, укриване на стоките, унищожението или повреждането им и г) когато се използва стопанското затруднение на страната, за да се набавят облаги, които носят смущение въ стопанския живот и когато укритите, унищожени стоки или придобитата облага надвишават 500.000 лева. Наказанието „смърт“ въ горните случаи се прилага само след решение на Министерския съвет.

З а к л ю ч е н и е.

Както се вижда, Законът за гражданската мобилизация дава само най-общите рамки на дейността на съответната Дирекция през мирно и военно време. Липсата на конкретно и подробно предвиждане на отделните мероприятия се запълва съ специалните закони и правилници, които се издават за дейността на отделните стопански отрасли. Включването въ дейността на Главната дирекция за гражданската мобилизация на функции, които стоят далеч от стопанската област, като например борба съ пропагандата и шпионажа, социално подпомагане и грижи за морала, правят от Дирекцията един институт за цялостното регламентиране на живота въ страната. Това събиране на почти всички стопански, административни и други функции въ ръцете само на една Дирекция, обаче, е въ състояние да доведе до технически мъчнотии при провеждането на чисто стопанските инициативи и до разпръсване на усилията.

А. К.

ПРОБЛЕМАТА ЗА ВЪЛНАТА ВЪ БЪЛГАРИЯ

Макаръ и да има едно твърде силно развито овцевъдство, България е доста зависима от вноса на вълна от чужбина. При едно овчо стадо от около 8.5—9 милиона глави, производството на вълна въ страната възлиза на около 12—13 милиона кгр., от които само около 2.5 милиона кгр. се използват от вълнената индустрия. Причината за слабата използваемост на местната вълна въ текстилната индустрия се крие въ твър-

де големата острота на косъма, което не позволява приготвяването на по-мек платове.

За да замести въ най-голям размер вносната вълна съ местна, правителството взе редица мерки, както за подобряване качеството на вълната, така и за осигуряването сигурни и здрави пазари за същата.

По отношение на качествено подобрене, правителството сключи един до-

говоръ съ германското дружество „Вотираг“ за откупуването на 800 кочове отъ породата меринофлайшъ, която се счита за най-пригодна за българскитѣ условия. Кочоветѣ ще бждатъ разпрѣснати въ скотовъднитѣ райони на страната и ще бждатъ използвани главно за изкуствено осеменяване на мѣстни овци. Стойността на тази доставка възлиза на 200.000 рм. Освенъ това, д-во Меринофлайшъ ще внесе въ страната едно образцово стадо отъ 500 овци-майки и 20 кочове-пепиниери. Това стадо ще остане въ скотовъдния заводъ „Клементина“ въ северна България въ продължение на 3 години, като натуралната му издръжка се поема отъ страна на държавата. Въ замѣна на това, цѣлиятъ приплодъ, съ изключение на необходимия приплодъ за ремонтъ на стадото, който не може да надвишава 30% отъ общия приплодъ, остава за въ полза на българската държава. Ако следъ изтичането на тригодишния периодъ българското правителство пожелае да закупи цѣлото стадо, то ще заплати по 130 рм. за всѣка овца-майка и по 800 рм. за всѣки кочъ-пепиниеръ.

Съ този договоръ се смѣта, че се слага началото на едно планово и рационално подобрене на българското овчесто. За насърчение на подобренето на овчото стадо се взематъ и чисто стопански мѣрки. Така, за осигуряването на постоянни пазари на вълната отъ този сезонъ се въвежда пълненъ монополъ на търговията съ вълна, като монополътъ е възложенъ на Дирекцията за закупуване и износъ на зърнени храни. Следъ възлагането на сѣщата Дирекция монопола за търговията съ ленъ и конопъ, вътрешната търговия съ всички текстилни влакна отъ мѣстенъ произходъ е моно-

полизирана и се намира въ ржцетѣ на държавата.

За да се насърди качественото подобрене на вълната, страната се раздѣля на три района, споредъ климатическитѣ и природни условия за развиване на овцевъдството. Освенъ това, добитата вълна се раздѣля на две качества — остра и мека, като за меката се дава по-добра цена. Ценитѣ на вълната, отъ своя страна, се повишаватъ значително надъ нивото имъ преди въвеждането на монопола, безъ, обаче, да надвишаватъ сегашното международно ниво на ценитѣ на вълната. Новитѣ цени на вълната сѣ следнитѣ: за първи районъ — 60 лв. за кгр. мека вълна и 58 лв. за острата; за втори районъ — съответно 58 и 56 лв. и за трети районъ — 56 и 54 лв.

Резултатитѣ, които се очакватъ непосредствено отъ въвеждането на монопола за търговията съ мѣстна вълна, сѣ значителни. Разчита се, че следъ задължителното описване на производството на вълна отъ мѣстнитѣ производители, Дирекцията за закупуване и износъ на зърнени храни ще може да закупи около 6—7 милиона кгр. мѣстна вълна, срещу досега продаванитѣ направо на индустрията 2.5—3 милиона кгр. Тѣй като, отъ друга страна, нормалнитѣ нужди на индустрията отъ остра вълна се изчисляватъ на около 6 милиона кгр., може да се разчита, че ще настѣпи едно пълно задоволяване на нуждитѣ на страната съ този артикулъ отъ мѣстно производство. Разширената дейность на текстилната индустрия за военни нужди и засилената консумация на по-фини платове, обаче, ще наложатъ, може би, поддържането на вноса на вълна и на вълнени произведения на едно ниво, близко до досегашното, т. е. отъ около 2.000 тона.

А. К

ЧУЖДЕСТРАННИТѢ КАПИТАЛИ ВЪ БЪЛГАРИЯ

Повишениятъ интересъ къмъ чуждитѣ инвестиции въ югоизточна Европа, който се отбелязва поради развитието на военнитѣ действия, налага да се дадатъ едни по-подробни сведения за участието на чуждия капиталъ въ българското народно стопанство.

Точни сведения за действителното участие на чуждитѣ капитали въ България липсватъ. Единствениятъ най-пълни сведения въ това отношение се разработватъ отъ Б. н. банка. Но и тамъ даннитѣ не показватъ действителнитѣ чуж-

ди инвестиции въ отдѣлнитѣ акционерни дружества, а само дружествата, въ които чуждестранния капиталъ е преодоляващъ, т. е. участвува съ повече отъ 60% отъ общия капиталъ на дружествата. Затова и сведенията на Б. н. банка трѣбва да се разглеждатъ като показващи капиталитѣ въ отдѣлнитѣ стопански клонове, намиращи се подъ чуждо влияние и заповѣди, а не като едно реално изчисление на чуждия капиталъ.

Французкото участие е ориентирано предимно къмъ индустриалната областъ.

Отъ по-голямо значение сж френскитѣ участия въ „Съединенитѣ тютюневи фабрики“, а. д., съ капиталъ отъ 60 мил. лв.; въ копринено тъкачното и предачно дружество „Филтисъ“ съ 15 мил. лв. капиталъ; въ Франко-българска банка, която има общо 41 мил. лв. капиталъ, 21 милиона сж френски капитали; въ Голѣмитѣ български мелници въ Бургасъ — 8 мил. лв., и въ българска трѣбна индустрия, д-во за производство на водопроводни трѣби — на 5 мил. лв. Общата сума на дружественитѣ капитали, въ които френското участие е преодоляващо възлиза на 130 мил. лв.

Английското участие въ българскитѣ акционерни дружества е значително по-малко. То обхваща всичко 4 дружества, срещу 16 френски, между които само едно индустриално, именно а. д. „България“, за производство на шевни конци съ 20 мил. лв. капиталъ; две други участия въ застрахователнитѣ дружества „Фениксъ“ (капиталъ 1 мил. лв.) и „Алиансъ“ (1 мил. лв.), както и въ петролното д-во „Български шелъ“ (500 хиляди лева) изчерпватъ цѣлото английско участие въ българското народно стопанство.

Италианското участие обхваща 23 дружества съ общъ капиталъ отъ 274 милиона лева. Главната частъ отъ италианскитѣ капитали е насочена къмъ текстилната индустрия и то главно памучната индустрия. Италианскитѣ участия въ 7 текстилни предприятия възлизатъ на 181 милиона лева, между които по-важни сж памучна предачница „България“ съ 50 мил. лв. капиталъ; текстилно д-во „Фортуна“, съ 40 мил. лв. капиталъ, д-во Глория съ 24 мил. лв.; Принцъ Кирилъ съ 24 мил. лв.; Царъ Борисъ съ 20 мил. лв. и др. Въ банковото дѣло Италия притежава Италианска и българска търговска банка съ 40 мил. лв. капиталъ, а въ областта на застрахователното дѣло 3 дружества, а именно Български фениксъ съ 7 мил. лв. капиталъ; Асикурационни дженерали съ 2 мил. лв. и Риунионе адриатика съ 2 мил. лв. Въ производството на хранителни продукти, главно птици, д-вото Гуардини и Фачинкани участвува съ единъ капиталъ отъ 12 мил. лв. Италианцитѣ иматъ и едно участие въ транспортната кжца Интерконтинентале съ капиталъ отъ 6 мил. лв. Въ областта на търговията италианцитѣ участвуватъ съ д-во Ациенда табаки италияна — 3 мил. лв.; Сузинъ, 4 мил. лв. а. д. за търговия съ зърнени храни и др. и въ нѣкои по-малки дружества.

Съ германски капитали въ България има 36 дружества и редица представителства. Общиятъ размѣръ на германскитѣ капитали се изчислява на 189.5 милиона лв.

Германското участие въ българското народно стопанство е съсрѣдоточено главно въ нѣколко дружества за търговия съ главнитѣ износи германски материали, които, обаче, участвуватъ съ минимални основни капитали отъ по нѣколко стотинъ хиляди лева, като използватъ кредити отъ централитѣ си за десетки и стотици милиони лева. Едни отъ най-характернитѣ германски участия отъ подобенъ родъ сж тѣзи на И. Г. Фарбенъ индустри, на д-во А. Е. Г. за електрически материали, Сименсъ, Елинъ и др. п. Тѣзи предприятия, обаче, развиватъ огромна търговска дейностъ, която съвсемъ не отговаря на капиталитѣ имъ.

Най-голямото германско предприятие въ България, обаче, е Кредитна банка съ основенъ капиталъ отъ 50 милиона лева, която обслужва цѣлия българо-германски стокообмѣнъ и финансира почти всички германски предприятия въ България. Освенъ това, въ Франко-българска банка бившата Австрия участвуваше съ 10 мил. лв., които по настоящемъ изглежда сж въ ликвидация.

Въ областта на минното производство германскитѣ капитали направи първата действително важна крачка съ откупуването на половината отъ акциитѣ на д-во „Пиринъ“, което разполага съ значителни периметри отъ оловни, цинкови и др. руди въ югоизточна България. Германското участие въ това дружество се изчислява на около 35 мил. лв. отъ всичко капиталъ 70 мил. лв. Освенъ това, германцитѣ участвуватъ още въ две минни дружества, а именно: „Каворъ“ (1.5 мил. лв. капиталъ) и „Ерцъ“ (3 мил. лв.). Значително е германското участие въ книжната индустрия. Въ България има всичко 5 книжни фабрики, отъ които германцитѣ участвуватъ въ две, а именно въ „Сам. Патакъ“ — 20 мил. лв. капиталъ и въ Български съединени фабрики за книжно-мукавена индустрия — съ 18 мил. лв. капиталъ. Значително е германското участие и въ а. д. за строене на кораби, локомотиви и вагони въ Варна, съ капиталъ 20 мил. лв. По-малки участия германцитѣ иматъ въ текстилната, химическата, захарната и др. индустрии.

Въ областта на търговията, както се спомена и по-горе, капиталовото участие на Германия е минимално въ сравнение съ дейността, която развиватъ. Значително е участието на Германия въ тютю-

невата търговия, гдето бившата австрийска режия участвува съ 10 мил. лв. капиталъ, въ търговията съ зърнени храни — „д-во Серааль-Експортъ“, д-во Соя, основано отъ германцитѣ за развиването на производството и износа на соя (3 мил. лв. капиталъ) и др. Широко застъпени сж и германскитѣ представителства на редица нѣмски производства, чрезъ собствени нѣмски търговски организации.

Въ областта на транспорта германцитѣ иматъ четири предприятия, между които най-важното е „Шенкеръ и С-о“, съ капиталъ отъ 3 мил. л.; следвано отъ дунавското парак. д-во „Дунавъ“ — 2 мил. лв., Готлибъ Канторъ и черноморска параходна агенция. Германцитѣ участвуватъ съ капитали и въ Интерконтинентале.

Протекторатътъ Бохемия и Моравско, отъ своя страна притежава въ София, „единъ клонъ отъ „Англо-чехословашка и пражка кредитна банка“ съ 20 мил. лв. капиталъ, както и две дружества за производство на захаръ, а именно „Орбисъ“ съ 20 мил. лв. капиталъ и Българо-чехско д-во за захарна индустрия съ 7 мил. лв. капиталъ. Други по-важни участия на протектората сж въ една пивоварна фабрика съ 4 мил. лв. и въ едно печатарско предприятие съ 4 мил. лв.

Швейцарското участие до 1939 г. бѣ твърде голѣмо, главно поради участието на швейцарски капитали въ минното и силопроизводителното дѣло — д-во Гранитоидъ, което има капиталъ отъ 600 мил. лв. Отъ началото на 1939 год., обаче, това дружество се счита за българско, понеже значителна частъ отъ швейцарското участие бѣ откупена и то спадна подъ 50% отъ общия капиталъ на дружеството. Второто голѣмо участие на швейцарскитѣ капитали е въ книжната фабрика край с. Костенецъ — „Марица“, съ 40 мил. лв., следъ което идва д-во „Гларусъ“ съ 5.2 мил. лв., занимаващо се съ добиването и търговията съ солъ. Въ останалитѣ предприятия, въ които участвуватъ швейцарски капитали, тѣ иматъ относително малки размѣри. Могатъ да се споменатъ, обаче, минна компания — Женева и д-во „Семъ“ съ по 400 хил. лв. капиталъ, както и други три търговски дружества.

Белгийското участие въ българското народно стопанство възлиза на 182.2 мил.

лв. представлявано отъ 8 акционерни дружества. Между тѣхъ най-значително е „Електрическо д-во за София и България“ съ 113.9 мил. лв. капиталъ, следвано отъ д-во Беровъ и Хоринекъ — текстилно съ 23.3 мил. лв. капиталъ, отъ д-вото за производство на кибритъ — 18 мил. лв. капиталъ, отъ белгийското участие въ размѣръ на 10 мил. лв. въ Франко-българска банка, кожарската фабрика Пенковъ и Поповъ — 10 мил. лв., Белг. бѣлг. стъкларска фабрика — 4 мил. лв.; Поелсъ & Со — 2 мил. лв., „Белг. българската емайлова фабрика“ и 1 мил. лева.

Холандското участие възлиза на 8 мил. лв. представено въ две тютюнови търговски дружества: Холтабъ — 5 мил. лв. и Котабулъ — 1 мил. лв. както и отъ д-во Филипсъ, а. д. съ 2 мил. лв. капиталъ.

Унгария участвува съ 6 предприятия, отъ които въ Франко-българска банка съ 10 мил. лв. унгарски капитали. Унгарско е и строителното д-во Н. Релла и Нефе съ капиталъ отъ 3 мил. лв. Въ дунавското параходно д-во „Дунавъ“ унгарското участие възлиза на 2 мил. лв. Въ застрахователното д-во „Орелъ“ то възлиза на 1 мил. лв. Най-после, въ търговията съ зсмедѣйски и други машини Унгария притежава две дружества.

Съединенитѣ щати участвуватъ главно въ петролната търговия съ д-во „Петролъ“ — 203 мил. лв. капиталъ. Освенъ това участвуватъ и въ д-во „Сингеръ“ — 15.8 мил. лв. капиталъ.

Останалитѣ държави участвуватъ съ относително малки суми въ българското народно стопанство.

Общото впечатление, което можемъ да извлѣчемъ отъ горнитѣ данни е, че чуждото участие въ нашето народно стопанство е проникнало въ всички по-важни клонове, като се е организирано главно въ едри предприятия, които иматъ значителна финансове и конкурентна мощъ и могатъ да доминиратъ въ страната. Българскитѣ участия, поне въ акционернитѣ дружества, макаръ и да сж много по-многобройни отъ чуждестраннитѣ, едва се изравняватъ съ тѣхъ по внесенъ капиталъ, а положително стоятъ задъ тѣхъ по отношение на развитата стопанска дейность.

РОЗОПРОИЗВОДСТВОТО ПРЕЗЪ 1940 ГОДИНА

Производството на розово масло въ България е обект на пълен контрол от страна на Б. з. к. банка и се извършва от самата банка или от индустриалците, участващи в сдружението на индустриалците-розопроизводители, което брои 12 члена. Презъ изтеклия производствен сезон, който започна презъ текущата година съ закъснение поради дъждоветъ, производството на розово масло, респективно на розовъ цвѣтъ е било слабо.

Каго твърде деликатна култура, розата въ България дава много непостоянно производство. Така, презъ 1939 г., споредъ окончателнитъ данни на Б. з. к. банка, е било произведено едно количество отъ 13.442 тона розовъ цвѣтъ, или съ 46.7% по-голъмо отъ това презъ 1938 година, докато тазигодишното производство, по предварителнитъ данни, се изчислява на 6.600 тона, или съ 51% по-слабо отъ реколтата 1939 г.

Участието на Б. з. к. банка въ извараването на розовия цвѣтъ въ розово масло презъ 1939 г. е възлизало на 89% отъ общото производство, докато презъ текущата година то спада на около 80% поради запазването на известно по-голъмо производство отъ частнитъ фабрики.

Общото производство на розово масло въ страната презъ 1939 г. е било 3.301 кгр., докато презъ 1940 г. то достига едва 1.660 кгр. Намалението на добива се дължи почти изключително на лошитъ климатически условия, тъй като рандеманътъ е останалъ почти непромѣненъ. Финансовиятъ резултатъ за населението отъ лошата реколта е билъ намаляването на половина на доходитъ на засегнатитъ производители, тъй като прицени отъ 5 лв. на кгр. розовъ цвѣтъ презъ 1939 г., тѣ сж получили 67.2 милиона лева, докато при 5.50 лв. на кгр. розовъ цвѣтъ презъ 1940 г. тѣ сж получили 36.3 милиона лева.

Пласментътъ на розовото масло продължава да бѣде затрудненъ, макаръ и отъ избухването на войната насамъ да се проявява една тенденция на все по-лесно пласиране на набранитъ шокове отъ Б. з. к. банка. Както е известно, свѣтовната консумация на розово масло възлиза на около 3.000 кгр. годишно, отъ които България покрива повече отъ 80%. Френската и турска конкуренция

въ производството на розово масло е незначителна съ огледъ на опредѣлянето на свѣтовнитъ пазарни условия. Следъ катастрофата съ ценитъ на розовото масло презъ 1930 г., когато тѣ спаднаха отъ 100.000 лв. за кгр. на по-малко отъ 20.000 лв., у насъ бѣха взети редица мѣрки, които имаха за целъ, отъ една страна, да улеснятъ пласмента на розовото масло, а отъ друга страна, да доведатъ производството въ хармония съ пласментнитъ възможности. За по-лесния пласментъ на розовото масло се предвиди специаленъ и изключително облекченъ дивизенъ режимъ при отчитанията на продажбитъ въ чужбина, а за ограничаването на производството се предвиди съ специаленъ законъ възможността за доброволно изкореняване на частъ отъ розовитъ градини, като производителитъ бждатъ обезщетени отъ страна на държавата.

Мѣрkitъ за поощрение на пласмента и държавната намѣса въ това отношение имаха за резултатъ увеличаването на износа на розово масло отъ 916 кгр. за 1932 г. на 1.681 кгр. за 1935 г., на 2.165 кгр. за 1937 г. и на 2.635 кгр. за 1939 г. Тази тенденция на засилване на износа продължи и въ началото на 1940 г., поради стремежа на странитъ-производителки да се запасятъ съ сурови материали. Така, само въ продължение на първитъ четири месеца на годината бѣха пласирани количества по-голъми, отколкото е цѣлата реколта презъ 1940 г.

Поради това, шоковетъ на Б. з. к. банка, които презъ миналата година възлизаха на около 8.500 кгр. розово масло, вървятъ къмъ намаление и нормализиране. За подобряването на положението въ пласментно отношение допринасятъ и покупкитъ на розово масло, които започватъ за Свѣтската парфюмерийна индустрия. Първоначално тѣ сж доста скромни и не надвишаватъ 100 кгр. годишно, но може да се разчита, че съ течение на времето Русия може да стане единъ важенъ консуматоръ на българското розово масло.

Единъ по-важенъ проблемъ за пласмента на българското розово масло е така нареченото „демократизиране“ на парфюмерийната индустрия, която избѣгва употребата на скъпи масла като розовото и ги замѣства съ сурогати като жераниума, който се облагородява съ примѣсъ отъ розово масло. Единъ изходъ

отъ това затруднение може да се намъри, ако държавата поеме сама грижата да превърне розовото масло, което е скъпо и се използва от парфюмеритъ главно за облагородяване на жераниума, въ облагороденъ жераниумъ, който има годишенъ пласментъ отъ 160.000 до 260.000 кгр. Банката, обаче, досега се е въздържала отъ една подобна решителна инициатива, държейки на традицията и качествеността на розовото масло.

Въ своята пласментна политика тя отиде до едно крайно намаляние на ценитъ на розовото масло, което до края на 1939 г. бѣха 24.500 лв. за кгр., а понастоящемъ възлизатъ на 28.000 лв. за кгр.

Отъ друга страна, тъй като ценитъ въ чужбина, пресмѣтани по нормалнитъ камбиални курсове се равняватъ приблизително на 21.000—22.000 лв., износители на розово масло сж принудени да правятъ компенсационни сдѣлки съ валутата, при които си пресмѣтатъ една премия отъ 60% до 80% срещу опредѣления максимумъ отъ 35% отъ Б. н. банка.

Независимо отъ това, дали казаната

премия бива одобрена следъ дълги формалности отъ Б. н. банка подъ формата на глобално увеличение на цената, или тя е добила по контрабанденъ начинъ, тя представлява една спжнка въ пласмента на розовото масло и е единъ общъ недостатъкъ на българската девизна система, която би трѣбвало да избѣгва подобни изключения отъ общото правило.

Мъркитъ за ограничаването на розовитъ градини, отъ своя страна, не дадоха очакванитъ резултати, защото съ задължението, което банката има да изкупи цѣлото производство на розовъ цвѣтъ, на населението се осигуряватъ доходи, които се изравняватъ съ доходитъ отъ останалитъ по-интензивни култури, поради което изкореняването на градинитъ загубва за собственицитъ нмъ своя стопански смисълъ. Затова би трѣбвало изкореняването занапредъ да се извършва не само по доброволенъ начинъ, но и съответно на единъ предварително изработенъ планъ, за който целъ е нужно да се прокара презъ камарата и съответенъ законъ.

НАПОИТЕЛНИ ПЛАНОВЕ ВЪ БЪЛГАРИЯ

Сушата е единъ отъ най-големитъ врагове на нашето земедѣлие. При срѣдно 550—600 литри валежъ на квадратенъ метъръ годишно, въ страната по принуждение трѣбва да се развива сухо земедѣлие, което е подложено на значителни отклонения въ рандемана му, въ зависимостъ отъ размѣра на валежитъ презъ отдѣлнитъ години. Твърде пресѣчената мѣстностъ въ повечето отъ обработваемитъ райони, отъ своя страна пречатъ много за прокарването на напоителни канали, които да обхванатъ по-големи области. Затова и борбата съ засушаванията въ нашето земедѣлие се води главно съ агротехнически мѣрки, провеждането на които се следва съ голѣма настойчивостъ отъ Министерството на земедѣлието.

Агротехническиятъ мѣрки, насърчавани отъ Министерството на земедѣлието се свеждатъ до следното: целесъобразно и дълбоко обработване на почвата, за да задържа повече влага; редовно торене; създаване по опитенъ пътъ устойчиви на сушата сортове; правилно сѣитбообращение; задължително пречистване на семената; борба съ болеститъ и неприятелитъ на земедѣлскитъ култури

и залесяване и терасиране на оголѣлитъ планински склонове.

Независимо отъ това, обаче, въ последно време правителството полага всички усилия за разширяването на непосредственото напояване на почвите. Напояванията се извършватъ отъ воднитъ синдикати, които се кредитиратъ отъ Б. з. к. банка.

Напоследъкъ правителството изработи единъ четиригодишенъ планъ за развиване на напоителната мрежа въ България. За целта, ще се използватъ воднитъ синдикати, които ще бждатъ прѣкитъ изпълнители на държавния планъ. Финансирането на плана ще стане като се склучи отъ фонда за напояване и отводняване единъ заемъ при Б. з. к. банка въ размѣръ на 250 милиона лева, който ще бжде използванъ на части до 1944 година. Следъ пълното му изтегляне, той ще се превърне въ анюитетенъ заемъ, платимъ въ 20 години при 7% годишна лихва.

Въ досегашната си дейностъ, воднитъ синдикати напояваха презъ 1937 г. 250.000 декара земи, а презъ 1939 год. около 300.000 декара. Презъ текущата година,

отъ Министерството на земеделието бѣха изготвени планове за развитието на напоителнитѣ строежи презъ 1940 и 1941 години, въ които се предвижда едно планово и значително засилване на напояването. Тѣй като воднитѣ синдикати не разполагатъ съ достатъчно сръдства, за да проведатъ инвестициитѣ, тѣ ще бѣдатъ финансирани въ размѣръ на необходимитѣ имъ суми отъ Българската земеделска банка.

Планътъ на Министерството обхваща на първо мѣсто 28 водни синдиката, които иматъ готови и разработени проекти за разширяване и ново напояване на обработваеми площи. Въ казанитѣ синдикати сѣ включени общо 593.400 декара обработваема площъ, отъ която презъ 1939 г. тѣ сѣ напоявали 146.620 декара. Съ строежитѣ, които ще се извършатъ презъ текущата година ще бѣдатъ извършени строежи за напояването на 234,900 декара, или сѣ едно увеличение отъ 78% въ сравнение съ 1939 г. За извършването на тѣзи строежи ще сѣ необходими 59.5 милиона лева, отъ които синдикатитѣ ще изразходватъ презъ 1940 г. 33.3 милиона лева, а ще поематъ ангажменти за още 26.3 милиона лева.

Освенъ горнитѣ 28 синдиката, още 29 синдиката ще изготвятъ планове за извършване на напоителни строежи презъ 1940 г. и ще почнатъ самитѣ строежи презъ 1941 г. Тѣзи синдикати включватъ въ районитѣ си общо 52.090 хектара обработваема площъ, а сѣ напоявали отъ нея презъ 1939 г. 12.416 хектара. Съгласно плана за новитѣ строителни работи, следъ постройкитѣ ще бѣдатъ напоявани 29.440 хектара, отъ които презъ 1941 г. 8.450 хектара. За горнитѣ работи ще бѣдатъ изразходвани 38.3 мил. лв. отъ които 24.6 милиона презъ 1940 г.

Презъ текущата година ще изработятъ необходимитѣ снимки още 10 водни

синдиката върху 42.000 хектара земи за напояване, за която целъ ще се изразходватъ 2.2 милиона лева.

Общо презъ годината, следователно, ще бѣдатъ включени въ воднитѣ синдикати нови 134.330 хектара земи за напояване, отъ които презъ 1941 г. ще бѣдатъ напоявани нови 18.780 хектара, като презъ текущата година ще бѣдатъ изразходвани 60.1 милиона лева.

Изпълнението на горния планъ, както и неговото продължение въ срокъ отъ 4 години ще трѣбва да създаде нови и благоприятни условия за развитието на редица интензивни култури, които се нуждаятъ отъ по-голяма влажностъ.

Техническото провеждане на плана ще бѣде проведено при сътрудничеството на нѣмски специалисти за което се предвижда и сключването на една спогодба между българското и нѣмското правителства.

Една обща и смѣствена забележка се налага, обаче, по въпроса за напояванията.

Отъ сравненията, които могатъ да се направятъ по даденитѣ сведения се вижда, че се предвижда едно стопроцентово напояване на предвиденитѣ площи. Въ сжщностъ, напояването става на етапи, като първоначално изпълнението на плановѣтъ става въ размѣръ на 70—80%, а въ последствие постепенно то се увеличава. При това, дори да се напояватъ правилно и напълно всички предвидени 1.343.300 декара, тѣ представляватъ само около 5% отъ всички обработваеми земи въ България. Напояването, следователно, винаги ще трѣбва да се счита само като второстепенно помагало при разрешаването на проблема за слабия добивъ отъ българското земеделие, а освенъ това — то не винаги ще бѣде и рентабилно, защото не винаги предвижданията на книга се оправдаватъ на дѣло, когато се касае до иригации и въобще до води въ България.

ВЪНШЕНЪ СТОПАНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

ВЪНШНАТА ТЪРГОВИЯ НА РУСИЯ

Външната търговия почти на всички държави е повече или по-малко административно организирана, но въ Русия тя е напълно въ ржцетъ на държавата, тѣй че единъ погледъ върху нея би билъ интересенъ.

Миналата свѣтвна война (1914—1918 год.) завърши съ победата на съглашен-

скитѣ държави надъ централнитѣ съюзни сили. Впрочемъ, като се говори за съглашенски държави, трѣбва да се разбира почти цѣлия свѣтъ, защото тукъ бѣха освенъ Англия, Франция, Италия, Русия, Белгия и други по-малки европейски страни, още и Съединенитѣ Щати, Япония и др. Централнитѣ сили бѣха само

четири: Германия, Австро-Унгария, Турция и България.

Обикновено, при по-раншните войни, победителите са придобивали голъми облаги за смъртка на победените и са здравявали и подобрявали своето стопанство, а победените са бивали всекога зле. Свѣтовната война направи едно изключение. Впрочемъ, сигурно е, че това изключение ще стане вече правило за всѣка нова война, а то е, че и победителите пострадаха и ще страдатъ отъ войната, поради тоталното стопанско естество на самата война. Достатъчно е да се припомнимъ, че парите на всички победители бѣха обезценени, че всички разстроиха производството си, че всички задължания съ голъми суми, за да се разбере, че действително войната не е пощадила и победителите.

Има, обаче, една страна, която се числѣше къмъ съгласенските държави победителки, на времето имъ помогна извънредно много, но срещу която, въ края на краищата, се опълчиха всички — и победители и победени. Това е Русия. Тя загуби войната, макаръ че бѣше на страната на победителите. Дали поради голъмото си военно изтощение, дали поради своите вътрешни стопански и политически недъзи — това е за случая по-малко важно — Русия изживѣ една революция, която по разбирите и по маниерите си наподобява Великата френска революция. Руската революция отъ 1918 год. може да е направила много работи — и дори и лоши — но едно е безспорно, че промѣни изъ основи структурата на руското народно стопанство. Тази промѣна личи между другото и отъ развоѣ на външната търговия на Русия. Преди всичко, отъ данните за вноса и за износа се подразбира силната индустриализация на страната, защото вносътъ на чужди индустриални произведения намалява, а се засилва износътъ на мѣстните индустриални произведения. Освенъ това, ималъва се и вносътъ на чуждите сурови материали, защото Русия започва да си ги добива сама.

Изобщо, външната и вътрешната търговия въ Сѣветска Русия е държавенъ монополъ, само съ едно изключение при вътрешната търговия, че селяните и занаятчиите могатъ сами да продаватъ произведенията си, но направо на консуматорите, безъ посредници.

Монополътъ на външната търговия е въведенъ още на 22 априлъ 1918 год., а нѣколко години по-късно, именно презъ 1922 г., той бѣше вече законодателно при-

способенъ къмъ цѣлата дирижирана стопанска система чрезъ гражданския кодексъ. Параграфъ 17 казва, че „всички физически и юридически лица, живущи въ териториите на Руската социалистическа федерация на сѣветските републики¹⁾, участвуватъ въ външната търговия само чрезъ посредничеството на държавата, представлявана чрезъ народния комисариатъ за външната търговия. Частната инициатива относително външния пазаръ не е позволена, освенъ при специално означени въ закона обстоятелства и изключително подъ контролата на народния комисариатъ за външната търговия“. Въвеждането на този монополъ не е оправдано само отъ идеологичните схващания на режима, че цѣлата вътрешна и външна стопанска организация трѣбва да бѣде въ рѣцетъ на държавата, като се изключатъ всѣкакви частни интереси, но също е оправдано и отъ действителните нужди на момента. Както всѣка гражданска размирица, тъй и руската революция бѣше разстроила производството. По тази причина, снабдяването на индустрията съ сурови материали, както и изобщо разпредѣлението на богатата не можеше да стане по другъ начинъ освенъ чрезъ посредничеството на държавната властъ. Само по този начинъ можеше да се създаде и да се следва една програма за вноса споредъ нуждите, а също и за износа, чрезъ който трѣбваше да се заплащатъ внасяните стоки. Щомъ като новиятъ социаленъ порядѣкъ въ Русия изключва свободната игра на частните интереси и отстранява капиталистическата економика, той е билъ задълженъ да замѣсти либералистичната система чрезъ принципа за направляваната економика. Но управляването на вътрешното стопанство безъ съответното управляване и на външната търговия би довело до рекоширането на цѣлия режимъ.

Експортътъ и импортътъ на различните видове стоки е повѣренъ на отделни специални организации за всѣки отделенъ видъ внасяни или изнасяни стоки. Тѣзи специални организации са включени и контролирани отъ народния комисаръ за външната търговия. Така напримеръ, износътъ на зърнени храни е повѣренъ на отдела експортъ хлѣбъ, експортътъ на животински и растителни влакна се извършва отъ експорт-

1) Името „Съюзъ на сѣветските социалистически републики“ датира отъ 6 юлий 1923 год.

лион, съ износа на дървен материалъ е натоваренъ експортъ лез и т. н.

Презъ течението на първитъ нѣколко години следъ революцията, когато се упражняваше една цѣлостна свѣтвна стопанска блокада срещу Русия, външната търговия на тази голѣма страна бѣше нѣщо спорадично, отъ случай на случай. Едва презъ 1921 год., когато бѣше въведена „Новата економическа политика“ (Н. Е. П.), се тури началото на първитъ търговски споразумения и договори между Русия и нѣкои чужди държави. Тѣзи споразумения и договори сѣ първитъ, кото не възприеха упражняваната отъ цѣлия свѣтъ клауза за най-облагодетелствуванa нация напълно, а се съставяха споредъ специфичнитъ условия на руското стопанство.

Първиятъ търговски договоръ на Русия е сключенъ съ Италия на 7. II. 1924 година. Този е, следователно, първиятъ международенъ договоръ, който се сключва върху базата на единъ държавенъ монополъ за външната търговия.

Вториятъ търговски договоръ е сключенъ съ Швеция на 15. III. 1924 год.

Третиятъ търговски договоръ е сключенъ съ Германия — 12. X. 1925 год., но следъ 6. V. 1921 год. вече се упражняваше едно временно споразумение.

На 11. I. 1934 год. е сключенъ търговски договоръ съ Франция.

На 16. II. 1934 год. е сключенъ търговски договоръ съ Англия и пр.

Общото развитіе на руския износъ и вносъ се вижда отъ следната табличка¹⁾.

Срѣдно на година за 5 години	Въ хиляди тона		Въ милиона рубли		Салдо по търговския балансъ (въ мил. рубли)
	Износъ	Вносъ	Износъ	Вносъ	
1909—1913 . .	24.509,8	11.240,7	6.513,9	4.994,1	+ 1.519,8
1918—1922 . .	172,0	569,4	72,7	496,1	— 423,4
1924—1928 . .	7.066,6	1.535,4	2.640,1	2.927,7	— 287,6
1933—1937 . .	15.924,1	1.192,3	1.739,4	1.258,8	+ 480,6

Въ табличката сѣ включени тѣзи петгодишни периоди, които съдържатъ нѣщо характерно за руското стопанство. Периодътъ 1909—1913 е нормалниятъ предвоененъ периодъ за търговията на Русия. Отъ 1918 до 1922 год. е най-трудното време, когато събитията не бѣха още овладѣни. Периодътъ 1924—1928 год. е първото творческо време следъ революцията, подъ влиянието на Н. Е. П. Времето отъ 1933 до 1937 г. (последната година, за която разполагаме съ статистически числа) е най-нормалното, въ което се прилагатъ петилѣтнитъ. Тукъ сѣ вече въ действие и търговски договори почти съ всички страни.

Първото впечатление отъ таблицата е, че руската търговия не е достигнала още нивото си отъ преди войната. Следъ като износътъ и вносътъ сѣ били почти напълно преустановени презъ 1918—1922 год., сжитѣ започватъ постепенно да се съвзематъ и презъ периода 1924—28 г. се повишаватъ до кръгло 35% за износа и до кръгло 55% за вноса въ сравнение съ предвоенния износъ и вносъ, но къмъ 1937 год. пакъ спадатъ и едва достигатъ къмъ 25—30% отъ предвоенното си състояние. Това е за стойността на износа и вноса. По количество на тоноветъ

износътъ е достигналъ до 60% спрѣмо предвоенния износъ, а вносътъ — до 10%, което е, обаче, почти двойно повече отколкото е изнесено презъ 1924—28 год. Салдото по търговския балансъ става наново активно. По-низката стойностъ на износа и на вноса се обяснява съ по-низкитъ свѣтвни цени отъ 1930 год. насамъ, но по-малкитъ количества изнасяни и внасяни стоки могатъ да се обяснятъ или чрезъ засиленото вътрешно самозадоволяване на страната или чрезъ евентуално намаленото производство. Разбира се, че причината за това видимо намаляване на износа би могла да бѣде и друга, а именно, че износътъ преди войната е билъ по-голѣмъ главно поради по-оскъдното продоволствие и поради лишенията на народа. Тѣмъ тѣзи въпроси сѣ много важни, но на тѣхъ би могло да се отговори веднага и точно, само ако разполагаме съ статистически данни за производството и за консумацията. За съжаление, не можахъ да се снабдя съ подобни статистически източници. Все пакъ на друго мѣ-

¹⁾ Числата сѣ взети отъ „Статистически справочникъ“, Внешняя торговля С. С. С. Р. за 20 лет, 1918—1937, Москва, 1939.

сто, въ една статия на М. Tcherkinsky, въ Bulletin mensuel de renseignements économiques et sociaux¹⁾ (р. 163) се казва, че тази тенденция за едно намаление на външната търговия е предизвикана от постоянното засилване и подобрение на вътрешната консумация. Националното производство на съветска Русия се ориентирало все повече и повече към вътрешния пазаръ, който се развивалъ силно. Ако това е тъй, ако днесъ руското население се храни и облича по-добре, отколкото нѣкогашнитѣ мужици, тогава лесно би могълъ човѣкъ да си обисни намалението на външната търговия. Ако се приеме едно подобно твърдение, тогава следнитѣ данни биха го потвърдили, вмѣсто да рзклатятъ общото впечатление за развоа на руското производство и на руската търговия²⁾. Тѣзи данни се отнасятъ до стойността на износа, съпоставена къмъ стойността на цѣлото производство на руското народно стопанство:

1913 год. —	11,6%
1929 год. —	3,2 „
1930 год. —	3,5 „
1931 год. —	3,0 „
1932 год. —	2,5 „
1933 год. —	2,2 „
1934 год. —	1,8 „
1935 год. —	1,3 „
1936 год. —	0,8 „

Забел.: Даннитѣ за 1913 год. заемаме отъ К. Tcherkinsky, р. 163.

Очевидно е, че дълътъ на износа отъ цѣлото производство непрекъснато пада: отъ 11,6% презъ 1913 год. стига до 0,8% презъ 1936 год. Следователно, ако се приеме горното твърдение, че производството е нарастнало, тогава намалениятъ процентъ на износа показва, че почти цѣлото му количество се задържа за вътрешни нужди. Частно за пшеницата К. Tcherkinsky казва, че докато презъ 1913 г. сѣ били изнасяни 13,7% отъ цѣлото произведено количество, презъ 1938 год. сѣ изнасяни едва 1%!

Благодарение на намалението на вноса, както е показано въ първата табличка, външнитѣ дългове на Русия сѣщо бързо намаляватъ. Може да се каже, че за пръвъ пѣтъ отъ 1935 г. насамъ Русия има активенъ платеженъ балансъ. Наистина, и преди войната тя е имала акти-

венъ търговски балансъ, но платежниятъ ѝ балансъ е билъ всѣкога пасивенъ, поради още неработенитѣ ѝ вътрешни богатства. Така напримѣръ, добивътъ на злато е билъ 53.000 кгр. презъ 1930 год., но презъ 1937 год. вече отива на 240—245.000 кгр. По този начинъ Русия добива кръгло 1/4 отъ цѣлото свѣтовно производство на злато и застава на второ мѣсто като производителка, следъ южно-африканския сѣюзъ.³⁾

По-горе казахме, че не разполагаме за момента съ статистически данни за производството, за да разберемъ дали се е намалило и дали по тази причина се е намалилъ и износътъ. По странични сведения, обаче, би могло да се предполага, че производството не е намалено, само че вътрешното трансформиране на руското стопанство отъ аграрно къмъ индустриално задържа земеделскитѣ произведения, които преди войнитѣ се изнасяха въ суровъ видъ, за вътрешно преработване и по този начинъ прави излишенъ вноса на индустриални изделия. Това нѣщо проличава между другото и отъ следната табличка за състава на износа.⁴⁾

Срѣдно на година за пѣтиѣтието	Стойността на цѣлия износъ = 100	За стойността на селско-стопанския износъ се пада	За стойността на износа на индустриални произведения се пада
1909—1913 г.	100% ₁₀	70,6% ₁₀	29,4% ₁₀
1918—1922 г.	100% ₁₀	65,4% ₁₀	34,6% ₁₀
1924—1928 г.	100% ₁₀	52,0% ₁₀	48,0% ₁₀
1933—1937 г.	100% ₁₀	27,2% ₁₀	72,8% ₁₀

Докато преди войнитѣ селско-стопанскитѣ произведения сѣ заемаха 70,6% отъ цѣлия руски износъ, къмъ 1937 г. тѣ падатъ на 27,2%. Обратното, износътъ на индустриални произведения отбелязва колосаленъ прогресъ, понеже отъ 29,4% спрямо цѣлия износъ преди войната той достига до 72,8% къмъ 1937 год.

Сжщата мисль за голѣмата индустриализация на руското стопанство и за предизвиканитѣ отъ нея промѣни въ външната търговия се подкрепя и отъ следната табличка за основната структура на вноса.⁵⁾

¹⁾ М. Tcherkinsky, Les relations économiques agricoles de l'U. R. S. S. avec le marché mondial, въ Bulletin mensuel de renseignements économiques et sociaux, Rome, 1939, № № 4, 5, 10.

²⁾ Внешняя торговля, стр. 15.

³⁾ М. Tcherkinsky, р. 163.

⁴⁾ Внешняя торговля, стр. 13.

⁵⁾ Внешняя торговля, стр. 16.

Срѣдно за година за пелтиѣтието	Стойността на цѣлия внос = 100	От него за вноса на продуктивни блага се падатъ	За вноса на кон-сумативни стоки се падатъ
1909—1913 г.	100%	72,2%	27,8%
1918—1922 г.	100%	39,5%	60,5%
1924—1928 г.	100%	83,2%	16,8%
1933—1937 г.	100%	92,6%	7,4%

Продуктивните блага сѣ представлявали почетната сума 72,2% отъ цѣлия вносъ преди войната, следъ революцията достигатъ едва 39,5%, което ще рече, че тогава производството е било дезорганизирано, затова вносътъ на консумативни стоки заема цѣли 60,5% отъ цѣлия вносъ, обаче, къмъ 1937 год. вносътъ на продуктивните блага заема вече 92,6% отъ цѣлия вносъ. За готовитъ консумативни стоки оставатъ едва 7,4%. Това показва, че Русия внася машини, сурови материали и други необходими за своето индустриализиране, за да намали вноса на готови консумативни стоки до последенъ минимумъ.

Пакъ съ цель да се еманципира отъ чуждия вносъ, Русия е увеличавала вътрешното си производство на внасяните артикули. Това нѣщо личи отъ следната табличка за участието на вноса въ потрѣблението:

Наименование на нѣкои стоки, които сж били внасяни	Сжщитъ заематъ следния дѣлъ отъ общото имъ употрѣбление въ %			
	1913 г.	1930 г.	1933 г.	1935 г.
Памукъ . . .	45,2%	19,3%	2,6%	7,6%
Каучукъ . . .	100%	100%	91,7%	60,3%
Трактори . . .	—	81,2%	—	—
Автомобили . . .	100%	66,4%	0,8%	0,2%
Машини . . .	44%	19%	2,4%	1,0%

Тази табличка е интересна въ този смисълъ, че изразява намаляването на вноса на едни отъ най-важните за всѣко народно стопанство стоки.

Презъ 1913 год. Русия е внасяла всичкия си необходимъ каучукъ и всичките употрѣблявани въ страната автомобили, а презъ 1935 год. тя вече произвежда свой каучукъ и свои автомобили, тъй че

отъ чужбина биватъ внасяни само 60,3% отъ цѣлото употрѣблявано количество каучукъ и едва 0,2% отъ всичките употрѣблявани въ страната автомобили.

Вносътъ на памукъ и на машини презъ 1913 год. е допълвалъ близу половината отъ вътрешните нужди (45,2% за памукъ и 44% за машините), но вече презъ 1935 год. вътрешното производство се засилва толкова много, че вносътъ на споменатитъ артикули спада на 7,6% за памукъ и 1,0% за машините.

Изумителенъ е подемотъ въ производството на трактори Презъ 1931 година не сж били внасяни каквито и да било трактори. Следъ революцията се разгва единъ широкъ планъ за пълно машинизиране на земедѣлието, поради което се извършва вносъ на необходимите трактори. Сжвремененно бива организирано и производството на трактори, тъй че презъ 1930 год. сж внасяни 81,2% отъ общото употрѣблявано количество. Значи 18,8% сж били вече произвеждани въ страната. А следъ 1933 год. не с внасянъ вече нито единъ тракторъ: всичко се произвежда отъ мѣстни индустриални предприятия.

За да се доосвѣти сжщата мисль, че Русия се индустриализира и че, поради това, износътъ и вносътъ ѣ претърпватъ коренни промѣни, ще си послужимъ съ още нѣколко числа за индустриални стоки, които по-рано сж се внасяли, а сега вече се изнасятъ:¹)

Индустриални произведения	Внасяно въ мил. рубли		Изнсяно въ мил. рубли		
	1909/1913 г.	1929 г.	1935 г.	1936 г.	1937 г.
Земедѣлски машини . . .	177,0	254,0	2,1	2,9	3,8
Автомобили и части отъ тѣхъ . . .	43,0	54,0	8,2	12,0	24,0
Трактори . . .	—	121,0	0,2	0,3	1,1
Текстилни машини . . .	9,7	46,0	8,4	0,9	4,3
Електрически материали . .	14,0	0,6	0,8	0,6	0,4
Циментъ . . .	9,1	0,2	6,4	5,8	4,9
Чугунъ . . .	3,8	0,7	16,0	24,0	16,0
Вжглища и коксъ . . .	218,0	2,6	44,0	44,0	32,0

1) Внешная торговля, стр. 19.

Всички изброени индустриални произведения и много други още сж били внасяни въ голѣми количества преди войната, а също и до 1930 год., даже нѣкои сж били внасяни следъ войната въ по-голѣми количества, отколкото преди войната (напримѣръ трактори, земеделски машини, текстилни машини и др.), но отъ 1935 год. насамъ положението се измѣня коренно: Русия започва да изнася отъ сжщия видъ индустриални стоки, защото си е създадала своя собствена индустрия (автомобили, чугунъ, земеделски машини, електрически материали и др.).

Като едно общо заключително впечатление за голѣмата вътрешна трансформация на руското стопанство къмъ силно индустриализиране ще цитираме нѣколко числа, заети отъ М. Tcherkinsky.¹⁾

Промѣна на стопанската структура за времето отъ 1913—1936 година	Индустрията заема		Земеделието заема	
	отъ цѣлото производство	отъ цѣлия износъ	отъ цѣлото производство	отъ цѣлия износъ
1913 год. . .	42,1%	30,0%	57,9%	70,0%
1930 год. . .	61,6 „	58,2 „	38,4 „	41,8 „
1936 год. . .	79,2 „	80,1 „	20,8 „	19,9 „

Значението на индустрията за цѣлото производство на руското народно стопанство е почти удвоено отъ 1913 г. до 1936 год.: отъ 42,1% презъ 1913 год., то става 79,2%. Съ още по-бързи крачки е вървѣ-

ло значението на индустрията за цѣлия руски експортъ: отъ 30,0% презъ 1913 год. то достига до 80,1% презъ 1936 год. (близу 3 пѣти повече).

Въ сжщитѣ степени е намалявало значението на земедѣлнето.

Промѣна е настъпила и въ мѣстоназначението на експорта и въ мѣстопроизхода на импорта. Споредъ стойността на износа и вноса, по-важнитѣ държави, участници въ руската външна търговия, се редятъ по следния редъ:

(Вижъ долната таблица.)

Преди войната първо мѣсто въ външната търговия на Русия е имала Германия. Тя е заемала кръгло 45—50% отъ цѣлия руски вносъ, и е купувала кръгло 30% отъ цѣлия руски износъ. На второ мѣсто е стояла Англия, съ кръгло 25% отъ цѣлия руски износъ и кръгло 10—12% отъ цѣлия руски вносъ. Холандия, Франция и Италия сж се редѣли следъ това, но сж заемали по 2—8% отъ цѣлия износъ на Русия и по 1—2% отъ цѣлия ѝ вносъ. Другитѣ държави сж участвували въ руската външна търговия слабо, освенъ Съединенитѣ щати, отъ които Русия е внасяла повече стоки.

Най-голѣмото активно салдо сж давали Холандия и Англия и донѣкъде Италия. Германия е давала най-голѣмото пасивно салдо. Пасивно салдо сж давали Съединенитѣ щати, Китай, Индия и др.

Презъ 1937 год. първото мѣсто въ руския износъ се заема отъ Англия, която пакъ дава и най-голѣмото активно салдо. На второ мѣсто по участието си въ руския износъ идватъ Съединенитѣ щати,

Д ѣ р ж а в и	1913 година			1937 година		
	износъ въ мил. рубли	вносъ въ мил. рубли	салдо въ мил. рубли	износъ въ мил. рубли	вносъ въ мил. рубли	салдо въ мил. рубли
Германия	1.969	2.861	—892	108	201	— 93
Англия	1.172	758	+414	566	192	+374
Холандия	777	94	+683	112	105	+ 7
Франция	399	250	+149	87	28	+ 59
Италия	323	74	+249	17	4	+ 13
Иранъ	23	191	+ 62	92	85	+ 7
Финландия	242	223	+ 19	9	4	+ 5
Дания	160	56	+104	17	—	+ 17
Китай	126	331	—205	35	40	— 5
Съединени Щати	62	346	—284	134	244	—110
Швеция	50	74	— 24	19	17	+ 2
Индия и Цейлонъ	—	214	—214	9	—	+ 9

¹⁾ М. Tcherkinsky, p. 169.

Холандия и Германия, но покупките имъ сж 4—5 пжти по-малко отъ покупките на Англия. Съединенитъ щати и Германия даватъ пакъ пасивно салдо.

Ако трѣбва да се създаде едно по-пълно впечатление за трансформацията на руския износъ, горната табличка, която изразяваше поотдѣлно селско-стопанския и индустриалния износъ, не е достатъчна. Сжщо не е достатъчна и табличката, която изброяваше онѣзи артикули, които по-рано сж били внасяни, а сега сж изнасяни поради засиленото мѣстно производство. Следва да се изброятъ още нѣколко артикули, за да се разбере по-добре, на какде Русия е насочила по-голѣмо внимание.

Като се сравняватъ сегашнитъ числа на износа на нѣкои артикули съ числата на износа на сжщитъ артикули преди войната, вижда се, че износътъ на следнитъ стоки е много намаленъ:

1) Зърнени храни	кржгло	10 пжти
2) Маслени сем. и плодове	кржгло	5 пжти
3) Бобови семена	кржгло	6 пжти
4) Яйца	кржгло	800 пжти
- (отъ 2.500.000 каси презъ 1931 год. износътъ на яйца е спадналъ на 3.000 каси презъ 1937 год.)

При сжщия начинъ на сравнение ще се види, че износътъ на следнитъ артикули е увеличенъ (презъ 1937 год. спрямо 1913 год.).

1) Нафта и нафтови продукти,	кржгло	3 пжти;
2) Машини и съоржжения	кржгло	24 пжти.

Разборътъ на вноса е сжщо интересенъ, даже за насъ той е по-интересенъ, защото тогава ще можемъ да разберемъ

какви стоки Русия би могла да купува и отъ насъ, но тукъ ще се спра на него пакъ тѣй въ най-общи линии, както бѣше и за износа. Увеличение на вноса си презъ 1937 год. спрямо 1913 год. показватъ следнитъ стоки:

1) Едъръ и дребенъ рогатъ добитѣкъ,	кржгло	1,5 пжти;
2) Свини	кржгло	4 пжти;
3) Овчи и кози кожи	кржгло	1000 пжти
- (отъ 6.000 броя презъ 1913 г. на 6.120.000 броя презъ 1937 г.).
4) Желѣзо и желѣзни издѣлия,	кржгло	1,5 пжти;
5) Цвѣтни метали (медъ, никелъ, цинкъ и др.)	кржгло	1,5 пжти.

Освенъ тѣзи стоки, Русия внася още оризъ, семена, вълна, памукъ, плодове и др., които бихме могли да ѝ доставяме и ние. Уреждането на единъ подобенъ вносъ само би услужило за интензивирането на стопанството ни.

Ако трѣбва съ 2—3 думи да съпоставимъ руската търговия къмъ нашето стопанство, доколкото имаме работа съ странитъ на черноморския басейнъ, трѣбва да кажемъ, че днесъ Русия не ни е вече конкурентъ, а напротивъ, съ индустриализирането си, тя ни улеснява както на чуждия пазаръ, (защото не изнася сжщитъ като нашитъ произведения), така и за една взаимна размѣна, защото може да купува отъ насъ добитѣкъ, вълна, платове, грозде, вино, оризъ, семена и др., а може да ни продава земеделски орждия и машини, електрически материали, петролъ, минерални масла, чугунъ, сода каустикъ, калцинирана сода, даже и памукъ и каучукъ и др.

Проф. Станчо Чолаковъ

МЕЖДУНАРОДНА ЕКОНОМИКА И МЕЖДУНАРОДНАТА ПОЛИТИКА НА РУМЪНИЯ.

Пертурбациитъ, които настѣпиха въ политическото статукво на югонзточна Европа и които за Румъния означаваха териториалната загуба на Бесарабия, предизвикаха въ тази страна една основна промѣна на нейната политическа и международна ориентировка, като приспособяването съ всички срѣдства къмъ принципи, противни на довчерашиитъ бѣ наречено „нагаждане“ къмъ промѣнитъ се обстоятелства.

За да стане нагаждането къмъ силния по-пълно и по-навременно, въ Румъния прибѣгнаха и къмъ стопански концесии, които на първо мѣсто обхващаха скъсяването на търговскитъ преговори между

Румъния и Турция, а на второ — задоволяването на всички германски стопански искания.

Но тамъ се отиде и по-далечъ. Понеже стопанскиятъ интересъ предхожда политическиятъ въ германо-румънскитъ отношения, отъ значение бѣше да се поставятъ начело на управлението економисти, които иматъ голѣмо международно реноме и симпатизиратъ открито на Германия.

Така се стигна до назначаването на г. д-ръ Михаилъ Маноилеску, професоръ по политическа економика въ Букурещката техника, за Министъръ на външнитъ работи на Румъния.

Съ назначаването на г. Маноилеску въ първия кабинетъ следъ загубването на Бесарабия, наистина се повиши престижа на правителството въ чужбина, защото г. Маноилеску има неоспорваната слава на единъ отъ най-големитѣ економисти на днешното време. Ние нѣма да се занимаваме, съ това, дали Румъния спечели нѣщо по този начинъ въ очитѣ на Германия, но назначаването на единъ такъвъ виденъ економистъ за Министъръ на външнитѣ работи на една държава, която въ момента завърта външната си политика на 180 градуса, не става случайно, нито пъкъ безъ да се разчита на нѣщо въ външно-политическо отношение.

На какво разчиташе Румъния при изтъкването на г. Маноилеску на преденъ планъ ще проличи най-добре отъ изясненето на нѣкои данни относно личността му, научното му творчество и неговитѣ разбирания за стопанското развитие на югоизточна Европа.

Както е известно на всѣки, който се е занимавалъ малко повече съ стопанска теория, г. проф. Маноилеску е авторъ на една студия върху теоретическото обяснение на протекционизма въ индустриално изостаналитѣ държави. Неговата основна мисълъ въ това капитално съчинение, което наистина е най-доброто теоретично обосноваване на протекционизма, е, че при размѣната на индустриалнитѣ стоки съ земеделски, трудътъ, вложенъ въ индустриалното производство е много по-добре платенъ, отколкото този, вложенъ въ земедѣлието. Тази негова теза, че трудътъ се заплаща много по-добре въ индустриалнитѣ, отколкото въ земеделскитѣ страни, наистина бѣ оспорвана отъ либералната школа и отъ индустриалнитѣ държави, по следъ нѣколкократнитѣ обяснения на автора въ редица списания, тя можа да се закрепи и дори да стане мѣрдавна. Проф. Маноилеску въ последно време е писалъ твърде много и по социални въпроси, като се е очерталъ като единъ отъ най-добритѣ пропагандатори на корпоративния режимъ.

Отъ сведенията, които черпимъ отъ чуждата стопанска литература за личността на г. проф. Маноилеску, обаче, проличава, че той е игралъ и твърде активна политическа роля въ Румъния.

Споредъ сведения, произхождащи отъ Югославия, той се е намиралъ въ аероплана, съ който кралъ Каролъ се завърна въ Румъния, следъ изгнаничеството му. Той е билъ дълго време и единъ отъ най-близкитѣ съветници на краля,

макаръ и да не е заемалъ отдавна отговорни постове. Веднага следъ възстановяването на кралъ Каролъ на престола, обаче, г. Маноилеску бѣ за известно време Министъръ на търговията и управителъ на Народната банка.

Презъ последно време, г. Маноилеску проявяваше и голѣма обичъ къмъ Германия и къмъ нѣмската политическа уредба. Така, на последната конференция за югоизточна Европа, която се състоя въ Виена презъ м. юний т. г., г. Маноилеску е държалъ рефератъ, който е започналъ съ следнитѣ думи: „Азъ спадамъ къмъ хората, които намиратъ, че отечеството ми трѣбва да бѣде неутрално, но моето сърдце бие за Германия“.

Следъ това г. проф. Маноилеску, е развилъ своитѣ възгледи за преуреждането на югоизточна Европа, които възгледи, може би, сѣ допринесли най-много за поставянето му на този отговоренъ постъ въ най-труднитѣ минути за румънската държава. Неговитѣ основни идеи, изнесени само преди нѣколко месеца сѣ следнитѣ:

„Странитѣ на югоизточна Европа представляватъ единъ истински парадоксъ. Тѣ сѣ едновременно премного и прескалено малко населени. Прескалено малко, ако се гледа отношението на населението къмъ цѣлата територия, и прескалено много по отношение на обработваемата площъ. Между градътъ и селото не съществува стопанско равновесие и социална правда. По-големата частъ отъ износа се образува отъ земеделски произведения. Съ тѣхъ се заплащатъ вноснитѣ артикули, които се консумиратъ въ по-големата имъ частъ отъ града. Социалнитѣ проблеми на странитѣ отъ югоизточна Европа, обаче, не могатъ да се разрешатъ съ разпределение на располагаемитѣ блага, а съ увеличаване на производството, което пъкъ не може да се постигне на базата на стопанския либерализъмъ, а само възъ основа на принципа на голѣмия стопански просторъ (Grosswirtschaftsraum), тъй като докато югоизточно-европейскитѣ страни бѣха свързани съ свѣтовнитѣ пазари, ценитѣ на нашитѣ жита падаха постоянно подъ натиска на канадскитѣ фармери. Естествена последица на това състояние бѣше диспаратетътъ между индустрията и земедѣлието, който диспаратетъ може да се премахне само чрезъ стопанисването при голѣмъ стопански просторъ. Поради това и съдбата на балканскитѣ селяни не може да се поправи, ако не се увеличи стоковиятъ обмѣнъ съ Герма-

ния. Само така ще се дойде до изравняването на цените на земеделските стоки на югоизтока и на индустриалните на Германия.

Първата предпоставка за провеждане на една такава програма, обаче, е преселването на излишната земеделска работна ръка от селото в града. Понеже е много евтина, тя пречи на механизирването на земеделието и прави самата механизация перентабилна. Това е една огромна задача, защото само в Румъния трябва да се преселят около 6 милиона души в градовете. Не е възможно да се разбере каква работа представлява това, — да се превърне една земеделска страна в индустриална. Държавите на югоизточна Европа показват най-слаби инвестиции на хектар обработвана площ, а индустриализацията и снабдяването с земеделски машини ще даде толкова работа на германската индустрия, че досегашният стокообмен ще бъде далеч надхвърлен.

Идеята за индустриализацията на югоизтока намери добър прием в Германия, докато в някои други страни тя срещна опозиция. Затова и имаме основания да се страхуваме, че в рамките на големосторното стопанство ще настъпи експлоатация на земеделските народни стопанства, тъй като целта на международната търговия в големосторното стопанство не е обогатяването на индустриалните страни за сметка на земеделските и защото системата на международното определяне на цените изключва по принцип всяка експлоатация.

Във общото въстание против ек-

сплоатационния капитал Германия стои начело. Всъщност опитът, който тя придобива в това отношение, ползува и нас. Тя не се задоволи само с паролата „схващане с материализма“, но създаде и един модел на народна общност, в която материалистичните моменти на висшите класи не играят почти никаква роля. Германия проведе най-хубавата социализация, която можем да наречем социализация на силите на своя елита.

Ние разбираме какво значи сегашната борба за Европа и за цялия свят. Това е борба между старите и новите народи за подялбата на света, борба между днес и утре. Ние вярваме, че ориенталският мироглед е идеалистичен и антимилитаристичен. Затова и страните от югоизточна Европа представляват и най-добрият терен за идеализъм, изразен в националсоциализма.

Ето това са последните разбирания на г. проф. Маноилеску, разбирания, които се различават доста много от по-старите му стопански схващания. На тези разбирания залагаше много и Румъния, която само преди няколко месеца стоеше явно на противния идеологичен лагер. Едно щастие за днешното поколение е, че може да бъде свидетел на днешната международна и грандиозна борба, от която българският народ очаква за себе си само справедливост. Но също така една поука за всички ни е как в някои държави промъниха за 24 часа принципите си и смисла економиката с политиката, за да държат хода на справедливостта.

А. К.

КАКВО ЗАГУБИРУМЪНИЯ СЪ ОТКЪСВАНЕТО НА БЕСАРАБИЯ И БУКОВИНА?

Загубването на Бесарабия от румънска страна ще има значителни отражения върху социалния, демографския и стопански облик на Румъния. Макар и в момента да ни липсват известни подробности относно точната източна нова граница на нашата северна съседка, въз основа на статистически данни по преброяването в Румъния през 1930 г., може да се установят загубите в хора и територии като следва:

(Гледай срещната таблица)

Както се вижда от горната таблица, Румъния е загубила 18% от територията си и 20% от населението си. Гъстотата на населението в загубените области е била по-голяма, отколкото е сред-

ната гъстота на населението за цялата страна преди отделянето на Бесарабия и Буковина. Така, гъстотата в откъснатите краища достига 69 души на кв. км. срещу обща гъстота от 59 души за цялата страна. (Данните за гъстотата на населението се отнасят за 1930 г., поради което не отговарят съвсем на сегашното положение, което показва за 1936 г. една обща гъстота на населението от 66.6 души на кв. км.). По-голямата гъстота на населението в Бесарабия, отколкото в останалата територия на страната се дължи главно на равнинният характер на тази територия, който позволява по-пълното ѝ населяване и подлагане на земеделска обработка. Това се потвърждава и от факта, че глав-

Область	кв. клм.	Население на 28. XII. 1930	Отъ него		0/10 на сел- ското къмъ общото на- селение
			градско	селско	
		(в х и л я д и л и ц а)			
Румъния (общо за стра- ната до 28. VI. 1940) .	295.049	18.057	3.651	14 406	79.8
Откъснати:					
Бесарабия	44.422	2.864	371	2.493	87.0
Отъ Буковина окръжитъ:					
Черновицъ	2.349	306	131	175	57.2
Радаути	1.771	161	27	134	83.2
Сторойнестъ	2.360	170	19	151	88.8
Отъ Молдовия:					
Дорохой	2.846	212	44	168	79.2
Общо загуб. територии:	53.748	3.713	592	3.121	84.1
Оставатъ въ Румъния:	241.301	14.344	3.059	11.285	78.7

нитъ и най-големитъ градове на отне-
титъ области, именно Кишиневъ и Чер-
новицъ, имаха презъ 1935 г. 115.000, рес-
пективно 112.000 жители. Чисто земедел-
скиятъ характеръ на Бесарабия се под-
чертава и отъ процента на селското на-
селение къмъ общото, който възлиза на
87%, срещу единъ общъ процентъ на зе-
медѣлското население въ страната отъ
79.8%. Като резултатъ на откъсването,
обаче, не се отбелязва никакво значи-
телно размѣстване на процентното уча-
стие на градското и селско население въ
общата структура на населението, като
селското население спада отъ 79.8 на 78.7
процента, а градското се покачва отъ
20.2 на 21.3% отъ общото население.

По-значителни последици, отколкото
въ териториално и демографско отноше-
ние, ще даде откъсването на териториитъ
отъ Русия въ областта на стопанството
и то — поради чисто земеделския харак-
теръ на откъснатитъ области — въ обла-
стта на земеделското производство
и на износа. Загубата на Бесарабия и Бу-
ковина ще се отрази въ по-голямъ раз-
мѣръ върху земеделieto на Румъния
главно затова, защото тѣзи области
бѣха много повече използвани за
земеделіе, отколкото останалитъ. Така,
подлежащата на обработване площъ въ
тѣзи части на страната представлява 70%
отъ цѣлата имъ територия, докато общо
за територията, оставаща въ румънско
владение, този процентъ възлиза едва
на 45%.

Земеделското производство въ Бесара-
бия отъ своя страна, показваше една
тенденция къмъ преориентиране и интен-

зифициране, поради което неговото зна-
чение за общото румънско народно сто-
панство бѣ нарастнало. Така, индустри-
алнитъ растения сѣ заемали презъ 1837
год. 8.7% отъ цѣлата обработваема
площъ на Бесарабия, срещу 3.9% срѣдно
за годинитъ 1921/1925. Този процентъ на
индустриални растения е значителенъ,
тѣй като въ останалитъ области, индус-
триалнитъ растения заематъ максимумъ
около 3% отъ засѣтитъ площи. Въ за-
мѣна на по-големата обработваема
площъ и на по-големитъ засѣти про-
странства съ индустриални растения,
производството въ Бесарабия е съ по-
низки добиви, поради екстензивнитъ на-
чини на обработване на почвата. Въпрѣ-
ки значителното увеличение на площта,
засѣта съ индустриални растения, зърне-
нитъ храни обхващатъ презъ последни-
тъ години 85% отъ засѣтитъ площи. Спе-
циално за Бесарабия, която досега уча-
ствуваше съ 15% отъ общата територия
на Румъния и съ 16% отъ населението,
нейното участие въ производството на
по-важнитъ зърпени храни е било след-
ното:

Зърнени храни	Произ- водство на Бесара- бия	Общо производ- ство	% на Бесара- бия отъ об- щото.
	(въ хиляди тона)		
Жито . .	760	3.810	20
Царевица	740	4.660	16
Ечемикъ .	310	950	33
Ржжъ . .	130	450	30

Както се вижда, общо взето, процентното участие на Бесарабия въ производството на зърнени храни е било по-голямо, отколкото е нейното териториално участие въ страната. Но изгубването на Бесарабия ще се отрази главно върху износа на зърнени храни от Румъния. Според преценките на Унгарския конюнктурен институт въ Будапеща, поради твърде низкия жизнен уровень на бесарабското население, неговата консумация на зърнени храни е била значително по-ниска, отколкото въ останалите части на страната. Следствие на това, частта от производството, която е била отделяна за износъ е била значително по-голяма. Общо до сега, по преценка на казания институт, Бесарабия е участвувала въ износа на жито съ 50% от цѣлия износъ, а въ износа на царевича — съ 25%.

Най-голяма е загубата, обаче, на производството на слънчогледово семе, което се произвежда две трети въ Бесарабия и само една трета въ останалите области, и на соя, която се произвежда въ размѣръ на три четвърти въ Бесарабия.

Загубването на Бесарабия се е отразило и въ състоянието на скотовъдството на Румъния. Загубитъ на добитъкъ само отъ Бесарабия, безъ да се взематъ предвидъ Буковина и окръга Дорохай отъ Молдовия, възлизатъ на следните цифри:

Добитъкъ	Общо за Румъния преди откъсването	Отъ общото число на Бесарабия се падатъ	%, бесарабското участие въ общото
	(въ хиляди глави)		
Коне . . .	2.163	547	25.3
Рогатъ добитъкъ . .	4.326	612	14.1
Биволи . .	193	—	—
Овце . . .	11.828	2.290	19.4
Кози . . .	409	17	4.2
Свине . .	2.969	543	18.3
Магарета .	14	1	7.2

Както отбелязахме и по-горе, действителните загуби на Румъния сж по-големи, тъй като цифритъ за загубитъ на добитъка се отнасятъ само до Бесарабия, безъ да се взема предвидъ Буковина. Като се има предвидъ жизнения уровень на бесарабското население, може безъ рискъ да се сгрѣши, да се приеме, че Бесарабия е участвувала въ доста голямъ

размѣръ и въ румънския износъ на млѣчни произведения.

Много по-незначителни, отколкото сж загубитъ въ областта на земедѣлнето, сж румънските загуби по отношение на индустрията. Бесарабия е най-изостаналата въ индустриално отношение румънска област. Отъ всичко 3.512 фабрики, които е притежавала Румъния презъ 1937 г., само 196 се падатъ на Бесарабия, а и тѣ сж отъ второстепенно значение. Отъ всичко инвестирания капиталъ отъ 46.3 милиарда леи въ румънската индустрия, на Бесарабия се падатъ само 2%. Същото се отнася и до двигателната сила на индустриите. По отношение на заетитъ работници въ индустрията, на Бесарабия се падатъ само 1.5% отъ всички индустриални работници на Румъния.

Отъ друга страна, две трети отъ индустриалните предприятия на Румъния се падатъ на хранителните индустрии и то главно на мелничарската индустрия. Въ хранителната индустрия сж заети 2.400 отъ всичко 3.500 фабрични работници въ Бесарабия. Въ дървената индустрия сж ангажирани 260 души, въ металната индустрия — 300 души и въ текстилната индустрия — 300 души.

По отношение на индустрията, много по-голяма е загубата за Румъния, на Буковина. Буковинската индустрия е групирана главно въ Черновитъ. Общо въ областта Буковина, включително тази частъ, която е останала въ Румъния е имало 303 фабрики съ 16.300 работници, или петъ пѣти повече, отколкото въ Бесарабия. На първо мѣсто тукъ стои дървената индустрия съ 108 предприятия и 6.500 работници, следвана отъ текстилната индустрия съ 3.100 работника, хранителните индустрии — съ 2.800 работника и металната индустрия съ 1.200 работника.

Общо взето, обаче, и при най-пресиления преценка, румънската индустрия не е загубила повече отъ 5% отъ своя производственъ капацитетъ.

Последици отъ загубата

Въ вътрешно стопанско отношение, загубата на Бесарабия и Буковина нѣма да даде сериозни отражения, тъй като земедѣлското производство, което характеризира откъснатите области, е предостатъчно за изхранването на населението на останалите подъ румънска власть области. Промѣнитъ въ процентитъ на земедѣлското и градското население, макаръ и да сж незначителни, означаватъ едно относително засилване на индустри-

алния секторъ въ сравнение съ земеделския секторъ. Съ това се облекчава до известна степен и въпросътъ за пренаселеността на селото, въ който въпросъ Бесарабия тежеше доста силно.

По отношение на външната търговия на Румъния, обаче, загубата на Бесарабия и Буковина ще има по-голъми последици. Както се каза и по-горе, Бесарабия участвуваше съ значителни проценти въ износа на зърнени храни, индустриални и маслодайни растения и млъчни произведения. Тъзи значителни пера ще изчезнатъ отъ румънския търговски балансъ и съответно на това ще го влошатъ, защото съ загубването на Бесарабия вносите нужди на останалата територия не се намаляватъ почти никакъ, докато износните възможности чувствително спадатъ. Въ индустриално отношение промънитъ сж твърде незначителни, защото Бесарабия не бѣше голъмъ консуматоръ на индустриални произведения. Въ това отношение, следователно, статуквото ще бѣде запазено. По отношение на държавните финанси, загубата на Бесарабия и Буковина ще доведе по-скоро до подобрене на финансите, отколкото до влошаване, тъй като об-

ластта с бедна и даваше слаби приходи на съкровището, докато разходите по администрирането, благоустрояването на областта и поддържането на по-добри цени на зърненитъ храни бѣха голъми.

Отъ общоевропейското гледище, обаче, загубата на Бесарабия за Румъния придобива и едно друго значение. Както е известно, досега Бесарабия даваше значителни експортни излишци, които занаядъ ще отиватъ за вътрешната консумация на Русия. Изчезването отъ износа на Румъния и на югоизточна Европа на частъ отъ житото, царевичата, маслодайнитъ семена и др. подобни, ще засегне на първо мѣсто Германия, която досега бѣше главниятъ купувачъ на тѣзи произведения и особено много насърдчаваше засѣването на соя въ бесарабската област. Поради прекъсването на транспортитъ отъ презморските страни и относително лошата реколта въ държавитъ на югоизточна Европа, липсата въ международната търговия на казанитъ износни произведения ще бѣде почувствуванa по-осезателно, отколкото въ нормални времена.

А. К.

СРЪДНАТА ПРОДЪЛЖИТЕЛНОСТЪ НА ЧОВЪШКИЯ ЖИВОТЪ ВЪ СВѢТА И У НАСЪ

Това е единъ въпросъ, който е билъ, е и ще бѣде предметъ на много научни социалогически изследвания, а сѣщо не по-малко занимава общественицитъ, държавниците, хигиениститъ и пр.

Ако се проследятъ изследванията по въпроса, ще се констатира факта, че срѣдната продължителностъ на човѣшкия животъ все повече се увеличава. Наистина, ако се сѣди по нѣкои намеквания въ библията, ние бихме извлѣкли впечатлението, че по онова и въ още по-древно време хората сж достигвали дълбока старостъ — намеква се дори за сто-сто петдесетъ и повече години човѣшки животъ. Но това сж могли да бѣдатъ отдѣлни случаи. А срѣдната продължителностъ е нѣщо по-друго.

Прочее, каква е срѣдната продължителностъ на човѣшкия животъ днесъ въобще — увеличава ли се или се намалява? Споредъ Х. Гедике, който е публикувалъ сравнителни числа по въпроса въ германския „Имперски здравенъ вестникъ“, този въпросъ се представя въ следнитъ числа:

Срѣдна продължителностъ на човѣшкия животъ.

1. Въ Европа	За мъжете	За женитъ
1. Дания . . .	62—	63·8 години
2. Холандия . . .	61·9	„
3. Швеция . . .	61—	„
4. Норвегия . . .	61—	„
5. Германия . . .	59·9	„
6. Унгария . . .	59·8	„
7. Швейцария . . .	59·3	„
8. Финландия . . .	50·7	„
9. Полша . . .	48·2	„
10. България . . .	45·9	„

II. Извъневропейски страни

1. Нова Зеландия	65—	„	67·9	„
2. Австралия . . .	63·5	„	67·1	„
3. С. Американски Щати	59·1	„		
4. Южноафрикански сѣюзъ	57·8	„		
5. Япония	44·8	„		

Отъ горнитъ цифри изпъкватъ нѣколко факти, възъ основа на които могатъ да се направятъ нѣкои изводи.

Преди всичко хвърля се на очи факта, че въ Европа най-голяма **срѣдна** продължителност на човѣшкия животъ днесъ има въ малката северна страна **Дания**. Този фактъ се обяснява съ това, че това е една страна, гдето сравнително съществува най-голямо благоденствие въ населението и сравнително едно по-справедливо разпредѣление на богатата и труда. Дания е една дребностапанска страна, въ която е създаденъ единъ самобитенъ стопанско-социаленъ и културенъ животъ, който, благодарение все-страннитъ грижи и преданостъ на неговитъ общественици и държавници, се е повдигналъ на едно много високо ниво. Тукъ голъма роля въ това отношение сж изиграли и играятъ както кооперациитъ, така и просвѣтно-културнитъ инициативи.

Следъ Дания се редятъ: **Холандия** — една страна, приближаваща се по култура и битъ до тия на Дания; после, **Швеция и Норвегия**. Всички тия северни скандинавски страни въ всѣко отношение сж станали образецъ, който другитъ страни още далечъ не сж достигнали. По-нататъкъ, се редятъ Германия, Унгария, Швейцария и т. н. За отбелязване е, че въ Германия въ последнитъ 80 години срѣдната продължителностъ на човѣшкия животъ се е повдигнала отъ 38 години на 61 години — каквато е днесъ.

Тукъ, обаче, изпъква и единъ много печаленъ фактъ — **низката срѣдна продължителностъ на човѣшкия животъ въ България — 45.9 години!** И, ако вземемъ за мѣрило за напредъка на една страна продължителността на човѣшкия животъ — а това е едно истинско мѣрило! — то нашата страна е въ печално състояние. На България съперничатъ само **Япония** — една страна, която отъ мнозина се венцехвали и възнася

като образецъ за европейскитъ народи, а, въ сжщностъ, въ това отношение с, нанстина, единъ печаленъ „образецъ“! И не само въ това, но и въ много други отношения — „страната на изгрѣващото слънце“ е въ единъ назадъкъ, отзвучитъ на който, може би, скоро ще се проявятъ, особено, ако следъ започналата се война на Далечния изтокъ тя излъде демографски и материално-финансово разнебитена. И тогава, може би, „изгрѣващото слънце“ ще се превърне въ залъзващо слънце.

Но на какво се дължи тая низка срѣдна продължителностъ на живота въ Япония? — Безъ съмнение, това се дължи на голъмата материална мизерия, въ която тъне японскиятъ народъ, респективно японското работничество, чиито надници сж най-низкитъ въ свѣта.

По-нататъкъ, ние наблюдаваме други факти въ **Нова Зеландия, Австралия** и пр. — тамъ срѣдната продължителностъ на човѣшкия животъ е най-висока между всички страни и континенти. А това се дължи, безспорно, на сравнително високото материално и жизнено ниво на населението въ тия страни.

Въ заключение: тамъ, гдето има повече материално и културно благоденствие на широкитъ народни маси — тамъ има и по-висока срѣдна продължителностъ на човѣшкия животъ. И затова налагатъ се грижи — у насъ най-много и за стопанското повдигане на народа ни, грижи за по-справедливото разпредѣление на богатата — природни и създадени отъ човѣшкия трудъ, грижи за здравеопазване на народа и на неговитъ деца (въ България детската смъртностъ е рекордна), грижи за създаване и използване отъ народа на повече културни блага — съ една речъ, грижи за цѣлокупното повдигане жизненото ниво на човѣка, на цѣлокупния ни народъ!

Д-ръ Д. П.

КРИТИКА И РЕЦЕНЗИИ

Христо Гандевъ. Ранно възраждане (1700—1860 г.) студия. Изд. *Studia historico-philologica Serdicensia*. София, 1939 год. 207 стр.

Въ времето на обществени изпитания, интересътъ на съвременницитъ къмъ миналото е бивалъ винаги повишенъ. Този интересъ се особено засилва, когато се вижда и чувствува осезателенъ завои или преломъ въ развитието на държавитъ и въ мирогледа на съвременнитъ поколения. А въ дни, като сегашнитъ, на

главномни исторически събития, такова любопитство — да опознаемъ миналото си — е съвсемъ наложително. Зовътъ, надаванъ отъ нѣколко години насамъ — назадъ къмъ Възраждането, къмъ идентъ и дейцитъ на това Възраждане — ще добие смисълъ и оползотворяване само ако се запознаемъ основно и всеобемно съ чи-

ститѣ идеи и сили, които сѣ въодуше-
влявали нашитѣ възрожденци.

Шаблонниятѣ крѣсъкъ и произволни-
тѣ обобщения, напластени отъ предишни
времена, могатъ и пакости да донесатъ.

Радостно явление е, че се явява ново
поколѣние — трето по редъ — историци,
които се стараятъ да разрешаватъ по-
сложни задачи: — да проучватъ основно
миналото ни въ неговитѣ подробности,
да ревизиратъ наслоени заблуди и да по-
сочатъ състоянието на събитията, идеитѣ
и самитѣ дейци, споредъ всестранно про-
учване на стари и нови документи. То-
зи пътѣ на критично преценяване при пи-
сане историята се подхваща и прилага отъ
нѣколко млади и даровити български
историци.

Единъ отъ тѣхъ е авторътъ на раз-
глежданата книга.

Г-нъ Христо Гандевъ си е поставилъ за
цель да нарисова картина отъ културната
история на българския градъ презъ XVIII
и първата половина на XIX вѣкъ, като по-
сочи „значението на нѣколко момента
отъ онзи предходенъ духовенъ процесъ,
който подготвя и обуславя идейното
оформяване на гражданина като полити-
ческа съзнателна личностъ“ (VII стр.).

Книгата е раздѣлена на две части: I-ва
— Духовното наследство на Сръдновѣко-
вието, съ следнитѣ глави: Църковно-сла-
вянското книжовно и училищно преда-
ние (стр. 3—21) и битово християнство
(стр. 23—49); II-ра часть: Зараждане на
новия градъ, съ глави — чорбаджийско-
то начало (стр. 53—75); занаятчийскиятъ
градъ (стр. 77—92); реформеното движе-
ние (стр. 93—131) и гражданинътъ (стр.
135—151). Останалата часть отъ книгата
е заета отъ забележки къмъ текста (стр.
153—180), библиография (стр. 181—197)
и показалецъ на имената (стр. 199—207).
Отъ самитѣ заглавия се вижда, че ав-
торътъ е обърналъ по-голъмо вни-
мание на стопанскитѣ елементи при
обясняване на зараждането, развитието
и проявитѣ на българския гражданинъ, не-
говата организация, мирогледъ и пости-
жения. На тази страна отъ изложението
ще се спремъ и ние, защото тя би интере-
сувала повече нашитѣ читатели.

Най-напредъ г. Гандевъ прави пре-
гледъ на демографскитѣ и стопанскитѣ
условия, при които живѣятъ българитѣ
презъ XVIII в. и първата половина на
XIX в. Съ статистични данни за нѣкои
области той доказва, че въ споменатата
епоха сѣ липсвали днешнитѣ хиляди
български села и сегашното тѣхно насе-

ление. Числено българитѣ сѣ били мало-
бройни: авторътъ допуска да сѣ били
най-много милионъ и половина, при едно
400 хилядно турско малцинство. Българи-
тѣ сѣ живѣли далечъ отъ градскитѣ
центрове, следователно сѣ били чужди на
търговия и промишленостъ, които сѣ би-
ли въ рѣцетѣ на гърци, евреи и турци.

И земеделското стопанство е било за-
немарено и ограничено, поради размири-
ци, липса на правиченъ редъ и сигурностъ
въ турската империя.

Селянинътъ не е могълъ да притежава
по наследство земитѣ, които е обработ-
валъ. Този поземеленъ режимъ е траялъ
до 70-тѣ години на XIX вѣкъ.

Основенъ поминѣкъ на българското
население презъ XVIII в. е било скотовъд-
ството и това положение е траяло и презъ
първата половина на следващия вѣкъ.
Българитѣ сѣ водили животъ „откъснатъ
отъ външния свѣтъ, рустикаленъ, ското-
въдски, съ почти натурално стопанство,
животъ съ малоко сръдства, съ още по-
малко нужди и съвсемъ ограничени ин-
тереси“ (стр. 9).

Писменостъта се е опазила въ нѣкои
манастири и черковни килии. Населението
отъ чисто българскитѣ села изъ Балкана
се е постепенно разселвало въ плодо-
роднитѣ равнини и въ градоветѣ.

Между такива преселници „въ Плов-
дивъ, презъ 1788 г. нѣколцина български
търговци съставятъ и подписватъ на бъл-
гарски една полица“ (стр. 18).

Българското население презъ XVIII и
въ началото на XIX в. се е състояло отъ
дребни сѣществувания — овчари, земе-
дѣлци и малъкъ брой бедни занаятчи.

Единично сѣ се издигнали нѣколко
едри скотовъдци и по-рѣдко търговци.

Отъ тия търговци-скотовъдци, дже-
лепи и бегликчи се заражда чорбаджий-
ското съсловие.

Авторътъ цитира редица източници,
които рисуватъ характера и дѣлата на
нѣколко известни чорбаджии. Въ всѣки
български градъ и село е имало такива
чорбаджии. При липсата на турска или
българска родова и поземелна аристо-
крация, съ значителни богатства, при
слабата доходностъ отъ земеделския
трудъ, при липсата на пари, които сѣ
били нужди за покупка на внесени сто-
ки и материали за производството, на-
станалъ париченъ гладъ у пробуждащи-
тѣ се за стопански животъ градове. То-
гава чорбаджитѣ ставатъ финансисты
на дребнитѣ сѣществувания. Развилото
се лихварството. Като обяснява значението

на такова кредитиране от чорбаджии за стопанството, авторът заключава: „Без „лихварското безбожие“ и естествения подбор на дребните предприятия не би било възможно да се разкже желзнния обрчч на затвореното натурално стопанство и да се премине към началото на паричното, не би било възможно да се поставят скромните основи на народното богатство“ (стр. 70). Изтъкнати сж добрите и лошите прояви на чорбаджийството, но исторически тхното значение е, според автора, въ факта че: „1) то е затвърдило постепенно у българите убеждението, че тхните общини могат да се управляват и без прчка на мѣста на власт и 2) създадо е първите търговски капитали, с които е подкрепляло стопанското развитие на една новозараждаща се обществена категория — еснафството“ (стр. 75).

Приблизително от 1780 до 1830 год. градовете из българските земи сж загубили голѣма част от старото българско население, следствие размириците, войните и чумите. Избггалото население се прснало из Влашко и Русия. На негово мѣсто придошли голѣми маси селяни. Притокът от селата към градовете се засилил и се е увеличил естествения прираст на населението. За това спомогнали по-спокойните и благоприятни за стопанския живот години. Новото градско население се заловило за търговия, земедѣлие и занаятчийско производство. Пришълците — обикновено по-събудени, пълни съ енергия и упоритост селяни — дали въ началото на XIX в. силен тласък на промишления и търговския живот въ градовете.

Така изникнали еснафските сдружения.

Занаятчийт, въ зависимост от мѣстните условия, сж притежавали земи и сж бивали едновременно земедѣлци, скотовѣдци или лозари, прекупувачи, преподавачи на стоки, ханджии или кръчмари, учители и дори свещеници.

„Въ по-големите градове българските еснафи съставляли част от общите турски и гръцки еснафи, от чиято опек се освободили едва към срѣдата на XIX вѣк (стр. 82).

Еснафът е бивал покровителствуванъ от турската власт. Следва описание на еснафските организации — тхната уредба, закони и моралъ.

Пословичната трудолюбивост, пестеливост и задружност на българските еснафи им докарва стопанска мощ и създава срѣд членовете им „навици

на типово мислене, типово оценяване на житейската действителност и типово действие“, а „този живот внушава всѣки ден на съзнанието идеята за общ интерес, обща полза и общо действие“ (стр. 91).

Така възпитаните еснафи започват реформено движение, изразено въ строеж на черкви, училища, въ подкрепяне на издадени книги и пр.

Създава се вкус към градския живот и съответни отношения между гражданите, а за превъзпитанието на новите граждани е била потребна нова книжнина, покрай житията и черковната книжнина. Явяват се книги за благонравие, писмовници, сантиментални и нравоучителни разкази, преведени и побългарявани.

Тѣзи нови разбирания, нов начин на живот и идеи подготвят по-смѣлит прояви за духовно и политическо освобождение на нашия народ. Въ това наше бѣгло изложение изоставихме духовната книжнина, която е сплътствувала образованието на българските занаятчи и граждани, както и тхните духовни вкусове и прояви. Г-нъ Гандев е подкрепил своите изводи съ много факти и цитати от спомени и бележки на съвременници и от наблюдения на пътешественици. Той прави на мѣста съпоставка на нашия живот съ състоянието на селото и града въ западна Европа през онази епоха, за да докаже, че и българското възраждане е вървѣло по пътя, изминат от по-напредналите народи.

Тѣй начертаните от автора линии на нашето ранно възраждане биха могли да бждат допълнени съ още много факти и подробности. Това признава и самият автор. Би могло, напр., да се отдѣли мѣсто и за един нов български занаят, който се заражда въ края на XVIII в. и процътвява през цѣлия XIX в. — градинарството, което се явява въ Търновско, съ център Лѣсковец и околността му. Следъ този основен труд на г. Гандев може да очакваме нови трудове — допълнения и разработки на отдѣлни глави, които засѣга авторът.

Съчинението на г. Гандев има всички белези на сериозно научно изследване, градено върху стотици книжовни паметници.

Съ нови архивни проучвания, разглежданите въпроси ще добият още по-широка основа.

Авторът е посочил в края всички използвани източници и ги е подредил наново, по азбучен ред на авторите имъ.

Тази библиография е също много цененъ приносъ, който ще улеснява бъдещитѣ изследвачи.

Езикътъ на г. Гандевъ е увлѣкателенъ.

Отъ съчинението му ще се ползватъ еднакво, и литерарь-исторци, и стопановеди, и всички любознателни българи, които обичатъ родната история, защото монографията на г. Гандевъ е много цененъ приносъ за отечествената културна и стопанска история.

Димо Миневъ

Свѣтовната стопанска криза 1929—1938 год., отъ Крумъ Н. Мутафовъ, София, 1940 год., стр. 367, цена 150 лева.

Този трудъ представлява по-скоро история на стопанската криза отъ 1929 година, отколкото едно проучване на основнитѣ причини и прояви на кризата. Макаръ че е даденъ изобиленъ материалъ за характера и развой на кризата, правени сж и сериозни опити за преценка сжщността на фактитъ, главната тежестъ на изложението пада върху описанието. Авторътъ е успѣлъ да събере грамаденъ материалъ, използвалъ е обширна чуждестранна и българска литература по въпроса. Вещината, съ която е използвалъ този материалъ е голъма, но липсва едно задълбочено и оригинално проучване основнитѣ пружини на съвременното стопанство, откъдето и заключението, че тази книга е по-скоро едно хронологическо изложение, изработено съ умение и системностъ, отколкото оригиналенъ трудъ по тази толкова значителна за съвременното човѣчество материя.

За българския читателъ, особено за този, който не може да се ползува отъ чуждестранна литература, книгата представлява интересъ, понеже г. Мутафовъ дава освенъ богатства на статистически материалъ за развой на кризата въ голъмитѣ капиталистически страни, и едно кратко изложение за схващането на кризата отъ нѣкои видни съвременни теоритици. Книгата обема петъ дѣла: **Теории за кризитъ, История на по-раншитѣ кризи, История на кризата презъ 1929—1838 г., Кризата въ България и Заключение.** Третиятъ дѣлъ разработва обширно поставенитѣ отъ автора задачи. Въ този дѣлъ сж изложени въпроситъ за: **Предпоставкитѣ на кризата, Разрязване и развитие на кризата, Решения на разнитѣ конференции и мнения на стопановедитѣ по кризата.** Тукъ сж дадени сжщо интересни данни за развитието и проявитѣ на стопанската криза въ Съединенитѣ щати, Франция, Англия, Германия, Италия и Швейцария. Направена е и една доста подробна характеристи-

ка на стопанския животъ въ Съветския съюзъ. Развитието на кризата въ България и нейнитѣ по-сжществени прояви сж изложени на кратко. Г. Мутафовъ свързва причинитѣ за кризиснитѣ прояви въ нашата страна твърде тѣсно съ тѣзи на свѣтовната стопанска криза. Не е направенъ онитѣ за едно сериозно разглеждане особеноститѣ на стопанската криза, нито за характера на българското народно стопанство. Разбира се, че това не може да се смѣта за важна грѣшка на автора, тъй като не е негова прѣка целъ. Българскиятъ читателъ съ право, обаче, би претендиралъ за едно не сумарно, а оригинално разглеждане на кризата въ България, особено отъ единъ авторъ, който се смѣта за добъръ познавачъ на стопанскитѣ кризи. Не става дума за едно обширно изложение, посветено на кризата въ България, за което очевидно авторътъ не е могълъ да отдѣли много мѣсто, безъ рискъ да направи книгата твърде обемиста. Логично е, обаче, да иска едно по-различно схващане за най-голѣмата стопанска криза въ България въ нейното сжществуване, като самостоятелна държава, отъ онова, което се срѣща въ обикновенитѣ стопански списания.

Изяснянето на подобенъ статистически материалъ, който дава представа за проявитѣ на кризата въ отдѣлнитѣ стопански отрасли не е мѣрило за нейното правилно разбиране и обяснение. Познавачътъ може да ги намѣри въ първоизточницитѣ, а за обикновения читателъ тѣ не представляватъ никакъвъ интересъ, безъ единъ задълбоченъ наученъ анализъ.

Една книга за голѣмата стопанска криза отъ 1929 година може да бѣде оценявана не толкова съ огледъ на количеството на фактическия материалъ, който съдържа за признацитѣ на кризата и мненията на компетентнитѣ (този отдѣлъ е слабо разработенъ отъ автора), колкото съ качественъ подборъ,

който е направенъ. Има една твърде богата литература за свѣтовната криза, но съвсемъ малко сж съчиненията, които сж ценни и полезни, защото изнасятъ или най-характернитѣ материали, които даватъ ясна представа за проявитѣ на най-дълбока криза въ историята на капиталистическото стопанство или по-

казватъ една рѣдка проникателностъ въ прагматичния анализъ.

Ние не отричаме, въпрѣки това, полезността на този трудъ за нашата стопанска литература, като се има предвидъ крайно ограничения брой на работитѣ, посветени на този въпросъ.

Д-ръ Д. Т.

Gülich, Dr. W. — Die Bibliothek des Instituts für Weltwirtschaft, Voraussetzungen und Grundlagen weltwirtschaftlicher Forschung. G. Fischer.

Презъ 1910 година, тогавашниятъ редовенъ професоръ при университета въ Килъ г. Бернардъ Хармсъ е поставилъ основитѣ на единъ институтъ, който има за цель изследването на „свѣтовното стопанство“. Отъ скромни начала, този институтъ постепенно се развива въ едно мѣсто на сериозенъ наученъ трудъ и научни изследвания, който заема днесъ безсѣмнено едно отъ първитѣ мѣста въ реда на подобнитѣ институти въ цѣлия свѣтъ. Съ нарастването на самия институтъ се е разширявала и библиотеката, която дава основитѣ на неговитѣ изследвания. Тя сега, следъ 40 годишно съществуване, има кръгло 350,000 тома книги и, може би, представлява най-голѣмата специална библиотека въ цѣлия свѣтъ. Сегашниятъ ръководителъ — и може да се каже създателъ — на тази библиотека д-ръ В. Гюлихъ е смѣнналъ за нужно да даде въ своята разглеждана работа единъ подробенъ отчетъ за развитието и състоянието на библиотеката, който е интересенъ не само за библиографитѣ, но и за всѣки, който се интересува отъ състоянието на стопанскитѣ проучвания и тѣхнитѣ възможности.

Д-ръ Гюлихъ е поставилъ като подзаглавие на своя трудъ надслова „предпоставки и основи на изследването на свѣтовното стопанство“. И самата книга започва съ едно описание на значението, което библиотеката има за научнитѣ изследвания, а особено за научнитѣ изследвания въ областта на социалнитѣ прояви. Отъ тукъ, като логическа последица се явява стремежътъ единъ институтъ, като този въ Килъ, да си създаде библиотека, която по възможностъ да обхваща всичко, което е свързано съ свѣтовното стопанство въ най-широкъ смисълъ. Библиотеката обхваща не само всичко на всички езици въ свѣта, което е излѣзло върху стопанското състояние на отдѣлнитѣ области и страни, както и по отношение на теорията на социалния и стопански животъ, но по възможностъ библиотеката се стреми да събере и

всички книги и сведения, засѣгащи географията, държавното право, стопанското право, стопанската история и т. н. на всички държави, засегнати отъ свѣтовното стопанство. Естествено, една значителна частъ отъ събранитѣ въ тази библиотека книги представляватъ официални статистически публикации, отчети на държавни институти, „бѣли книги“ и т. н. Често се твърди, че въ тази чудна библиотека много официални публикации отъ минали години тукъ се намиратъ въ такава пълнота, въ каквато ги нѣма дори въ страната и института, гдето сж били издадени.

Една библиотека, обаче, не е само складъ на книги. Тя може да бѣде помагало на научното изследване само, ако е лесно обозрима и достижима въ отдѣлнитѣ свои богатства за онзи, който търси въ нея даннитѣ, които му сж нуждни. Това се постига въ Килъ благодарение на голѣмата разнообразностъ отъ каталози, които има на разположение библиотеката.

Авторътъ е отдѣлилъ значително мѣсто на описанието на каталожната система, на начинитѣ на работа съ нея и на развитието на самата библиотека.

Много млади български економисти посещаватъ Германия съ цель да доразвиятъ своитѣ научни познания. Въ повечето случаи тѣ отиватъ въ голѣмитѣ гардове, като мислятъ, че тѣмко тамъ ще намѣрятъ най-добри условия за своята работа и най-голѣма литература. Ние искаме, въ връзка съ разглежданата работа, да обърнемъ внимание на нашитѣ млади учени и на студентитѣ върху богатствата на библиотеката на Института за свѣтовно стопанство въ Килъ и върху блестящитѣ възможности, които тя открива за научна работа. Книгата на д-ръ Гюлихъ е отлично въведение, което ще отвори лесно вратитѣ на тая съкровищница за всѣкиго, който желае да обогати своитѣ научни знания.

Проф. Г. Свраковъ

Les variations du rendement des impôts en périodes de prospérité, de crise et de dépression. Essai sur la sensibilité des recettes fiscales. par Dr. Alain Barrère. Париж, 1939, p. XII + 395.

Г. Alain Barrère е издалъ книгата си съответния данъченъ обектъ и поминъкъ, а зависятъ и отъ това, дали данъчната администрация успѣва да улови и добре да изчисли тѣзи податни сили. Въ случая данъчната администрация трѣбва да е въ състояние да осуети и всѣкакви опити за използване отъ облагане или за измама, продиктувани отъ едни или други психологически предразположения и наклоности.

Въпросътъ за промѣнливостта на данъчните постѣпления въ зависимост отъ развитието на стопанския животъ е извънредно важенъ. Само при установяването на чувствителността, съ която отдѣлните данъци реагиратъ срещу едни или други колебания на стопанската конюнктура, само тогава може да се държи смѣтка за едно подвижно справедливо облагане на едни или други поминъци споредъ текущо мѣнящитѣ имъ се податни сили и само тогава може да се държи смѣтка за текущитѣ парични нужди на държавата за задоволяване на общественитѣ потребности. Иначе, безъ изясняването на тази връзка на взаимни въздействия между държавнитѣ финанси и стопанството, не би могло да се води една активна финансова политика, подъ което понятие разбираме такава финансова политика, която не само събира пари за съкровището, но и подобрява условията за стопанството, за да може то да понесе по-леко и повече данъци. Тѣкмо отъ това гледище книгата на А. Barrère представлява интересъ.

Г. Barrère е раздѣлилъ книгата си на две части. Въ първата частъ сж изложени теоритичнитѣ проблеми относително цикличнитѣ качества на бюджета, относително постоянното нарастване на разходите, относително еластичността на данъцитѣ (да бждатъ лесно увеличаеми, или намаляеми), относително структурата и размѣра на националния доходъ и зависимитѣ отъ него измѣнения на фискалната система и на фискалнитѣ постѣпления, относително разпредѣлението на националния доходъ между труда, капитала и предприемачитѣ, относително текущото движение на консумацията и т. н. Въ връзка съ всички тѣзи въпроси, засегнати сж и въпроситѣ извън областта на данъчната техника. И то съ право, защото чувствителността и резултатитѣ на нѣкои данъци не зависятъ само отъ действителнитѣ податни сили на

Втората частъ се занимава съ двата реда практически проблеми: първо конюнктурната чувствителност на данъцитѣ въ Франция, Германия, Италия и Великобритания и второ, конюнктурната чувствителност на отдѣлнитѣ видове данъци (данъци върху приходитѣ, данъци върху капитала, данъцитѣ върху размѣра, данъци върху консумацията и т. н.). Кждето е необходимо, авторътъ дава законодателни и статистически материали.

На края авторътъ правилно заключава, че стопанската структура на всѣки народъ е нѣщо различно отъ стопанската структура на другитѣ народи, поради което всѣка отдѣлна национална политика трѣбва сама за себе си да разглежда конюнктурната чувствителност и активност на единичнитѣ данъци и за себе си да разрешава тѣзи проблеми. Отъ това гледище рецензията е трудъ е полезенъ за насъ, стига добре да бжде разбранъ и послушанъ, защото едва ли има друга финансова политика, която да се движи като нашата отъ день за день, безъ загриженостъ за стимулиране на стопанството, а само да търси пари, отъ кждето и както ги намѣри, най-често по линията на най-малкото съпротивление. Днесъ творческата финансова политика на други държави върви по линията на най-голѣмото съпротивление на частнитѣ интереси, защото само по този начинъ може да се стигне до една обществена справедливостъ. Въ всѣки случай, финансовата политика трѣбва да държи смѣтка за стопанската конюнктура не само, за да се приспособява къмъ нея, но и активно да ѝ въздействува. Би следвало, казва авторътъ, да се говори за една фискална и бюджетна конюнктура, както се говори за една стопанска конюнктура (p. 378).

Проф. Ст. Чолаковъ

Recherches sur le niveau de vie et les habitudes de consommation, отъ Henry Delpesch, 325 стр. Издание на Institut de recherches économiques et sociales. Toulouse. 1938.

Въпроситъ за жизнения уровень на населението напоследъкъ заематъ все по-централно мѣсто въ стопанскитъ изследвания на економиститъ отъ цѣлъ свѣтъ. Трѣбваше да мине доста време, докато се схване, че консумацията е едновременно отправна точка и крайна целъ на държавната стопанска политика.

Въ сжщностъ, изследвания върху консумацията, респективно върху разпределението на домакинскитъ бюджети датиратъ още отъ преди 100 години, но едва въ 1882 година Ернстъ Енгелъ извлѣче известни закони въз основа на направенитъ анкети върху домакинскитъ бюджети въ своето съчинение: „Das Rechnungsbuch der Hausfrau und seine Bedeutung im Wirtschaftsleben der Nation.“

Въ последствие, многобройни анкети бѣха предприемани, за да се установи разпределението на разходите въ отдѣлнитъ държави и социални групи, за да може да се направятъ и редица стопански и социални заключения относно подобренито на жизнения уровень и отражението, което даватъ промѣнитъ на ценитъ въ насочването на консумацията. Въ чисто стопански смисълъ, проучването на домакинскитъ бюджети е отъ особена важностъ, защото чрезъ него може да се установятъ увеличенията или намаленията на производството въ редица стопански браншове, които сж свързани съ ежедневната консумация на населението.

Принципитъ на Ернстъ Енгелъ, които запазиха досега своята обща валидность, бѣха коригирани въ 1933 година отъ френския стопански изследовател М. Халбвахсъ въ неговото съчинение: „L'évolution des besoins dans les classes ouvrières.“

Единъ новъ и твърде цененъ приносъ върху изследванията на въпроситъ, свързани съ жизнения уровень, ни дава презъ 1938 година г. Анри Делпешъ отъ университета въ Тулуза съ своето съчинение, озаглавено: „Изследвания върху жизнения уровень и консумативнитъ обичаи“.

Съчинението на г. Делпешъ се различава отъ досегашнитъ изследвания върху жизнения уровень главно въ две отношения: 1) Поради това, че той изследва въпроса сравнително, вземайки представителни бюджети на две различни социални класи — работници и чиновници и 2) Поради това, че за първи пътъ въ него-

вото съчинение изследването е проведено върху едни и сжщи домакински бюджети по динамиченъ, а не по статиченъ начинъ, т. е. при бързи промѣни въ доходитъ на домакинството и въ ценитъ на стокитъ.

Г. Делпешъ има заслугата и щастieto, че е могълъ да проведе анкетата си въ единъ периодъ на голѣми трансформации на ценитъ и надничитъ въ Франция, именно презъ периода 1936/1938 година.

Поради това той ни дава извънредно интересни указания, какъ се отразява поскупването на живота върху разпределението на бюджета на едно и сжщо семейство, а освенъ това, ни показва въ какво направление се развиватъ консумативнитъ обичаи въ отдѣлнитъ социални класи, когато настѣли забогатяване или обедняване на тѣхнитъ членове.

Тукъ ние нѣмаме възможностъ да разгледаме неговото обемисто съчинение отъ 325 страници въ подробности, макаръ и това да би било твърде полезно за установяването на редица зависимости и обусловености, които важатъ и за нашия социаленъ животъ, затова и ще се спремъ само на теоритичнитъ изводи, които авторътъ, съ многобройни таблици, обосновава и задълбочава.

Основниятъ въпросъ, който се изяснява въ казаното съчинение е този, че не съществува единство въ консумативнитъ обичаи и въ процентното разпределение на домакинскитъ разходи между членоветъ на една и сжща социална категория. Досега се считаше, че единството въ размѣра на доходитъ води и до единство въ консумацията, благодарение на което можеше да се изгради и теорията за класовото превъзходство на известни социални кръгове надъ други такива. Считаше се, че въ рамкитъ на една класа не може да има нито върхове, нито низини, защото единството на класата е предусловие за класовото превъзходство. Тази именно идея, която досега е била установена повече по дедуктивенъ, отколкото по индуктивенъ пътъ, се опровергава въ труда на г. Делпешъ. Домакинскитъ бюджети на разни работнически семейства, при равни доходи се различаватъ единъ отъ другъ въ доста значителенъ размѣръ и това различие се дължи повече на психологически и исторически фактори, отколкото на нивото на

доходитѣ. Промѣната въ доходитѣ, която би трѣбвало да доведе едно лице до изкачване въ социалната стълба на обществото, не води следъ себе си и съответна промѣна въ консумативнитѣ обичаи, така че издигналиятъ се работникъ до ранга на буржуа не възприема буржуазнитѣ консумативни навици. Г. Делпешъ доказва, че при промѣнливи доходи, навичитѣ оставатъ константни, което именно довежда до създаването на толкова осмивания въ белетристиката типъ на парвеню.

Неговата заслуга е и въ това, че — поне за френскитѣ условия, — той успѣва да констатира какъ се развиватъ консумативнитѣ обичаи при работницитѣ, които забогатяватъ благодарение на социалната политика на правителството или по нѣкакъвъ другъ начинъ. Увеличениятъ доходъ на френския работникъ дава като резултатъ засилване въ голѣмъ размѣръ на консумацията на месо, вино и увеличаване на разходитѣ за забавление. Поради това, социалната политика на правителството въ Франция, която се е задоволявала само да увеличи доходитѣ на работническото, като остави на последното свобода въ избора на тѣхното изразходване, е довела до твърде негативни резултати: увеличаване на алкохолизма, поскѣпване на хранителнитѣ продукти, поради увеличението на търсенето имъ отъ страна на работницитѣ и намаляването на творческия импулъс и трудовата дисциплина поради отдаването на работницитѣ на удоволствия.

Въ групата на чиновницитѣ, динамичното разглеждане на проблемата за доходитѣ и разпредѣлението на разходитѣ изтъква на преденъ планъ съвсемъ други елементи. Погледнато отъ статична гледна точка, разпредѣлението на разходитѣ въ чиновническитѣ семейства показва една значителна подконсумация, по-нѣкога дори подъ физиологическитѣ нужди на организма, на хранителни продукти, въ замѣна на което сѫ развити разходитѣ, свързани съ престижа на личността, съ нейната съетност и съ грижата да се демонстрира привидно повисоко обществено положение, отколкото е това, което отговаря на доходитѣ на чиновника. Вследствие на тази грижа, разходитѣ за поддържане на къщата, мебели и други, сѫ по-голѣми, отколкото при работницитѣ. Плащанитѣ наеми сѫщо така сѫ по-значителни, отколкото сѫ работнишкитѣ (при равни заплати на работници и чиновници), а по-нѣкога се

явяватъ и разходи, които сѫ съвършено изключени въ работническия бюджетъ. Въ замѣна на това културнитѣ вкусове на работници и чиновници се доближаватъ твърде много, като разходитѣ за книги, концерти и други културни занимания сѫ еднакво незначителни, както при единитѣ, така и при другитѣ.

Отъ динамично гледище, разходитѣ на чиновницитѣ сѫ най-еластични (при намаление на разходитѣ) по отношение на храненето, а най-стабилни по отношение на консумацията, която е свързана съ престижа на личността. Обратното при работницитѣ — тамъ консумацията на хранителни произведения остава стабилна, докато останалитѣ разходи се свиватъ. Отъ горното излиза, че въ физиологическо отношение работницитѣ стоятъ по-добре отъ чиновницитѣ, защото тѣ се хранятъ по-пълно, отколкото тѣхъ, макаръ и подборътъ на храната да не е особено съобразенъ съ хигиеническитѣ и здравословни изисквания и да се насочва главно къмъ консумацията на все повече месо и вино.

При равни разходи и равни приходи, следователно, консумацията на чиновници и работници се различава чувствително. Още по-голѣма става разликата, когато се сравнятъ разпредѣленията на разходитѣ при промѣна на доходитѣ въ тѣзи две социални класи. Разходитѣ на единъ обеднѣлъ чиновникъ се различаватъ коренно отъ разходитѣ на единъ обикновенъ или забогатѣлъ работникъ. Разбира се, въ течение на много години и съ развиването на възпитанието, вкусоветѣ се изравняватъ и консумацията на едното и другото съсловие се приближаватъ една съ друга.

Крайното заключение, което има и теоритична тежестъ, на г. Делпешъ е, че съ огледъ на развитието на консумацията и дефинирането на класата, мѣрдавно е, преди всичко, проникването на вкусоветѣ въ природата на хората и установяването на трайни консумативни обичаи, а не нивото на доходитѣ. Равенството въ нивото на доходитѣ не изглежда за него да е първото условие за съществуването на класата. Въ рамкитѣ на едни и същи доходи съществуватъ твърде голѣми различия въ консумативнитѣ обичаи и насоки, за да може да се говори за класово единство. Дълбоката разлика въ манталитета, която се проявява най-често като резултатъ на възпитанието, на произхода и на традиционнитѣ обичаи, препятствува да се проведе една

правителствена политика, която чрез увеличението на доходите желае да подтикне развоја на народното стопанство въ дадени направления.

Г. Делпеш дори формулира единъ законъ, който гласи: какъвто и да е личниятъ му доходъ, индивидътъ изразходва относително много повече за храната си ако принадлежи къмъ работнишката класа, отколкото, ако е членъ на по-горна класа. Разбира се, това ще важи само за френските работници дотогава, докато съ съответни анкети не бжде потвърдено или опровергано и въ други страни.

При задълбочаването на изследването относно причините, които предизвикват голѣмитъ разлики въ насочването на консумацията въ рамките на една и съща социална класа или между две различни класи, авторътъ открива и голѣмото влияние на жената, която запазва селския характеръ на консумацията въ работническото семейство, ако произхожда отъ село, или работническия характеръ на консумацията, при чиновниците, ако изхожда отъ сръдната на работниците.

Най-после, по отношение на предвидливостта и спестовността, интересно е, че при анкетата на Г. Делпеш, при равни доходи и сравнително по-голѣми нужди у съсловието на чиновниците, отколкото у работниците, първите спестя-

ватъ много повече, отколкото вторите. Това дава основание на автора и на професоръ Луи Боденъ, който е написалъ предговоръ къмъ книгата, да твърдятъ, че чиновническото съсловие въ Франция проявява много по-голѣма въздържаност и умѣреност въ желанията си, грижа за здравето и възпитанието на поколѣнието, вкусъ къмъ културата и т. н., докато работникътъ е значително по-безгриженъ, по-егоистъ, по-незаинтересуванъ за смѣбата на децата, повече подчиненъ на предразсѣжди и по-безкритиченъ при избора на удоволствията и забавленията си.

Главните предимства на книгата, обаче, се състоятъ въ това, че тя въвежда принципа на изучаването на динамиката на домакинските бюджети при промѣнящи се доходи и цени, че изтъква стопанските последици отъ промѣната на съотношението между цени и доходи и че ни дава нови насоки за изследвания върху жизнения уровень и върху влиянието на мѣстните обичаи, произхода, културата и редица други фактори върху образуването на класовите формации. Съ това се разкритикува по обективенъ път старата социална теория, споредъ която характерното за класата и за нейната консумация е само доходътъ.

Ас. Кемилевъ

Нуждитъ на занаятите отъ Г. Яневъ, София, 1940 год. стр. 131, цена 40 лв.

Единъ отъ най-слабо проучените стопански отрасли на страната ни сж българските занаяти. Ние разполагаме съ много малко литература по българските занаятчийски въпроси.

Главниятъ секретаръ на Българския занаятчийски съюзъ — г. Г. Яневъ, е положилъ много трудъ и е издалъ миналия месецъ една нова книга върху нуждите на занаятите, която се явява като единъ цененъ приносъ къмъ нашата бедна занаятчийска литература.

Голѣмата заслуга на г. Яневъ се корени въ това, че той по единъ много обективенъ начинъ прави достояние на българското общество почти всички жизнени въпроси, които въ днешно време затрудняватъ стопанското развитие на българското занаятчийско предприятие.

Следъ единъ удаченъ уводъ за значението на една добре обмислена цѣлостна държавна стопанска политика и следъ единъ вѣренъ критически прегледъ на онова, което е сторено въ това отно-

шение до сега, той посочва на българските стопански фактори и ония главни недѣжи въ организацията на българското народно стопанство, които прѣчатъ за правилното стопанско и художествено развитие на българските занаяти.

Авторътъ на книгата „Нуждите на занаятите“ си служи и съ много добре подбрани статистически данни при разглеждането на отдѣлните жизнени занаятчийски въпроси. Може да се каже, че г. Яневъ не е оставилъ нито единъ важенъ занаятчийски въпросъ безъ внимание, като е засегналъ и всички закони, които иматъ прѣко или косвено влияние върху занаятчийско-стопанската дейност. Въ това отношение трудътъ му придобива особена стойностъ за ръководителите на занаятчийските професионални организации, тъй като тоя трудъ ще допринесе за тяхната вѣрна ориентировка по злободневните важни занаятчийски въпроси.

Книгата на г. Яневъ е написана въ ед-

на много убедителна форма и въ нея всичко издава неговата предана служба на българските занаяти.

Поради горната отрядна констатация, позволявамъ си да препоръчамъ най-го-

рещо труда — „Нуждитъ на занаяти-тъ“ отъ г. Г. Яневъ, Главенъ секретаръ на Българския занаятчийски съюзъ.

Н. Г.

Колективниятъ трудовъ договоръ като правенъ институтъ, отъ Райко Ошановъ, София, 1940 год., стр. 343, цена 200 лева.

Книгата на г. Ошановъ е извънредно ценна и навременна, понеже третира единъ важенъ, а и щекотливъ въпросъ, какъвто е колективниятъ трудовъ договоръ, който въпросъ е еднакво правенъ и стопански. Г. Ошановъ разглежда колективния трудовъ договоръ отъ правно гледище, но както самъ казва, промѣнитъ въ социалната и стопанската структура презъ последнитъ десетилѣтия не сж останали безъ отражения върху формирането на правнитъ институти (стр. 11), затова и азъ използвамъ тъкмо тази вътрешна връзка между стопанската действителностъ и правото, за да изтъкна стопанската заслуга на автора.

Причинитъ, по които се идва до колективния трудовъ договоръ, сж стопански. Голѣмото индустриализиране на свѣта и особено сравнително бързото нарастване на населението, създаватъ широкъ общественъ слой на работническото. Отъ друга страна механизацията на производствения процесъ и все по-дълбокитъ кризи на стопанството отъ най-различно естество обричатъ този широкъ общественъ слой на дълготрайна безработица. Поради тази безработица и поради мѣродавната пазарна сила на капитала, надницата на и безъ друго малкия брой заети въ работа работници намалява, особено гледана въ сравнение съ доходитъ на другитъ категории професии. Ако нѣщата се оставятъ сами на себе си, надницитъ ще падатъ още и ще обричатъ цѣло съсловие на израждаща мизерия, защото сигурно е, че работодателятъ ще използватъ надпреварването на гладнитъ работници да се заловятъ на каквато и да е работа, та каквито и да бъдатъ условията. Но общественитъ процеси не биха сирѣли до тука, както и не сж спирали. Цѣлитъ работнически слой би се видѣлъ озлобенъ отъ положението си на „излишенъ“ на земята и би насочилъ цѣлото си отмѣстително настроение къмъ работодателятъ, а цѣлото си разрушително действие срещу държавата, понеже ще я обвини въ безгрижие. Тъкмо такова стечение на обстоятелствата, обаче, е вредно и нежелателно за

външно напрежение, предъ което тя е изправена, може да бѣде издържано само при едно вътрешно сцепление на на-рода. За да отстрани прѣчкитъ къмъ тази целъ, държавата трѣбва да прояви очевидни и убедителни грижи и къмъ слабитъ обществени слоеве, а една отъ тѣзи грижи е и налагането института на колективния трудовъ договоръ, който отъ много рано бѣше вече желание на слабитъ работнически организации. Така, върху една стопанска база се изгражда единъ правенъ институтъ, както, впрочемъ, е почти съ всички правни институти.

Г-нъ Ошановъ разглежда най-напредъ зараждането и историческия развой на този институтъ, като отбелязва, че родината му е Англия (тъкмо поради нейното изпреварено индустриализиране), следъ това идва Франция, Германия и други. Отъ изследванията на автора, обаче, се вижда, че за системно законодателство по интересувания го въпросъ може да се говори едва следъ свѣтовната война 1914—1918 година. Това обстоятелство е сжщо понятно, защото тъкмо следъ войната дойде единъ голѣмъ завои въ схващанията за държавата въобще. Все въ първата частъ на книгата си г. Ошановъ разглежда и тритъ главни системи за правната регламентация на колективния трудовъ договоръ. Франция е посочена като примѣръ за сключването на колективния трудовъ договоръ между самитъ заинтересовани страни (работници и работодатели), Англия е посочена като примѣръ за сключването на колективния трудовъ договоръ чрезъ посредничеството на смѣсени комисии, съставени отъ хора извънъ професионалитъ организации, а Съветска Русия е посочена като примѣръ за налагане на колективния трудовъ договоръ отъ държавнитъ професионални организации. Къмъ тази система се придържатъ Италия, България и др.

Въ втората частъ на книгата е разгледано правното уреждане на колек-

тивния трудовъ договоръ въ България. Тукъ авторътъ прави единъ изчерпателенъ обзоръ и разборъ на всички правни елементи, условия и последици на колективния трудовъ договоръ. Тази материя обхваща кръгло 135 страници (81—217) и е изложена по единъ начинъ твърде полезенъ, както за теоритиците, тъй и за хората, които на практика иматъ работа съ колективния трудовъ договоръ, съ неговитъ действия, санкции и т. н.

Третата частъ е заета съ единъ обширенъ и задълбоченъ теоритически разборъ на правното понятие колективенъ трудовъ договоръ, като се търси мѣстото му въ правната доктрина. Авторътъ идва до заключението, че колективниятъ трудовъ договоръ, като правенъ институтъ, не може да се помѣсти въ гражданското право, става центъръ на вече самостоятелно обособяващо се трудово право. Това заключение на автора е оправдано и отъ гледището на со-

циалната политика и на стопанската политика, понеже „колективниятъ трудовъ договоръ е единъ необходимъ правенъ институтъ за съвременния социаленъ и икономически животъ, който, заедно съ развитието и усъвършенствуването на трудовото право, ще се развива все повече като методъ за принудително определяне на едни по-носни условия на труда и ще способствува за установяване на редъ и миръ въ отношенията между представителитъ на двата най-крупни фактора въ стопанската дейность — труда и капитала — противоречията между които сж били винаги източници на голѣми социални конфликти и опасни политически сътресения“ (стр. 308).

Мога само да препоръчамъ тази навременна и полезна книга, както за хората съ теоритически интересъ, тъй и за хората, които на практика иматъ досегъ съ тази материя.

Проф. Ст. Чолаковъ

Colin Clark; The conditions of economic progress; 380 стр. цена 25 шилинга, Лондонъ, Macmillan & Co. 1940,

Свѣтовната стопанска литература бѣ обогатена презъ 1940 година съ едно ценно съчинение на прочутия английски статистикъ проф. Колинъ Кларкъ, подъ заглавие „Условията за стопанския прогресъ“. Както е известно, проф. Кларкъ направи, преди известно време, едни твърде важни изследвания върху английския националенъ доходъ и винаги е билъ единъ отъ първитъ застъпници за прилагането на статистическия методъ при установяването и провеждането на стопанската политика.

Въ своето ново съчинение, проф. Кларкъ отново застъпва, въ увода му, становището, че не само стопанската политика, но и стопанската теория трѣбва да се основава на статистиката.

Новиятъ трудъ на проф. Кларкъ има за задача да свърже неговитъ досегашни изследвания върху националния доходъ на Англия съ съществуващитъ стопански теории, застъпвани най-много отъ проф. Пигу и проф. Кейнсъ, като извлѣче по този начинъ законитъ (морфологията) на стопанското развитие, така, както тѣ се проявяватъ въ статистикитъ за националния доходъ.

Много интересно е сравнението, което авторътъ прави между националнитъ доходи на отдѣлнитъ страни възъ основа на което той идва до твърде важни теоритични заключения. Така, споредъ

него 81% отъ човѣчеството, което е заето съ активна работа, има доходъ отъ 2 до 10 долара седмично; 9% иматъ доходъ между 10 и 20 долара седмично и само 10% иматъ доходи надъ 20 долара седмично. Още по-интересно е сравнението, което той прави за народитъ, които спадатъ къмъ отдѣлнитъ групи. Така, въ първата група спадатъ преимуществено земеделскитъ страни, а въ втората и третата група — главно индустриални страни. Изхождайки отъ това дѣление на доходитъ, проф. Кларкъ раздѣля човѣчеството на три групи: 1) Народи, които сж заети съ първично производство, а именно съ земедѣлие, рибарство, горско дѣло; 2) Народи, които сж заети съ вторично производство — индустрия и минно дѣло и 3) Народи, които сж заети съ третично производство — търговия, съобщения, администрация и т. н.

Преминаването на народитъ отъ една група въ друга, споредъ него става (възъ основа пѣкъ на едно дългосрочно съпоставяне на националнитъ доходи на отдѣлнитъ страни презъ последнитъ 100 години) възъ основа главно на два момента: 1) преминанването на работящото човѣчество отъ една група въ друга и 2) засилването на продуктивността въ рамкитъ на дадена група или въ всички групи. Като примѣръ за първото пре-

минаване се дава напредването на един народ от състоянието на земеделски народ в това на индустриален или от индустриален в търговски, а като характерно за второто преминаване е това, което се осъществява благодарение на техническия напредък, отъ увеличаването на участието на капитала в производството и т. н.

Като примър за едно подобно развитие авторът взема Англия, гдето преминаването от първата в втората група и от втората в третата е предизвикало, заедно с общото увеличение на производството, едно увеличение на националния доход между 1867 и 1930 година с 460%, респективно с 320%, на активно засто лице. Същевременно, процентното участие на активното население, което е заето в първично производство, спада от 17% на 1.8%. Изключение в това отношение прави Австралия и Нова Зеландия, при които поставянето на земеделското производство на напълно технически основи и разполагането с огромни обработваеми площи е довело до едно по-високо ниво на доходите на глава от земеделското население, т. е. на населението, занимаващо се с първично производство, отколкото е нивото на доходите на занимаващите се с вторично и третично производство.

Авторът прави и една втора група съпоставяния в развитието на населението и националния доход. Като сравнява нарастването на националния доход с увеличаването или намаляването на населението в отделните страни, проф. Кларк извежда закона, че нарастването на населението в страни с първично производство (земеделни, риболов и т. н.), винаги е съпроводжано с спадане на националния доход на глава от населението, докато в страните с вторично и третично производство, намаляването на населението нормално е съпроводжано от спадане на националния доход. Това е, обаче, obviously не само по статистичен път, от който изхожда той, но и по чисто логичен такъв, защото увеличаването на населението в един земеделски страни, които са напълно колонизирани, неминуемо трябва да стигне до една граница, над която човешката възпроизводителност ще продължава, докато земята не ще може да дава все по-голям плод.

Съ това си теоритично твърдение, обаче, той помирява двете течения на малтусианците, т. е. малтусианците и нео-малтусианците. Като примър, на държава, в която нарастването на населението е потискало националния доход, дори до под нивото на екзистенци минимума, проф. Кларк изтъква Япония, която е успяла да избегне тази опасност само чрез индустриализирането си.

Основният проблем в индустриалните страни, според автора, днес се състои в това, да се даде възможност на страната да увеличи националния доход до толкова, че да е в състояние да поддържа пълния капацитет на националната индустрия. Между стопанските и главно между конюнктурните теоретици, днес е общоприето разбирането, че в индустриалните страни съществува една причинна и функционална връзка между размера на националния доход и стойността на инвестициите, които се извършват в страната. Ако се появява понекога безработица в тези страни, това означава, че съществува един диспарат между размера на инвестициите и необходимия потенциален национален доход. Достигането до едно такова равновесие е главната проблема на индустриалните страни, към които като най-ярък примър можем да поставим Съединените щати.

Макар и такива проблеми да съществуват в Съединените щати, главният проблем за автора, в най-голямата част на света, е обратният: увеличаването на производствения капацитет на отделните народни стопанства, а, заедно с това, и увеличаването на националния доход.

Макар и разполагаемият статистически материал да не е достатъчен за цялостното потвърждаване на изведената теория на проф. Кларк, неговите заключения са извънредно ценни, защото те отговарят на досегашното развитие на световното стопанство и защото действително увеличават авторитета на статистическото разглеждане на стопанските въпроси, като с това се дава и една широка основа за ново теоритично отношение към стопанската действителност.

К-в

СТОПАНСКИ КНИГОПИСЪ

Списание на Българското икономическо дружество

Год. XXXIX, кн. 3. Ценитъ и политиката по отношение на ценитъ у насъ и въ чужбина — Бор. Недковъ; Сѣщностъ, значение и развой на българската кооперация — Ангелъ Дзепеловъ; Службата на българскитъ външни държавни заеми презъ 1940 година — Ник. Стояновъ; Външната търговия между България и Унгария — Д-ръ Христо Пѣевъ; Положението на държавнитъ дългове на 31 декемврий 1939 год.; Координиране стопанската дейностъ въ Англия — Георги Д. Петковъ; Кредитиране на германското земедѣлие отъ Райхсбанкъ — Ник. С. Мѣдровъ.

Год. XXXIX, кн. 4. Върху парливитъ въпроси на нашето говедовъдство — Д-ръ агр. Н. Платикановъ; Въ добро или лошо положение се намира скотовъдното ни стопанство, въ частности работниятъ добитѣкъ? — Проф. Н. В. Долински; Развитие на външната ни търговия презъ 1939 година — Борисъ Ц. Арнаудовъ; Производството на петролъ и продоволствието на воюващитъ — Люб. А. Янковъ.

Год. XXXIX, кн. 6. Състоянието на пренаселеностъ въ българското земедѣлие — Д-ръ А. Ю. Тотевъ; Банковото дѣло въ България презъ 1939 г. — А. Кемилевъ; Английскитъ банки и новата война въ Европа — Люб. А. Янковъ.

Българско стопанство

Год. II, кн. 7. Принципи на стопанската гражданска мобилизация; Нашето памуко производство; Събитията и изводи: Стопанската и моралната подготовка на военното стопанство; Законъ за военното стопанство въ Турция; Новитъ данѣчни закони и проекти въ народното събрание; Контрабанда или нѣщо друго? Разширение на монополната търговия.

Год. II, кн. 8. Бюджетопроектътъ на държавата за 1940 год. и изложението на министра на финанситъ; Мѣрkitъ за разширение на конопената култура; Събития и изводи: Английската стопанска офанзива на Балканитъ; Осигуряване на снабдяването и регулиране на ценитъ; Разработване на медни мини въ България; Производство на конопено-ютени тъкани; Ново засилване на строежа.

Год. II, кн. 9. Регламентиране на външната търговия и организиране на външната търговска политика; Гражданска-

та мобилизация у насъ; Събития и изводи: Дирекция за външната търговия; Дунавското жито и войната; Розопроизводството и цената на розовия цвѣтъ; Въпросътъ за растителнитъ масла; Интерамериканската банка; Продучване на природнитъ богатства; Законъ за академията на наукитъ; Едно необходимо пояснение.

Год. II, кн. 10. Националниятъ доходъ на България за 1939—1938 г.; Разширение културата на лена за влакно; Електрификацията на Северна България; Тазигодишниятъ пловдивски панаиръ; Кого ползува статуквото на външната търговия въ югоизточна Европа; Конференция по въпроси въ връзка съ конопипроизводството; Банковото дѣло въ България презъ 1939 г.; Повишение ценитъ на памука у насъ; Промѣна въ югославската митнишка тарифа по вноса и износа; Външната ни търговия презъ януарий и февруарий 1940 г.; Стабилни цени; Транспортнитъ възможности на Дунава.

Год. II, кн. 11. Характерни черти на пренаселеността въ Балканскитъ страни; въпросътъ за ценитъ на изнасянитъ и внасяни у насъ стоки; Събития и изводи: Новата Дирекция на външната търговия; Премахване на финансовия контролъ въ България; Новата система на външната търговия и девизното стопанство на Румъния; Нашитъ минни богатства; Електрификацията на България; Законътъ за финансовото облекчение и заздравяване на общинитъ; Ликвидацията на Свободния университетъ; Законопроектътъ противъ непочтената конкуренция; Измѣнение на закона за Дирекцията на хранопзноса; Държавната политика по земедѣлието.

Год. II, кн. 12. Подобрене поминѣка на планинското население; Новитъ измѣнения въ данѣка върху приходитъ; Събития и изводи: Военно производствена организация на земедѣлското ни стопанство; Отчетътъ на Българската народна банка за 1939 год.; Законъ за наповане и отводняване на земитъ; Конференцията на стопанския съветъ при Балканското споразумение; Законъ за стопанисване на фондовитъ земи; Кредитиране на държавата отъ Б. з. и к. банка; Държавната строителна политика.

Стопански проблеми

Год. V, кн. 3. Устойчива неустойчивостъ; Финансови въпроси — Евг. П.; За коопе-

ративните земеделски стопанства — Ив. Данайловъ; За кооперативното обработване — К. Палчевъ; Кооперацията въ еволюцията на земеделското стопанство — С. Грековъ; Млѣкото и неговата стойност и цена — Д-ръ Кабаивански; Поскѣпване на живота — Д-ръ Ал. К. Пѣвѣ; Стол. индустрия като градоустр. проблемъ — Арх. С. Велчевъ; Политическата икономия на Жакъ Натанъ — П. Колевъ; Скандинавските държави — Венеаминъ.

Год. V, кн. 4 и 5. Новият етапъ. Цени на земеделските произведения — П. К.; Кооперативни земеделски стопанства — Н. Кандевъ; Електрификацията въ България — Инж. П. Горбановъ; Индустриалното и селско-стопан. развитие на С. С. С. Р. — П. Г.; Характерът на селското стопанство въ България — П. Куининъ; Защо не става обединението на поп. банки — С. Тодоровъ; Черно море — Ив. Ружъ; Сев. морски път на С. С. С. Р. — Д-ръ Ал. К. Пѣвѣ; Белгия, Холандия и Люксембургъ — Славъ Петровъ.

Год. V, кн. 6. Ръководене стопанството отъ държавата — Евг. П.; Бюджетна ветеринарна политика — Д-ръ К. Дрънски; Гладът за земя и горитъ — В. Ангеловъ; Втората свѣтвна война и аграрната криза — А. Т. Обществени осигуровки въ С. С. С. Р. — П. И. Зеленко, — Кредитни пласменти.

Български тютюнъ

Год. 5, кн. 4—5. Стопанската война — Д-ръ Хр. Пѣвѣ; Българският тютюнъ — Дим. Павловъ; Свѣтвното производство на тютюно — Д-ръ Е. Арнолдъ Фериди; Вносътъ и износътъ на България — Мар. Мариновъ; Идеи, факти и оценки; За тютюновитъ сушилни. За търговскитъ ни връзки въ Русия.

Год. 5, кн. 6. Работническото — отъ редакцията; Военната конюнктура и отраженията ѝ въ България — Д-ръ Г. Липовански; За градушката и застраховката срещу нея — Дим. Павловъ; Тютюнопроизводството въ С. С. С. Р. — Ал. Сепелановъ.

Кооперативно дѣло

Год. XIV, кн. 2. Естеството на кооперативното движение между земеделцитъ — Проф. И. В. Емеляновъ; Погледъ върху занаятчийската кооперация — Д. М. Пандовъ; Работническата производ. кооперация — Шарлъ Жидъ; Задачитъ на кооперацията съ огледъ на днешния моментъ — Тр. М. Доброславски; Занаятчийството и занаятчийскитъ кооперации

— Дѣлчо Г. Сапунджиевъ; Основните принципи на кооперацията и Международния кооп. съюзъ — Ернестъ Поасонъ; Тълкуване на нѣкои постановления отъ закона и устава на поп. банки — Стефанъ Просеничковъ; За дѣловия капиталъ на длъжниците, получили облекчение по З. О. Д. З. К.

Год. XIV, кн. 3. Автономия на личността и колективна дейность — Д-ръ Ж. Фоке; Кооперации за общо стопанисване и обработване на земи — Тр. Дончевъ; Кооперацията по отношение на труда и работническото — Георги Ив. Поповъ; Ръстътъ на българската кооперация — Ангелъ Желеповъ; Размѣртъ на заемитъ въ популярнитъ банки — Стефанъ Просеничковъ; Поукитъ отъ шведския опитъ — Проф. Б. Лавернъ; Законътъ за предназначения конкордатъ и кооперативнитъ сдружения — Крумъ Пулиевъ; Значение на възбраната — Н. Живковъ.

Списание на Съюза на народнитъ кооперативни банки.

Год. IX, кн. 4. Югославия и българи — Ради Василевъ; Балансовата структура на народнитъ кооперативни банки презъ 1939 год. — Ангелъ Желеповъ; Членуването съ огледъ седалището на народната кооперативна банка — Б. Сарафовъ-Мждрогановъ; Кооперативни комбинати — Трифонъ Дончевъ; Стопански постижения презъ 1939 год. — Петъръ Алексиевъ; Новитъ облагания и кооперациитъ; Облекчение задълженията на общинитъ; Международенъ комитетъ за кооперативни връзки; Метановъ газъ вмѣсто петролъ въ Англия; Изъ колхозното стопанство на С. С. С. Р.; Принудително засаждане съ слънчогледъ въ Унгария; Свѣтвното производство на петролъ.

Год. IX, кн. 5. Нуждитъ на българското земедѣлие — Ради Василевъ; Народнитъ кооперативни банки въ предвоенния периодъ — Ангелъ Касабовъ; Стопански условия и кооперативно осъзнаване — Иванъ Стефановъ; Новитъ данъчни облози — Сарафовъ-Мждрогановъ; Вътрешната търговия и народнитъ кооперативни банки — Д-ръ Д. Тошевъ; Индустриални кооперации въ Китай; Дания въ кооперативно отношение.

Год. IX, кн. 6. Едно хубаво начало — Асенъ Марковъ; Резолюция на Югославно-българския кооперативенъ институтъ; Кооперацията като органъ на държавната политика — Проф. Станчо Чолаковъ; Опредѣляне размѣра на вноскитъ по

чл. 2, ал. III и чл. 14, буква „б“ отъ з. о. д. з. к. — Стефанъ Михайловъ; Служителитѣ при съюзнитѣ народни кооперативни банки — Д-ръ Ж. Алиехъ; Земедѣлското образование въ България — Димитъръ Кръстевъ; Частна, колективна собственостъ и кооператизъмъ — Христо Върговъ; Здравнитѣ кооперации въ Индия.

Списание на Института на заклетитѣ експертъ-счетоводители въ България.

Год. IX, кн. 4 и 5. Нѣщо за годишни балансъ и за годишната смѣтка „Печалби и загуби“ — Ал. Миновъ; Изчисления на дължимитѣ суми по ипотечнитѣ заеми, които се облекчаватъ по закона за О. Д. З. К. — Илия Божиновъ; Отчетностъ и отчетъ — В. Хр. Джапуновъ; Софийската популярна банка — Хр. Д. Бакърджиевъ; Дефицитерно земедѣлско стопанство — Романъ Григоровъ.

Год. IX, кн. 8 и 9. Кои провинения на заклетитѣ експертъ-счетоводители подлежатъ на анкетиране отъ Института — Ал. Миновъ; Особенности въ счетоводството на командитнитѣ дружества — Професоръ Г. Ионковъ; Обсегътъ на дейността на заклетия експертъ-счетоводителъ — Д-ръ Д. Недѣлковъ; Обществено-комуналнитѣ и финансово-бюджетнитѣ стопанства и тѣхното счетоводство — Б. Хр. Джапуновъ; Счетоводството на една тютюно-търговска фирма — Ив. Ст. Влаховъ; Впечатления отъ едно посещение на Д-во „Гранитоидъ“ — Батановци — Ал. Миховъ.

Кооперативно право

Год. VII, кн. 6. Правната регламентация на трудовитѣ колективни договори и труд. арбитражъ — Проф. Ил. Януловъ; Публикувани закони и правилни-

ци; Актуелнитѣ въпроси на българската кооперация — Сотиръ Яневъ.

Год. VII, кн. 9. Касиеръ-дѣловодителитѣ въ кредитнитѣ кооперации иматъ правата на счетоводителитѣ по ал. II на заб. къмъ чл. 5 отъ З. В. търговия — Никола Ив. Къневъ; Прихващане на спестовни влогове срещу дългове въ кооперациитѣ — Ив. Христовъ; Кооперациитѣ и гражданската мобилизация — Борисъ Игнатовъ.

Год. VII, кн. 10. Изоставяне и прехвърляне на дѣловетѣ въ кооперациитѣ — Никола Ив. Къневъ. Структурнитѣ особености на нашитѣ земедѣлски стопанства въ връзка съ начинитѣ за подобрене имъ — Ради Марковъ.

Б. И. А. — Списание на Съюза на българскитѣ инженери и архитекти.

Застрахователенъ прегледъ, год. II, ред. Георги Дечевъ.

Индустриаленъ прегледъ, год. XI — органъ на Съюза на бѣлг. индустриалци.

Месечни известия на Главната дирекция на статистиката, год. XXXIX.

Кооперативна пробуда, издание на Съюза на народнитѣ кооперативни банки.

Експортенъ прегледъ — органъ на Експортния институтъ, год. IV.

Бюлетинъ на Бѣлг. зем. и кооп. банка, год. V.

Български туристъ — органъ на Българския туристически съюзъ.

Отецъ Паисий — органъ на всебългарския съюзъ „Отецъ Паисий“.

Бразда, ред. Хр. Стайковъ, год. V.

Храна и животъ, год. II, ред. д-ръ Захари Гановъ.

СПИСАНИЕ НА Д-ВОТО НА ЗАВЪРШИЛИТѢ ВИСШЕТО ТЪРГОВСКО У-ЩЕ ВАРНА

ГЛАВЕНЪ РЕДАКТОРЪ: Проф. СТАНЧО ЧОЛАКОВЪ

РЕДАКТОРИ: ред. доцентъ БОЙЧО БОЙЧЕВЪ и ч. доцентъ ИВАНЪ ПАНДОВЪ

БЪЛГАРСКА ЗЕМЕДЪЛСКА И КООПЕРАТИВНА БАНКА

НАРОДНО УЧРЕЖДЕНИЕ

за обслужване съ кредитъ българското стопанство и кооперации
ОСНОВАНО ВЪ 1864 ГОДИНА
ПРЕУСТРОЕНО ВЪ 1879, 1904 и 1934 г.

Основанъ капиталъ и запасни фондове къмъ 31 декемврий 1939 година

1.150.000.000 лева

Капиталътъ е неограниченъ

Въ края на всѣка операционна година къмъ собственитѣ банковѣ сръдства се прибавя и цѣлата чиста печалба.

Обслужва съ кредитъ:

Земедѣлскитѣ стопанства, земедѣлскитѣ кредитни и кооперативни потрѣбителни сдружения, тѣхнитѣ съюзи и воднитѣ синдикати; занаятчийскитѣ и занаятч. кооперации; попул. банки и тѣхнитѣ съюзи.

Доставя:

Земедѣлски орждия и машини, подобрани семена за посѣвъ на зърнени храни и фуражъ, меденъ сулфатъ (синь камъкъ) за прѣскане и предпазване лозята и овошнитѣ градини отъ болести и за защита отъ паразити; занаятчийски материали и пр.

Притежава:

16 антрепозитни складове за пашкули съ пашкулосушилини въ главнитѣ бубо-отгледни и производителни села и градове, 8 модерни винарски изби.

Надзирава:

Кооперативното розоварене и посрѣдничѣ за продажбата и износа на розовото масло.

Посрѣдничѣ:

За продажба и износъ за чужбина на земедѣлски произведения, събрани отъ кооперативнитѣ сдружения: тютюнъ, пашкули, розово масло, прѣсни, сухи и консервирани плодове, зърнени храни и фуражъ, машини, сахтиянь, килими и др.

Застрахова:

Земедѣлскитѣ култури срещу градушка и други природни стихии; добитѣка срещу смъртъ и злополука; държавнитѣ и обществени имоти срещу пожаръ и вѣршачкопритежателитѣ срещу гражданска отговорностъ.

Извършва:

Всички банковѣ операции, приема спестовни влогове, срочни и безсрочни, при най-износни условия.

СЕДАЛИЩЕ И УПРАВЛЕНИЕ ВЪ СОФИЯ

100 клона и 50 агенции въ всички производителни, земедѣлски градове и села. 250 популярни банки въ цѣлата страна, които извършватъ влогово — акредитивна служба. Постоянна кооперативна изложба въ София — произведения на занаятчийски производителни кооперации и на занаятчи, членове при популярни банки, и подвижна занаятчийска изложба въ всички по-голѣми центрове на Царството.

Българска народна банка

ОСНОВАНА ВЪ 1879 ГОДИНА

Капиталъ 300,000,000 лева

Резерви 1,198,000,000 лева

(Централно управление — София

К Л О Н О В Е:

София, Бургасъ, Варна, Видинъ, Габрово, Дупница, Кюстендилъ, Пловдивъ, Плъвенъ, Русе, Свищовъ, Ломъ, Сливенъ, Стара Загора, Пазарджикъ, Търново, Хасково, Шуменъ, Ямболъ, Казанлъкъ, Асеновградъ и Враца

АГЕНТУРИ ВЪ 80 НАСЕЛЕНИ ПУНКТОВЕ

БАНКА БЪЛГАРСКИ КРЕДИТЪ — А. Д.

Основана съ участието на държавата, Б. н. банка и Б. з. к. банка

Оторизиранъ Капиталъ лв. 250,000,000

Извършва всички банкови операции. Специално оторизирана съ законъ за издаване гаранции предъ държавни и обществени учреждения за участие въ търгове.

32 КЛОНА — 20 ПРЕДСТАВИТЕЛСТВА.

Въ всички останали градове кореспонденти — Б. н. банка

ЦЕНТРАЛА СОФИЯ, ЛЕГЕ 17

ТЕЛЕГРАФИЧЕСКИ АДРЕСЪ „БЪЛКРЕДЪ“

СТОЛИЧНА ОБЩИНСКА БАНКА

Автономно общинско учреждение, работещо подъ неограничената отговорност на Столичната голъма община

ОСНОВЕНЪ КАПИТАЛЪ 20 000.000 ЛЕВА

Банката извършва следните операции:

Отпуска заеми срещу залогъ на: скъпоценности, велосипеди, грамофони, килими, покривки, разни платове за дрехи, куфари, микроскопи, бинокли, музикални инструменти, костюми, балтони, пардесюта, пишущи машини, пиана, плетачни машини, радиоапарати, сервиси, разни, фотографически апарати при най-износни условия.

Отпуска заеми срещу пенсии.

Приема срочни и безсрочни влогове при следната лихва:

4 1/2 % за безсрочни влогове; 5 % за едногодишните срочни влогове; 5 1/2 % за двугодишните срочни влогове и 6 % за тригодишните срочни влогове.

Столични граждани! внасяйте вашите спестявания въ вашата банка

СТОЛИЧНА ОБЩИНСКА БАНКА

КРЕДИТНА БАНКА

Основана презъ 1905 г.

Централа въ С О Ф И Я

Клонове: ВАРНА, РУСЕ И ПЛОВДИВЪ

Капиталъ напълно внесенъ... лв. 50.000.000

Резервенъ капиталъ..... лв. 36.000.000

Телегр. адресъ:

КРЕДИТБАНК

**Извършва всички банкови операции
Дава подъ наемъ касетки въ модер-
ното си хранилище при най-износни
условия**

ИТАЛИЙНСКА И БЪЛГАРСКА

ТЪРГОВСКА БАНКА

Централа СОФИЯ Клонове: БУРГАСЪ, ВАРНА и ПЛОВДИВЪ

КАПИТАЛЪ: лв. 40,000,000. РЕЗЕРВИ: лв. 23.180,000

Телеграфически адресъ: БУЛКОМИТЪ. Телефони: 2-76-55 до 2-76-58

Основана отъ

БАНКА КОМЕРЧИАЛЕ ИТАЛИЯНА

КАПИТАЛЪ ИТАЛИЙНСКИ ЛИРИ: 700,000,000

Всички видове банкови операции. Наемане на касетки („Safes“)

**Продажба и изплащане, безъ никаква комисионна на „Travaler's“ Cheques“
(пътнически чекове), издадени отъ Банка Комерцияле Италияна и издаване на
туристически чекове, бонове за хотели и др. въ италиански лири**

СЪЮЗЪ НА ПОПУЛЯРНИТЕ БАНКИ

ЦЕНТРАЛНА БАНКА НА ПОПУЛЯРНИТЕ БАНКИ

София, ул. Раковски, 116. Телефони 2-19-65, 2-19-66, 2-19-67

Обединява 207 популярни банки във всички градове и постоалъми села на Царството съ 135.000 индивидуални членове-кооператори

Собствени срѣдства на Съюза и популярните банки	636.000.000	лв.
Влогове отъ частни лица	1.870.000.000	"
Други срѣдства	575.000.000	"
Пласменти въ кредитъ	1.506.000.000	"
Пласменти въ стопанска дейность	252.000.000	"
Разполагаеми срѣдства и други пласменти . . .	1.164.000.000	"

СЪЮЗЪ НА

НАРОДНИТЕ КООПЕРАТИВНИ БАНКИ СОФИЯ

Ул. Гурко № 3

Телефони № № 2-51-53 и 2-51-57

КРЕДИТНА ЦЕНТРАЛА

обединяваща 72 народни кооперативни (популярни) банки

Членове-кооператори 70,000

Собствени срѣдства	443,000,000
Влогове	1,096,000,000
Пласменти	1,187,000,000
Наличность и излишъци	398,501,000

**ИЗВЪРШВА ВСИЧКИ ВИДОВЕ БАНКОВИ ОПЕРАЦИИ
ПРИЕМА ВЛОГОВЕ**

ОБЩИЯТЪ СЪЮЗЪ НА БЪЛГАРСКИТЪ ЗЕМЕДЪЛСКИ КООПЕРАЦИИ

през 1939 година е изнесъл на външния пазар:

1434 вагони плодове и зеленчуци за 85.964.500 лева;
42.135.120 бройки яйца за 72.469.027 лева;
Събралъ на вътрешния пазаръ и изнесъл въ чужбина:
200.746.000 кгр. зърнени храни, слънчогледъ и др. за 87.146.000 лева;
800.084 кгр. млъчни и животински произведения за 24.779.791 лева.

Презъ същото време Общиятъ съюзъ е доставилъ и пласиралъ въ страната:
колониялни стоки за 48.191.151 лева;
машини и резервни части за 19.220.000 лева;
петролъ и петролни деривати за 51.600.000 лева;
и книжни материали за 2.470.000 лева.

Презъ изтеклата година Общиятъ съюзъ е отбелязалъ значителни успѣхи и въ своята организационна и културно-просвѣтна дейность.

Днесъ той обединява 38 районни съюзи и синдикати съ 1500 земеделско-стопански кооперации, въ които членуватъ надъ 220.000 земеделски стопани.

Подъ върховното покровителство на Н. В. Царя МОСТРЕНЪ ПАНАИРЪ -- ПЛОВДИВЪ

ВСЪКА ГОДИНА ПРЕЗЪ ПРОЛЪТЪТА

Величествена манифестация на българското и чуждестранно производство.

Голѣми улеснения за изложители и посетители.

Пжтуване съ 70% намаление по Б. д. желѣзници и 25—50% по чуждестраннитѣ такива.

За сведения: Мостренъ панаиръ — Пловдивъ

Телефонъ 888

Пощенска спестовна каса

Основана въ 1896 год. подъ гаранция на държавата.

ЦЕНТРАЛНО УПРАВЛЕНИЕ ВЪ
СОФИЯ, УЛ. МОСКОВСКА № 19.

I. СПЕСТОВНА СЛУЖБА

Вложители	708.000
Събрани влогове	3.614.000.000 лв.

II. ЧЕКОВА СЛУЖБА

Смѣткопритежатели	5.217
Авуари по смѣтките надъ	147.000.000 лв.

ОБОРОТЪ ПРЕЗЪ 1939 ГОД.:

2.500.000 операции на **12** милиарда лева

Касова служба при централното управление въ София и при всички телеграфопощенски станции въ страната.

ЕКСПОРТНИЯТЪ ИНСТИТУТЪ

ратува за преуспѣване на българското стопанство

ЕКСПОРТНИЯТЪ ИНСТИТУТЪ помага на българския производител и износител. Къмъ всички, които сѣ заинтересувани въ преуспѣването на

БЪЛГАРСКИЯ ИЗНОСЪ и тѣзи, които по чисто благородни подбуди желаятъ да бждатъ полезни на едно голѣмо дѣло, ЕКСПОРТНИЯТЪ ИНСТИТУТЪ се обръща съ молба, да изпратятъ въ канцеларията на Института

разни стопански снимки, които ще илюстриратъ въ художествена форма процеса на производството и резултатитъ отъ всички продукти, които ражда българската земя.

Отъ Експортния институтъ, ул. „Гр. Игнатевъ“ 2

Дирекция за закупуване и износъ на зърнени храни — София

„ХРАНОИЗНОСЪ“

Държавенъ институтъ за търговия съ зърнени храни, текстилни влакна и маслодайни семена. Монополно право за търговия съ пшеница и ржжъ. Търговия съ конопъ и ленъ

Исключително право на търговия съ памукъ, ленени стебла, рицинь и износъ на масл. семена: слънчогледаво, рапично, памучно и произведенията отъ тѣхъ.

ПРЕДСТАВИТЕЛСТВА: Варна и Бургасъ. АГЕНТУРИ: въ цѣлото царство
Банкова смѣтка: Бълг. земеделска и кооперативна банка

БЪЛГАРСКО АКЦИОНЕРНО ДРУЖЕСТВО

„ГРАНИТОИДЪ“

За електрически, индустри-
ални и минни предприятия

Основенъ Капиталъ 600,000,000 лева
Резервенъ Капиталъ 91,500,000 лева

ПРОИЗВОДСТВО НА

електрическа енергия, портландъ-
циментъ, гипсъ-алабастръ и пр.

ДОБИВАНЕ НА

каменни въглища и бри-
кети отъ мина „ПИРИНЪ“

Сродно дружество Минно акц. д-во

„ПИРИНЪ“

ЗАВОДИ НИКОЛА ЧИЛОВЪ

АКЦИОНЕРНО ДРУЖЕСТВО ЗА ХИМИЧЕСКИ ПРОИЗВЕДЕНИЯ

София, ул. „Александър I“ № 1. [Телефони 2-56-78, 2-56-79

ПРОИЗВЕЖДАТЪ:

МАСЛЕНА ФАБРИКА

Слънчогледово рафинирано масло „НИВА“ въ бутилки по 1 литъръ, бидони
пломбирани, растителни масла, втвърдени масла, фуражи.

САПУНЕНА ФАБРИКА:

Сапуни за пране и за миене „ПЪТЕЛЪ“, „СЛОНЪ“, „КУЛА“, зеленъ
„КОТКА“, жълтъ „ПАЛМА“, „САВОНЕТКА“, сапунъ „ХИМПРО“ за лице,
бана и ржце.

ПАРФЮМЕРИЙНА ФАБРИКА:

Паста за зъби „ИДЕАЛЪ“, тоалетни сапуни „ИДЕАЛЪ“, хормоновъ кремъ
„ГИТА“, кремове за лице „ИДЕАЛЪ“, пудри „ИДЕАЛЪ“, кремове за бръ-
снене, червило за устни и страни, одеколони, вода за зъби и др.

ГЛИЦЕРИНОВА ФАБРИКА:

Аптекарски глицеринъ, технически и динамитенъ.

ТУТКАЛНА ФАБРИКА:

Коженъ, кокаленъ туткалъ „СЛОНЪ“, желатинъ, химически торове.

ХИМИЧЕСКА ФАБРИКА:

Всички видове гресове, консистентни и текстилни (масла, паста за печени
„ПЪТЕЛЪ“ и др.

АКЦИОНЕРНО АНОНИМНО ДРУЖЕСТВО

„УСПѢХЪ“
ГАБРОВО

**Фабрика за чисто вълнени
платове, одеала и преди.**

За телеграми: „Успѣхъ“. Телефонъ 528

А. Д. ЗА КОЖАРСКА ИНДУСТРИЯ
ХР. В. МАРОКИНДЖИЕВЪ & С-ИЕ
———— Г А Б Р О В О ————

**Най-реномираната фабрика за производство на
ОБУЩАРСКИ ГЪОНОВЕ**

———— Основана 1887 година ————

1 | ВЪКОВНО
2 | КОЖАРСКО
ПРОИЗВОДСТВО

За телеграми:
МАРОКИНДЖИЕВЪ

Телефони:
Фабрика: 350, Домъ: 454 и 550

1-ва БЪЛГАРСКА ПЛЕТАЧНА ФАБРИКА
за
ФИННИ ТРИКОТАЖИ, ЧОРАПИ
И ПАМУЧНИ ПРЕЖДИ

„БЖДАЩНОСТЪ — ИЛИЯ ИЛИЕВЪ“ А. Д.
ЦАРСКИ ПРИДВОРЕНЪ ДОСТАВЧИКЪ
ГАБРОВО

ТЕЛЕФОНИ: фабриката № 314, кантората № 512.
За телеграми: БЖДАЩНОСТЪ — Габрово

КАМГАРНА ПРЕДАЧНИЦА

Финни вълнени индустриални преди за пла-
тове, трикотажъ, чорапи и др.

Машиненъ последенъ модель 1933 г. и 1937 г.

Акц. д-во за индустрия и търговия

„БР. П. Х. СТОЙЧЕВИ“

Получени награди отъ изложенията:

Пловдивъ 1892, Русе 1892, Чикаго 1893, Анверсъ 1894,
Парижъ 1900, Лондонъ 1907, Пловдивъ 1935 год.

Телефони: № 278 и 253.
Кжща основана 1859 г.

ГАБРОВО

ТЕКСТИЛНА ФАБРИКА
„ХРИСТО РАЙКОВЪ“ А. Д.
ГАБРОВО

Производство на камгарни и щрайхгарни
 вълнени платове.

За телеграми: ХРИСТО РАЙКОВЪ
 Телефонъ № 312

ФАБРИКА
„ПРИНЦЪ КИРИЛЪ“
ГАБРОВО

Произвежда най-доброкачествени хасета, бълени платна,
 оксфорди, зефири, докове, американи, панамы, попелини,
 мариети и други.

Изработени отъ първокачествени прежди, гарантирани бои,
 неизбълъеми отъ слънце и пране, ненадмината трайностъ

ПАМУКО-ПРЕДАЧНИЦА
„КНЯЗЪ СИМЕОНЪ ТЪРНОВСКИ“

на Акц. д-во „Димитъръ Хр. Пенчевъ“ — Габрово

Производство на всички индустриални и търговски
 памучни прежди

Телеграф. адресъ: ПРЕДАЧНИЦА ПЕНЧЕВЪ
 Телефони: предачница 315, домъ 288.

АНОНИМНО АКЦИОНЕРНО Д-ВО

ЗА ТЪРГОВИЯ И ИНДУСТРИЯ

„ИВАНЪ К. КАЛПАЗАНОВЪ“
ГАБРОВО

Производство на чисто вълнени прежди, шаеци, модерни щрайхгарни и камгарни платове и др.
 Чисто вълнени платове, гарантирано качество. Доставчикъ на Българския царски дворъ.
 Дипломи, медали златни и сребърни отъ изложенията: Пловдивъ, Чикаго, Анверсъ, Лиежъ,
 Лондонъ и Солунъ.

Телегр. адресъ: ИВАНЪ КАЛПАЗАНОВЪ Телефони: фабрика № 509, кантора № 201 и № 310
 Фабриченъ складъ — София, „Веслецъ“ 12, тел. 2-24-18.

Трикотажна и памуко - предачна фабрика

„ЦАРЬ БОРИСЪ“

Братя Георгиеви, Акц. д-во — Габрово

Телефони: Габрово 209, София 2-67-65

Производство на всички видове памучни прежди — индустриални и търговски — избълени и боядисани, и на финно мъжко, дамско и детско долно облекло от егеръ, платиръ, вата и мако.

Фабриченъ складъ — София, ул. Царь Самуилъ № 84.

ГАНЧО Д. ПОПОВЪ

Фабрика за вълнени прежди — Габрово

GANTCHO D. POPOFF

Peignage et filature de laine — Gabrovo (Bulgarie)

За телеграми: Ганчо Поповъ Телефонъ 551

КОЖАРСКО АКЦИОНЕРНО ДРУЖЕСТВО

„БОТЮ & ИВАНЪ ПАТЕВИ“

ГАБРОВО

За телеграми: ПАТЕВИ — Габрово

Телефонъ № 322

Производство на гъонъ

реномирано качество

КОЖАРСКО
АКЦИОНЕРНО
ДРУЖЕСТВО

„ПЕНЧО К. БОНЕВЪ“ — Габрово

ОСНОВАНО 1898 ГОДИНА

За телеграми: Пенчо Боневъ

Телефонъ № 319

ФАБРИКА ЗА КОЖЕНИ МАТЕРИАЛИ:

Гъонъ, бланкъ, юфтъ, трансмисионни ремъци-пикери и всички други кожени артикули.

„ТЕКСТИЛЪ“

Акц. дружество, за памучно предачество и тъкачество

ВАРНА

Капиталъ 30,000,000 лв. напълно внесенъ

Прежди, платна български бълени и небълени.

Оксфорди, цвѣтни аладжи, докуми и др.

Производство на собственитѣ му фабрики въ Варна

Телефонъ № 29-21 и 29-22

За телеграми: „ТЕКСТИЛЪ“

Фабрика „ЦАРЬ БОРИСЪ“

Акционерно дружество — Варна

Производство на всички видове прежди

Телефони № № 25-12 и 25-13

1-ва българска концесионирана фабрика за ютени издѣлия

„КИРИЛЪ“ Акц. Д-во -- Варна

[Фабриченъ складъ — София, пл. Бански, 6

ПРОИЗВЕЖДА: Зебла (киневири), торби (чували), тютюневъ амбалажъ, ютени карпети (пжтеки) и килимчета, чисто вълнени килими, килимчета и пжтеки персийски типъ, ленени пжтеки, бризенти, канафаца, памучни и ленени платове, плюшове, астрагани, каракюли, кадифета и др.

Телефони: фабриката 27-71, магазинътъ 27-17. Телеграми: „Кирилъ“

ПАМУЧНА ПРЕДАЧНИЦА „БЪЛГАРИЯ“ А. Д.

С О Ф И Я

Капиталъ 50,000,000 лв.

Капиталъ 50,000,000 лв.

Производство на всички видове памучни прежди

„ФОРТУНА“

ТЕКСТИЛНО АКЦ. Д-ВО — СОФИЯ
КАПИТАЛЪ 40,000,000 ЛВ.

Тъкачница,
избълване,
бояджийство,
апретурa,
мерсеризация
и финисажъ

БЪЛГАРО-ЧЕХСКО АКЦИОНЕРНО Д-ВО

За Захарна индустрия
ГОРНА-ОРЪХОВИЦА

Фабрика за захаръ
бучки — кристалъ — грисъ
и пудра — цвеклови рѣ-
занки сухи и брикети.

Спиртна фабрика:
Спиртъ 95° — екстра I-во
качество за парфюмерии
и пр. — безводенъ спиртъ
99-8° поташъ рафинирани
и на кристалъ за миене
и пране.

Фабрика за вжгледвуонисъ.

Циглена фабрика:
цигли и машинни тухли —
шамоть огнеупорна прѣсть
— тухли и блокове —
керамични издѣлия.

Соль морска ГЛАРУСЪ

Купувайте само промитата, бѣла като снѣгъ

АТАНАСКЪОЙСКА СОЛЬ,

РАЗНИТЪ ВИДОВЕ НА КОЯТО Сж: промита кристална соль,
финно смлѣна соль за трапеза, соль на блокчета

Доставя въ комбинирани вагони А. Д. „ГЛАРУСЪ“ — СОФИЯ

Кооперативни захарни фабрики **О. О. Д-во**

Русенска захарна фабрика и рафинерия

Дружеството е основано през 1938 г. отъ кооперация „Българска захар“, Централна „Напредъ“, Чиновническото кооп. сп. застр. д-во и Русенската популярна банка съ 80,000,000 лева основенъ капиталъ напълно внесенъ. Фабриката е най-голяма захарна фабрика въ страната и е единствена снабдена съ двойна рафинерия.

Произвежда всички видове захаръ: бучки пресовани, адантови обикновени и английски типъ, всички видове пѣсъкъ, грисъ и пудра.

Добива рѣзаници-прѣсни и сушени меласа.

Произвежда меласиранъ фуражъ, ценна храна за добитѣкъ.

АДРЕСЪ: Централна София, бул. Царъ Освободителъ № 6, Захарна Фабрика и рафинерия Русе.

Телеграфически адресъ: „КООПЗАХАРЪ“. Русе.

ДОСЮ ВЪЛЕВЪ & СИНОВЕ

Централа Стара-Загора

Клонове:

**СОФИЯ, Екз. Иосифъ 31,
БУРГАСЪ, СВИЩОВЪ,
МИХАЙЛОВО**

Търговия съ метали,

колониялъ и зърнени храни

Представители на

BROWN BOVERI

Висококачествени електромотори и други

І-во БЪЛГАРСКО А. Д-во

ЗА КОЖНО-МУКАВЕНО ПРОИЗВОДСТВО

с. КНЯЖЕВО

ОТДѢЛЪ КНИЖЕНЪ СКЛАДЪ

София, ул. Алабинска 54. Пасанъ „Орелъ“ —
сутерена, тел. 2-75-70, телегр. адресъ: книжната

Представителъ за ВАРНА и областта

Книженъ складъ

СТОЙНОВЪ & МИЛКОВЪ

ЧИНОВНИЧЕСКО КООПЕРАТИВНО ВЗАИМНО- ЗАСТРАХОВАТЕЛНО ДРУЖЕСТВО

Клонове: животъ, пожаръ, злополука и застраховка за деца
извлъчение изъ баланса на дружеството къмъ 31. XII. 1938 год.

Застрахованъ капиталъ по клонъ ЖИВОТЪ	лева 1,777,422,240
Новосключени застраховки по ЖИВОТЪ презъ 1939 г. „	225,000,000
Събрани премини по третъ клонъ презъ 1938 год. „	98,200,000
Изплатени загуби по смъртни случаи и пожаръ „	13,497,000

Печалбитъ на Чиновническото кооперативно взаимно-застрахователно дружество сж предназначени за обществени цели: даване парична помощ на бедно-болни дружествени членове, подпомагане благотворителни и общеполезни начинания, създаване лечебни курортни станции за нундаещи се болни друж. членове и пр.

ОРЕЛЪ - Бълг. общо застр. д-во

Основано презъ 1914 година.

Капиталъ и резерви надъ 100,000,000 лева

Първостепененъ застрахователенъ институтъ въ България съ широки международни пре-застрахователни и банкови връзки. Интереситъ на застрахованитъ при д-во „Орелъ“ сж напълно обезпечени. Досегашната дейност на Дружеството е най-добро доказателство за това.

КЛОНОВЕ: Животъ, Понаръ, Зло-полука, Транспортъ, Автомоби-лни, Гранданока отговор-ност, Кранба чрезъ валомъ.

Единственото д-во „Орелъ“ явведе реално участие на застрахованитъ по клоноветъ „Животъ“ и „Понаръ“ въ печалбитъ на д-вото. По ил. Животъ това участие се из-разява въ увеличение на осигурената сума за сега съ 7%, безъ да се увеличава премията.

Преди да се застраховате, проучете условията на Д-во „Орелъ“

ГЛАВНА ДИРЕКЦИЯ ВЪ СОФИЯ

Телефони № № 2-19-16 и 2-19-17

Собствена палата на ул. „Алабинска“ № 54
жъла „Графъ Игнатиевъ“.

Представители въ всички гра-
дове и по-гольми села.

Народно осигурително д-во „Балканъ, пожаръ и транспортъ“

Основано въ 1885 година.

Осигурява: здания, стоки и мебели, сре-щу щети отъ пожаръ и експлозия, както и срещу землетресения — съ участие въ пе-чалбитъ. **Осигурява:** срещу кражби и чрезъ взломъ, мятанъ.

По транспортъ носи рискъ по преноса на стоки, мебели и багажъ по сухо и по море при най-износни условия.

Балканъ „ЖИВОТЪ“

Осигурява: човешки животъ при най-нови модерни комбинации за въ случай на смъртъ, зестри, капитали и пр. **Дава** ко-оперативно участие въ печалбитъ.

Осигурява срещу злополука — единич-на и колективна — за случай на смъртъ, инвалидност и временна неспособност за работа, срещу много низка премия.

Общо пресоигурително дружество „БАЛКАНЪ“

Пресоигурява при контрактни условия мѣстни, чуждестранни д-ва по Пожаръ, Жи-вотъ, Транспортъ, Злополука и пр.

**Общитъ гаранция на Д-вата надминаватъ
500,000,000**

Деятелни представители се назначаватъ въ всѣко време отъ дирекциитъ на дружествата.

„БЪЛГАРСКИ ФЕНИКСЪ“

Застр. Д-во — СОФИЯ — бул. Дондуковъ № 21

Дирекция София, тел. 2-18-71 — 2-15-70

ОСИГУРЯВА ПРИ НАЙ-ИЗНОСНИ УСЛОВИЯ СЛЕДИНТЪ РИСКОВЕ:
ПОЖАРЪ - ЖИВОТЪ - ТРАНСПОРТЪ - ЗЛОПОЛУКА
ГРАЖДАНСКА ОТГОВОРНОСТЪ. АВТОМОБИЛИ И ПР.

ВИСШЕ ТЪРГОВСКО УЧИЛИЩЕ

ВАРНА

ПРИЗНАТО ОТЪ ДЪРЖАВАТА ВИСШЕ УЧЕБНО ЗАВЕДЕНИЕ

Разработва общественостопанският и търговско-техническия науки изобщо и съ огледъ на стопанския животъ на страната. Дава възможностъ за основно изучаване на нѣмския, френския или английския езици.

Дава академическо образование на лица отъ двата пола, които се готвятъ за ръководни административни и организационни служби въ частнитъ, общественитъ и държавни предприятия и учреждения.

ПОДГОТВЯ КАНДИДАТИ ЗА ПРЕПОДАВАТЕЛИ ВЪ ТЪРГОВСКИТЪ И ПРОФЕСИОНАЛНИТЪ УЧИЛИЩА ВЪ СТРАНАТА.

ПОСЕТЕТЕ ВАРНА

ПОСЕТЕТЕ ВАРНА

ЦАРИЦАТА НА ЧЕРНО МОРЕ

Единственият по своето местонахождение и климатъ
МОРСКИ КУРОРТЪ
въ Югоизточна Европа

Великолепенъ плажъ. Най модерно уредени морски
студени и топли бани.

Всѣкакъвъ видъ морски спортъ. Ручъ-банъ (водна пързалка)
Максимална лѣковитостъ.

Категоризирани и нормирани хотели, пансиони, вили, квартири и ресторантъ
50% намаление за пжтуване по Б. Д. Ж. презъ сезона.

Чудни околности за екскурзии и излети, красива природа.

Всѣкидневни концерти—обѣдъ и вечеръ—въ Морското казино.

Дансингъ-баръ.

УСТРОИВАНЕ МОРСКИ ТЪРЖЕСТВА И ЗАБАВИ

Изборъ на „Царица на плажа“, музикални тържества.

КУРОРТЪ „СВ. КОНСТАНТИНЪ“

ПРЕЛЕСТНО КЖТЧЕ КРАЙ МОРСКИЯ БРЪГЪ ЗА ИСТИНСКА ПОЧИВКА И ОТМОРА.

Плажъ — морски топли и студени бани. Първокласенъ
ресторантъ. Джасъ. Дансигъ. Хотелътъ ремонтиранъ.
Статѣ сж снабдени съ изобилна течаща вода. Анга-
жиране статѣ предварително.

РЕДОВНА АВТОБУСНА ВРЪЗКА СЪ ГРАДА.

ДЪРЖАВНИ МИНИ
КАМЕНОВЖГЛЕНИ МИНИ
ПЕРНИКЪ * БОБОВЪ-ДОЛЪ * МАРИЦА

**Производство на Каменни
вжглища и брикети.**

Доставка на електрическа енергия

за всички видове индустрии въ Софийската и
въ Старо-загорска електрификационни области
по специални износни цени.

**Вноски и поръчки за вжглища и
брикети се правят навсякъде въ
страната чрезъ:**

1. Бълг. народна банка — преводна служба.
2. Бълг. зем. и кооп. банка — преводна служба.
3. Телегр.-пощ. станции — чекова с/ка № 50.
4. Всички популярни банки.
5. Банка Български кредитъ.
6. Каситъ на държавнитъ мини

съ специални формуляри, съ изчерпателното попълване на
които става излишно да се пише отдѣлно писмо-уведомле-
ние отъ страна на клиентитъ.

**Главна дирекция на Държавнитъ мини въ
гр. Перникъ.**

**Агенция на минитъ въ София,
ул. Раковски № 90 — Телефонъ 2-18-49**